A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM NÉPRAJZI TÁRÁNAK

ÉRTESÍTŐJE

AZ „ETHNOGRAPHIA" MELLÉKLETE

SZERKESZTI

BÁTKY ZSIGMOND

XX. ÉVFOLYAM. 1928.
(ÚJ FOLYAM: XV.)

204 SZÖVEGÁBRÁVAL.

BUDAPEST, 1928.
A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM KIADÁSA.

NÉPRAJZI MÚZEUM
F. 2579
KÖNYVTÁRA

TARTALOM.

Oldal

Bátky Zsigmond: Pásztor ivócsanakok a Néprajzi Múzeumban (93 á.) .. 97—105
Ecsedi István: A bolgárok ősi földmívelése (15 á.) ..... 78—85
Györffy István: Takarás és nyomtatás az Alföldön (58 á.) ..... 1—46
Herbert János: Az árokszállási népviselet ..... 50—52
Kiss Lajos: Szőrös párnavégek Hódmezővásárhelyen (1 á.) ..... 47—49
— — Cigányfogasok Hódmezővásárhelyen (1 á.) 49
— — Dudvafürdő, kenyérfürdő, füstfürdő ..... 85—86
vitéz Málnási Ödön: A szoboszlai juhászat (15 á.) ..... 57—78
Tagán Galimdzsán: A baskirok erjesztett italai (15 á.) ..... 113—118
Túri Mészáros István: Adalékok az alföldi gazdálkodáshoz (6 á.) ..... 105—113
Régi följegyzésekből: 87—90, 118—120. (Gyertyakészítés, bőrfestő receptek, szélmalmaink történetéhez, cifra ködmön és szűr 1598-ból, Ürmössy az oláhországi magyarokról.)
Irodalmi szemle: 52—54, 90—93, 120—124.
Bielz: Eine „Habaner"-Töpfersiedlung in Siebenbürgen.
Friedmann: Die Habaner in der Slovakei.
Gavazzi: Praslavavenki tkalački stan i tkal. doštica.
Haberlandt: Vor- u. frühgesch. Überlieferungen im Volksbesitz d. Gegenwart.
La Revue de l'art: Jules Chopin elmélete.
Kolosváry: A tiszai települések és a halászat.
Winkler: Népélet és népviselet Kapuváron.
A Magyar Népművészet Kincsestára: Matyó szűrhímzések. Székely szőnyegek.
Söregi: A szkita-magyar kontinuitás elméletének jogosultsága a turáni szellem keretében.
Vuia: Muzeul etnografic al Ardealului.
Layer: Oberung. Habaner Fayencen.
Lebedev: La vie populaire aux sources des rivières Désna et Oka.
Zbirka jugoslavenskih ornamenata.
Dalmady: A laikus közönség feladatai a természettudományi kutatásban.
Hóman: Fejérpataky László emlékezete.
Fekete: Mentsük meg a mult emlékeit.
Schultze: Makedonien, Landschaft- und Kulturbilder.
Tóth: Az olajprés.
Weöres: Unkarilaiset.
Tzigara-Samurcas: L'art du peuple roumain.
— — Tapis roumains.
— — Izvoade de crestaturi ale taranului roman.
Paegle: L'art populaire letton.
Museion (Bull. de l'office internat. des musées).
Bulletin du Musée Nat. d'Ethnographie de Sofia, 1927.
Etnogr. otdjel goszud. ruszk. muzeja materialy po etnogr. tom. III. 1926, Leningrad.
Publications du Musée d'Anthr. et d'Ethnogr. VII. 1928, Leningrad.
Festschrift z. fünfzigjähr. Bestehen des Hamburgischen Museums f. Völkerkunde.
Jahrbuch d. städt. Museums f. Völkerkunde zu Leipzig (1922—1925).
Beérkezett könyvek: 54, 93—94, 124—126.
Múzeumi hírek: 54, 94—95, 127.
Anzeiger: 55—56, 96, 128.

Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. 1928. — Budapest, VIII, Múzeum-körút 6. (Dr. Czakó Elemér.)

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM NÉPRAJZI TÁRÁNAK
XX. ÉVFOLYAM **ÉRTESÍTŐJE** 1928. 1. FÜZET

Takarás és nyomtatás az Alföldön.*

A mezőgazdálkodásnak egészen a közelmultig nem volt akkora szerepe az alföldi magyar nép életében, mint ma. Csak annyit termeltek, amennyi a háziszükségletre kellett. Ha jó termés volt és felesleg mutatkozott, eltették szűkebb időkre, ha pedig rossz lett a termés, tartalék pedig nem volt, éhinség támadt az alföldi „Kanaán"-on. A lakosság főfoglalkozása az állattenyésztés volt, melyet a legkülterjesebben űztek. A lábas jószág volt az alföldi magyar nép ingó vagyona, s jóformán teljesen ebből pénzelt. Annyira jelentéktelen volt a földmívelés, hogy a terményt sok helyen adóalapul sem tekintették, hanem csak a jószágállományt írták össze, s a lakosság csupán ez után fizetett adót.

A földmívelés főleg azért nem tudott nagyobb jelentőségre vergődni, mert helyben nem volt vevőközönsége a terménynek, lévén a lakosság 90—95%-a szintén földmívelő. A terményt pedig az év nagyobb részében járhatatlan utakon elszállítani nem lehetett s ha kedvezőbb évszakban lehetővé vált is, a legközelebbi fogyasztópiacig a kocsifuvar a terményt úgy megdrágította, hogy nem volt rajta semmi haszon. Ezzel szemben az alföldi gazda jószága bármely időszakban a maga lábán ment a legtávolabbi németországi fogyasztó piacokra is, ahol jól megfizették.

Mezőgazdálkodásunk az Alföldön akkor indult gyors fejlődésnek, mikor az első vasutak megépültek, s megnyílott a lehetőség a termény gyors és jelentékeny haszonnal való értékesítésére. Ez a lehetőség a mult század közepén állott be. Első folyománya az volt, hogy az addig szinte évente elöntött, vadvizes, árvízjárta területeket a víztől mentesítették, így a mezőgazdálkodás céljaira új területeket teremtettek, az állattenyésztést pedig szűkebb korlátok közé fogták és inkább a mezőgazdaság szolgálatába állították.

Ez az időpont volt az ősi, évezredes magyar mezőgazdálkodás első határköve. Ettől kezdve gyors fejlődésnek indult, egyelőre a régi alapokon. Másik határkövének a gépek megjelenését tekinthetjük, amikor a művelés módja is alaposan megváltozik, sőt részben a termények is a világpiac szükségletéhez igazodnak.

* Mezőgazdaságunknak, mint a *pásztorélet*tel idestova egyidős és egyértékű *ősfoglalkozásunknak* néprajzi szempontból való tanulmányozása, eleddig sajnálatosan hátramaradt. Kétségtelen pedig, hogy ebben a munkakörben, úgy fajunk multja, mint az egyetemes, összehasonlító néprajz javára egyaránt felhasználható becses tanulságok rejteznek. Ezzel a meggondolással adunk helyet a rendesnél nagyobb terjedelemben ennek a gazdag anyaggyüjtésen alapuló, s részben már most is, de hovahamarább méginkább forrásértékűvé váló dolgozatnak. Kiegészítő, pótló adatokat szívesen fogadunk. *Szerkesztő.*

A mezőgazdálkodás legfontosabb munkálata, a nyomtatás és cséplés ősi módja ma már a multénak mondható. A gépek annyira háttérbe szorították ezt a hajdan nagy emberi és állati erőt igénybe vevő munkálatot, hogy ma már ritkaságképen látjuk az Alföldön. Leírásunk alapjául részint 20—30 év előtti megfigyeléseink szolgálnak, részint 70—80 éves öregek vallomásai, akiknek emlékezete a mult század közepéig nyúlik vissza.

Adatainkat az alábbi helyekről gyüjtöttük: Mezőcsát, Mezőkeresztes, Mezőkövesd, Tard, Szentistván (Borsod m.); Tiszadada, Tiszapolgár, Nyiregyháza, Kék (Szabolcs m.); Hajdúnánás, Hajdúböszörmény, Hajdúhadház (Hajdú m.); Karcag, Kisújszállás, Túrkeve (Jász-Nagykún-Szolnok m.); Berettyóújfalu, Komádi (Bihar m.); Hódmezővásárhely, Szeged (Csongrád m.); Kiskunhalas, Kiskunfélegyháza, Kecskemét (Pest-Pilis-Solt-Kiskún m.).[1]

*

A mult század közepén a búzának még nem volt akkora szerepe, mint ma. A homokos földeken rozsot termeltek vagy rozsos búzát, az ú. n. *kétszeres*-t. Ez utóbbit itt-ott a fekete földön is termelték. *Gaboná*-nak is nevezték (Szt. István). Tiszta búzát termeltek a Nagykúnságon, a Körös-Berettyó-Tisza-vidékén és pedig úgy tavaszit, mint őszit, de leginkább a fekete földeken.

A mult század második felében a kétszeres hátrálni kezdett a feketeföldről, majd a homokon sem volt megállása és ma már régi jelentőségét csaknem mindenütt elveszítette. Ennek legfőbb oka az, hogy kiviteli célra nem alkalmas, sőt a búza árát még az is csökkenti, ha kevés rozs keveredik közé. Ellenben a tiszta búzát legjobban megveszik, ezért a régi rozsterületek is lassanként búzaterületekké válnak. Halason kétszerest nem is termeltek, csak rozsot és búzát.

A kétszeres termesztéséhez azért ragaszkodtak eleink, mert ha az egyikre rossz idő járt, akkor a másik még mindig beválhatott. Nem is adott a kétszeres sohasem egyforma terméseredményt, vagy a búza, vagy a rozs, de többnyire az előbbi jutott túlsúlyra. Hátránya az volt, hogy az egyik, rendesen a rozs, hamarább ért meg és aratáskor kipergett, vagy ha korán arattak, a később érő esetleg *megszorult*.

A rozs termelésének a búzával és kétszeressel szemben az adott jelentőséget, hogy szalmáját nád helyett *zsup*-nak (Karcagon *zsúf*) használhatták. A zsúpot nem lehetett nyomtatni, csak *csépelni*, mert különben a szalma összetört volna. Mivel pedig a cséplés a nyomtatással szemben szaporátlanabb munka, a kévékbe kötött rozsot *csűrökbe* kellett rakni, hogy a munka lassúsága miatt a télig-tavaszig, sőt néha a következő nyárig elcsépeletlen rozs be ne ázzék.

A búza előretörése és a rozs hátrálása a mezőgazdasági munkálatok, szerszámok, sőt sok helyen az egész gazdasági berendezkedés megváltozását vonta maga után. Mindez a búzának a rozzsal szemben való kedvezőbb kiviteli lehetőségére vezethető vissza. Természetesen a „búzakor" a táplálkozást is módosítja. Régen rozsból,

[1] E helyen mondok köszönetet *Csokán Pál* hódmezővásárhelyi szabadoktatási titkár, *Cseszkó Máté* író és dr. *Nyárády Mihály* kéki földbirtokos uraknak, akik a szűkebb hazájukra vonatkozó adatokat velem közölni szívesek voltak. *Szerző.*

rozsos búzából, gabonából készült kenyeret ettek az Alföld nagyrészén, a búzakenyér korántsem volt olyan elterjedt, mint ma. Sőt sok helyen a szegényebbek árpakenyeret is ettek (Tard, Komádi), vagy tengerikenyeret (Mezőkövesd, Komádi). A kenyérfogyasztás a mainál kisebb volt, mert szinte naponta ették a *fordított kását*, télen pedig a *görhét*. Az előbbi hántott kölesből főtt vastag étel, az utóbbi pedig tengerilisztből készült kovásztalan pogácsa. Mindegyik jelentős kenyérpótló.

Ma már a homokos területek kivételével majdnem mindenütt általános a búzakenyér.

Az aratás *kaszával* (I. tábla, 1. ábra), vagy *sarlóval* (I. tábla, 2. ábra) történt.

Az Alföld déli részén, Halason, Félegyházán, Szegeden, Kecskeméten a legöregebb emberek sem emlékeznek arra, hogy valaha sarlóval arattak volna. Félegyháza múzeumában, ahol a *szár-* és *nádvágóknak* páratlanul gazdag sorozatát találtam, *aratósarlót* csak egyet láttam. A Nagykúnságon az öregek csak elődeiktől hallották, hogy volt ilyen szerszám, Komádiban meg már érték is. A Jászságon, Borsod, Hajdu, Szabolcs megyében 40—60 év előtt még használták is épp úgy, mint a kaszát. Szabolcsban, Szatmárban néhol még ma is élnek vele szegényebb emberek, akiknek kevés életük terem. Kéken (Szabolcs m.) 1880 előtt még csak sarlóval arattak.

Az Alföld arató szerszáma emberemlékezet óta a kasza, mely mindig olyan volt mint ma. Emlékeznek azonban Kecskeméten egy kisebb kaszára is, melyet itt felvidéki tót aratók használtak. Tardon is úgy emlékeznek, hogy hajdan a kaszák kisebbek voltak. Hadházon, ahol a sarló még ma sem ment ki teljesen a használatból, az öregek azt mondják, hogy régen csak sarlóval arattak, kaszával csak füvet vágtak.

Meg kell még azt is jegyeznünk, hogy az *aratás* szót az Alföld felkutatott részein csak a mult század 80-as évei óta használják, azelőtt kizárólag csak *takarás*-t mondtak. Kecskeméten, Szegeden s az egész Dunántúlon a kaszával is *arattak*. A sarlóval, ahol azt használták, szintén arattak és nem *takartak*.

Polgáron az aratást *kepé*nek nevezik, az aratórészt *keperész*nek.

Amióta az Alföldön a mezőgazdasági termelés nagy lendületet vett, legtöbb helyen egészen az utóbbi időkig nem volt elegendő a helybeli lakosság, hogy a nagyobb birtokok időhöz kötött aratási munkáit elvégezze, azért aratókat hoztak olyan helyekről, ahol felesleges munkáskéz volt, vagy pedig az élet később ért meg, tehát pár heti szabad idővel rendelkeztek az emberek.

Az Alföld északi részére palócok, hegyaljai bortermelő magyarok, tótok, ruténok (Galiciából is!), déli részére erdélyi magyarok, ruténok, oláhok jártak, akik többnyire alföldi mezőgazdasági eszközökkel, alföldi módra dolgoztak.

A sarló — úgy látszik — a rozstermő homokos, vagy magasabban fekvő dombosabb vidékeken volt használatos. Az alföldi magyar azt a kifogást emeli ellene, hogy szaporátlan a munkája és nagyon meg kell hajolni mellette, különösen ha búzát kellene vele aratni. Kétféle arató sarlót sikerült az Alföldön kinyomozni. Egyik az általánosan

használt ú. n. „araté sarló", másik a Polgáron *darunyak sarló*-nak nevezett szerszám, melyet közönségesen *„fűvágó sarló"* néven ismerünk (I. tábla, 3. ábra). Az előbbi keskenypengéjű, ez utóbbi szélesebb pengéjű és majdnem ¾ kör alakú. Ez utóbbit ritkábban használták aratásra. Ma, mikor a kasza az egyedül uralkodó aratószerszám, a sarló mindkét formáját legfeljebb marokszedésre használják.

A sarlóval férfi, nő egyformán aratott, kaszával azonban csak férfi arat.

A sarlós-arató a búzát, gabonát, az Alföldön a szár felső harmadánál vágta el, Szentistvánon úgy mondták, hogy *a második gancs*-on. Tövénél csak a rozsot vágták el, azt is csak akkor, ha zsúpot akartak a szalmából, egyébként magas *tarlót* hagytak.

A borsodmegyei mezőségen, ahol ma is a háromnyomásos rendszer divatozik, aratás után a tarló legelőnek maradt s a jószág a magas *tors*-ot letörte, letaposta. Ősszel aztán a szegény ember vasfogú *tarlógereblyé*vel felgereblyélte a letört szalmát téli tüzelőnek (Keresztes), másutt (Szentistván) pedig ház- vagy ólfedésre használták a tarló *kaparék*ját.

Szabolcs megyében a sarlóval való aratásnál szintén magas tarlót hagytak, s a tarlót később az őszi esők előtt téli tűzrevalónak kaszával vágták le.

A tarló aratás után a szegény emberek szabad prédája volt, sőt legtöbb helyütt ma is az. Tehát szabadon *szedegethették* az elmaradt kalászokat, kaparhattak, kaszálhattak tarlót, illetőleg szalmát. Ma a kaszával való aratás korában az életet a töve fölött vágják el, úgyhogy a *tors* nem több, mint 3—10 cm.

A sarlóval való aratással együtt jár a kévébe kötés, míg a kaszával való takarásnál régebben az életet nem kötötték kévébe.

1. *Takarás.*

A kasza az alföldi magyarság és a búza igazi vágószerszáma. Nagy erőt igényel, ezért asszony nem tudja kezelni. A jó kaszás a töve felett vágja el az életet. A rossz kaszás magas vagy hullámos tarlót hagy. A kaszát takaráskor *csapó*-val látják el (I. tábla, 1. ábra). Ez egy, vagy kétágú vessző, melyet a kasza nyelére és nyakára kötnek. Rendeltetése az, hogy a levágott életet egyben tartsa, míg *rendre* nem dől. Ezt a Kis-Alföldön gereblyeszerű szerkezettel toldják meg, a Nagy-Alföldön azonban gereblyés kaszát sehol sem használnak.

Amit a kaszás levág, azt a *marokverő* gyüjti össze. (Tardon *markoló.)* A marokverés női munka, de gyermekek, szükség esetén pedig férfiak is végzik. Az *aratónak* vagy *takarónak* az aratás egész tartamára szerződött vagy alkalmazott marokverője van, aki, ha elég erős és gyors, be is *köti* a *markot* kévébe.

A *marok* szó arra enged következtetni, hogy eredetileg sarlós aratás munkálata volt, mert aki sarlóval arat, baljával megmarkolja a búzakalászokat s úgy rántja, illetőleg vágja el a jobbjában levő sar-

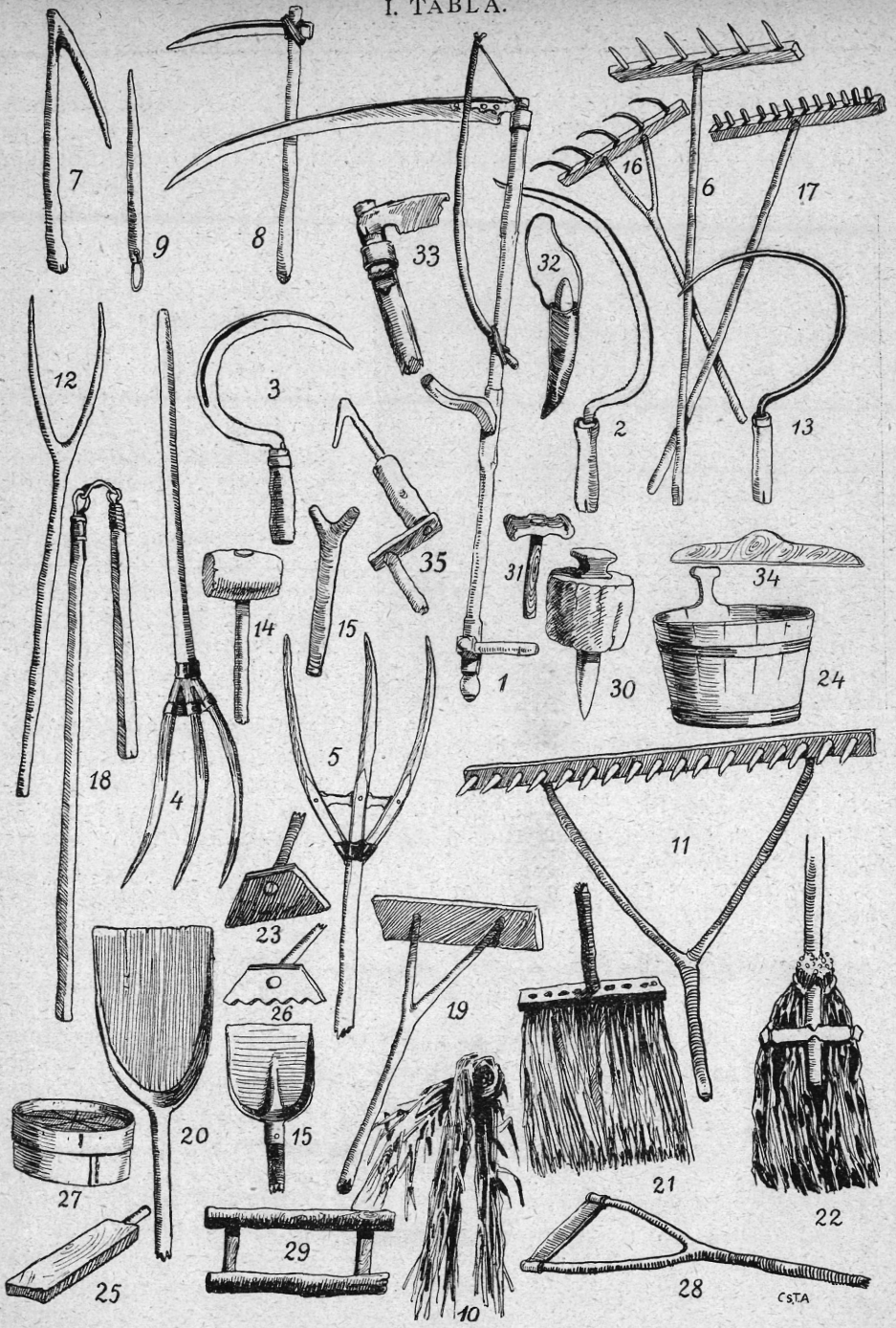

A takarás és nyomtatás szerszámai:

1 = kasza csapóval, *2* = arató sarló, *3* = fűvágó sarló, *4* = rakodó- és gyüjtő villa, *5* = gyüjtő favilla, *6* = gyüjtő gereblye, *7* = marokszedő kákó, *8* = szárvágó, *9* = kévekötőfa, *10* = gólyafejes kötél, *11* = tarlógereblye (bőgő), *12* = kétágú rakodóvilla, *13* = marokszedő kampó, *14* = furkó, *15* = macska, *16* = rugdalóvagy szérűgereblye, *18* = csép, *19* = szemtoló, *20* = szórólapát, *21—22* = szóróseprű, *23* = *szívanó* (magkaparó), *24* = véka, *25* = sulyok, *26* = búzagereblye, *27* = rosta, *28* = szérűnyeső, *29* = zsák hordó *30* = ülő, *31* = kaszakalapács, *32* = *fintok*, *33* = a kasza felerősítése a nyélre, *34* = csapófa. *35* = kallantyú.

lóval (1. ábra). A kasza után gyüjtő marokverő azonban nem markolja meg az életet, hanem magafelé, az ölébe kaparja, s ha az öle megtelt, a *hónalj*-at kiteszi a tarlóra (2. ábra). 2—3 hónaljból lesz *egy kéve*. A hónaljat ősi soron ma is sok helyen maroknak nevezik.

1. ábra. Aratás sarlóval, Köröstárkány, Bihar m.

A kaszával való aratásnak is két módja van, a *rendrevágás* és a *rávágás*.

Az ősibb és igazibb alföldi aratásmód a rendrevágás, amikor az életet úgy vágják rendre, mint a szénát. Nem kötik kévébe, nem rakják *kereszt*be, sem *asztag*ba, hanem favillával (I. tábla 4. ábra) gereblyével (I. tábla, 6. ábra) összegyüjtik *csomók*ba vagy *petrencék*be, a csomókat *rudas*ba rakják, a rudasokból pedig *vontatók*at vagy *boglyák*at raknak, vagyis az életet egészen a nyomtatásig úgy kezelik, mint a szénát. Néhol a legkisebb egység a petrence, a csomót és a rudast egynek veszik. Néhol a rendet egyenesen rudasba rakják.

Rendrevágás esetén a rendet *villá*val vagy *gereblyé*vel gyüjtik

2. ábra. Takarók. Kecskemét.

össze. A villával való gyüjtés a Tiszántúlon, a gereblyével a Duna—Tisza-közön volt szokásban. Kiskúnfélegyházán is villával gyüjtötték. Kecskeméten csak akkor, ha nagyon vékony volt a rend. A villával gyüjtött életet nem kötötték kévébe, a gereblyével gyüjtött életből azonban rendesen kévét kötöttek a marokverők.

Arra a kérdésemre, hogy miért hívják a *marokverőt* marokverőnek, a Tisztántúlon nem tudtak semmi feleletet adni. Szegeden, Kecskeméten úgy magyarázták, hogy a marokverő, mikor összegereblyélte „a gereblyével megveregette a tövét", miközben a két lába közé fogta „a markot." Ez a magyarázat nem kielégítő, mert a marokverésnek ez a munkálat csak jelentéktelen mozzanata. Valószínű, hogy a „marokverés" szó nem az Alföldön támadt, hol a kézzel való gyüjtés és a kévébekötés csak újabb eredetű. Eredetét a sarló, kéve, kereszt, csép, csűr területén kell keresnünk. Különben a kifejezés idegenszerűségét az alföldi magyar is érzi és a 90-es évek óta a *marokszedő* és *marokszedés* szók kezdik kiszorítani.

A *rávágás* úgy történik, hogy a kaszás nem a tarló, hanem a lábon álló élet felé vág a kaszával (2. ábra), az így vágott rend tehát nem a tarlóra, hanem a lábon álló életre dől. A rávágott rend ennélfogva nem fekszik le, mert a lábon álló élet megtartja, hanem csak megdől mintegy 45°-nyira. Ha a kaszás mintegy 4—6 méternyit előre haladt, a marokverő vagy marokszedő neki áll a rendnek, még pedig úgy, hogy háttal fordul a kaszásnak, s a rend mellett folyton hátrálva, azt az ölébe gyüjti. Rendesen a jobb kezével, felülről lefelé irányuló mozdulattal gyüjti ölébe a *hónaljat*, s mikor már az ölébe vonta, bal kezével, illetőleg karjáva megtartja. Ha az öle tele lett, egy lépést tesz balra s a tarlóra kiteszi a „markot", ami megfelelne 6—10 sarló-maroknak is. Most aztán visszalép és újból kezdi a szedést. A serényebb marokverő váltogatva, két kézzel szed. Marokszedés közben vigyázni kell, mert ha túlságosan siet a kaszás, elvághatja a lábát. A kasza ugyanis lendülete közben ¾ kört ír le és keresztül búvik a levágott renden, úgyhogy ez a kibúvás meglátszik a renden is. Többnyire egy kaszacsapást von egyszerre ölébe a marokszedő. Régebben inkább puszta kézzel szedtek, de voltak marokszedő szerszámok is. Ma már nem igen szednek puszta kézzel.

Marokszedő szerszámok a *sarló, gamó, szárvágó* és a *kévekötőfa*. Ezek azért alkalmas segítőeszközök, mert nem kell velük nagyon hajladozni, ezenkívül az *aszottas* vagy *szederindás* élet nem sebzi úgy fel a kezet, mint a puszta kézzel szedésnél.

Marokszedésre leginkább az ú. n. *fűvágó sarlót* (I. tábla, 3. ábra) használják. Ez széles pengéjű, kalapált, tehát nem fűrészes élű, mint az arató sarló. Görbülete is sokkal nagyobb amannál, majdnem ¾ kör alakú. Ezt jobbjába fogja a marokszedő és ezzel húzza az ölébe a rendet. Ha egypár lábon álló szálat is odafog, nem baj, elfogja a sarló! Ritkábban arató sarlóval is szedik a markot, főleg azokon a vidékeken, hol azelőtt a sarlóval való aratás divatozott. Hátránya azonban a fűvágó sarlóval szemben az, hogy görbülete a félkört nem haladja meg, így nem lehet a rendbe jól beleakasztani. Különben napról-napra ritkábban látjuk használatban. Böszörményben sarlót utánzó életlen vaskampóval is szednek. (I. tábla, 13. ábra.)

A *gamó*,[1] *kamó*,[1] *kákó*,[2] *kuka*[3] egy jó hüvelykujjnyi vastag fa-

[1] Tiszapolgár.
[2] Karcag, Böszörmény, Hadház, Halas.
[3] Félegyháza.

horog, melynek hosszabbik, nyelének mondható vége körülbelül fél-méternyi, horga pedig mintegy 20—25 cm. (I. tábla, 7. ábra). Ezt a jobb kézbe fogják és úgy szednek vele. Szintén terjedőben van, mert még annyira sem kell vele hajlongani, mint a sarlóval.

A *szárvágót* (Böszörményben g a g u c s) vagy *nádvágót* régebben, a kévébe kötés kezdetén szintén használták itt-ott marokszedő szerszámnak, ma már a gamó kiszorította (I. tábla, 8. ábra).

A *kévekötő-fa* egy 20—25 cm. hosszúságú jó hüvelykujjnyi, egyik végén hegyezett cövek, melyet mint a neve is mutatja, kévekötésre használnak. Ha a marokszedő férfi, akkor az nemcsak felszedi, hanem be is köti a kévét, még pedig gyakran a kévekötő fával. A kévekötő fát a rend felszedésére is használja. Egyébként a kévekötő-fa sem tulajdonképeni, sem mellékszerepében nem nagyon elterjedt. Inkább a Nyírségen használják. Kéken *subafa* a neve. (I. tábla, 9. ábra).

A marokszedő kesztyűt nem használ, de karját gyakran rongygyal becsavarja vagy karkesztyűt húz, hogy a gaz a bőrét ki ne kezdje, vagy a ruháját el ne rongyolja. Tardon aratáskor a férfi rövid derekú ingét is kitoldották, hogy a hasát fel ne sértse a gaz.

A marokszedő szerepe erejétől függ. A gyenge éppen csak hogy felszedi a rendet és a kész *kötelekbe* rakja. Aki erősebb, maga csinálja közben a kötelet is. A teljes erejű marokszedő meg be is köti. Régen, a lóval nyomtatás idején sokkal nagyobb kévék voltak, mint ma a cséplőgép korszakában. Tardon 5 „marok" ment egy kévébe, Kecskeméten 1—3, Halason 2. A marok alatt egy-egy hónalj értendő, vagyis amennyit egyszer a hónalja alá gyüjt.

A mult században vizenyősebb vidékeken gyékény-kákа kötelekbe kötöttek, vagy rozsot vetettek kötélnek. Ma már a kisebb kévék korában elegendő a búzakötél is.

A búzából kétféle kötelet csinálnak, egyik a *csavart kötél*, másik a *gólyafejes*. (I. tábla, 10. ábra). Az előbbit úgy csinálják, hogy egy félmaroknyi búzát két pamatba vesznek, a fejüket összedugják és összecsavarják. A gólyfejes kötél úgy készül, hogy a félmaroknyi búza szalmáját a feje alatt megcsavarják, a megcsavaratlan szalmát kétfelé veszik s a kalászokat a csavarás alatt átbujtatják. Ilyenformán a kötél némi fantáziával a keleplő gólya fejéhez hasonlít.

A kötelet szétnyitva terítik le, s a marokverő belerakja a kévéhez szükséges 1—2 hónaljat. Most a kévekötő összefogja a kötél két végét. Ha nem ér össze, esetleg meg is térdeli, s ha elég szorosra húzta, a két kötelet összecsavarja s az összecsavart részt puszta kézzel vagy kévekötő fával átdugja a kötél alatt, úgyhogy itt is olyanféle csomó keletkezik, mint a gólyafej.

A Duna—Tisza-közén a rendre vágás még mindig el van terjedve, s a marokverők villával (I. tábla, 5. ábra) szednek, azonban a markot kévékbe kötik, még pedig régóta. Az olyan marokszedőt, aki 2 kaszás után is fel tudta villával szedni kévébe a rendet, *kettőzőnek* nevezték. Félegyházán 1908 óta vágnak rá. Kecskeméten még nem szokásos. Nagykőrösön már mindenki rávág, Halason 1865 óta divatos.

A kévébe kötést ma a cséplőgép szinte megköveteli, úgyhogy a boglyába rakás ma már nagyon idejét múlta. Leginkább az árpát, kölest rakják boglyába, mert ezeket nehéz, sok esetben pedig lehetetlen kévébe kötni. A rozs, búza, zab ellenben hosszú szalmája miatt kévébe kötésre igen alkalmas. Rossz esztendőben, különösen szikes földeken azonban ezekkel is megesik, hogy aprók maradnak s villával vagy gereblyével kell felgyüjteni.

A tarlón elmaradt kalászokat a *bőgőnek*, *brűgőnek*, vagy *nagy gereblyének* nevezett szerszámmal kaparják össze. (I. tábla, 11. ábra). Régebben ott hagyták a szedegető szegényeknek.

A *kaparékot* vagy *bombit* (Mezőkövesd) szintén kévékbe kötötték és vagy keresztet raktak belőle, vagy mint Kövesden, a bombi lett a *főalj*, vagyis a kereszt legalsó kévéje.

A *kereszt* az Alföldön csak azóta divatos, mióta kévékbe kötik az életet, vagyis a felkutatott területen mintegy 30—60 év óta. Halason a 60-as, Karcagon a 70-es, Kisújszálláson a 80-as években jött divatba a kereszt. (3. ábra.)

3. ábra. Búzakeresztek. Túrkeve.

A kereszt 18 kévéből van, melyből egy, az alsó a *főalj* vagy *fűalj*, egy pedig a felső, a *pap*. Tardon az alsót hívják papnak. A kereszt 4 ága 4—4, összesen tehát 16 kévéből áll, melyet a papnak nevezett nagyobb kéve nyomtat le.

Szegeden régebben 22 kévéből állott a kereszt, mert így rendes termés esetén egy *köböl* szemet adott. A papot egy-egy belőle csavart pamattal négy helyen, az alatta levő kévékhez szokták kötni, hogy a szél el ne vigye.

A keresztet aratás után behordják a nyomtatás vagy cséplés helyére és ott *kazalba* vagy *asztagba* rakják. Sok helyen pedig egyenesen a cséplőgéphez hordják s a szekérről *etetik* a gépet.

Az *asztag* elnevezés az Alföldön csak azóta használatos, mióta a kéve és kereszt szokásba jött, sőt a Hajdúságon, Borsod megye síkságain ma is csak a „kazal" elnevezést használják. Nyiregyházán tót gazdától is kazalnak hallottam nevezni s mikor tót nevét kérdeztem, *sztoh*-nak mondotta.

Az asztagra hosszúnyelű fa- vagy vasvillával rakják fel a kévéket. A régi favillák csak kétágú fák voltak (I. tábla, 12. ábra). A háromágú favillát (I. tábla, 4. ábra) a biharmegyei Erdőháton csinálják (Árpád, Erdőgyarak, stb.)

2. *Szérű.*

Az Alföldön a cséplőgép elterjedéséig csaknem mindenütt állati erővel nyomtattak, emberi erővel többnyire csak akkor csépeltek, ha zsúpra volt szükség. Ennélfogva a csűrrendszer sem volt kifejlődve az Alföldön s csűrt legfeljebb az uradalmakban vagy nemmagyar lakta vidékeken lehetett látni (4. ábra).

A cséplőshez nagy emberi erőre volt szükség, a nyomtatásnál ellenben az állat végezte a munka oroszlánrészét. Azonkívül a nyomtatás határozottan szaporább munka volt, mint a cséplés. Hegyvidé-

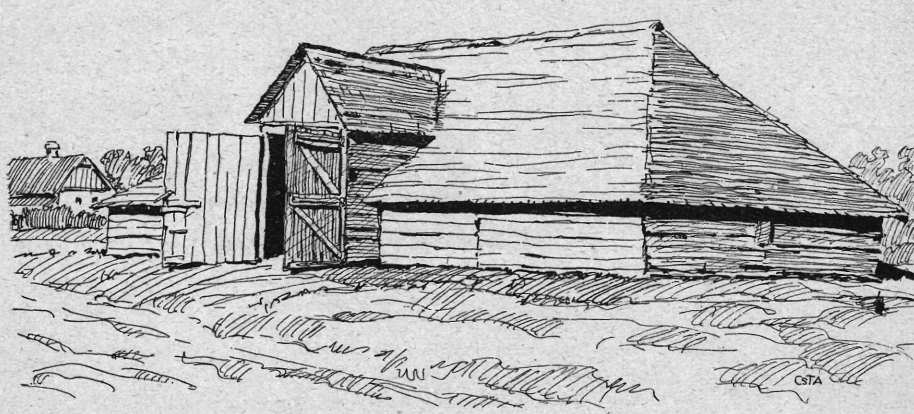

4. ábra. Uradalmi csűr. Nyiregyháza.

keken, hol az épületek fedésére zsúpszalmára volt szükség, a cséplés nélkülözhetetlen volt. Az Alföldön azonban annyi volt a nád, hogy a zsúpot mint fedőanyagot legfeljebb csak hírből ismerték. A hosszantartó cséplési munkálat belenyúlt a télbe, sőt a tavaszba is, ezért száraz helyiségre volt szükség a cséplésnél. Építőanyagnak azonban szűkében volt az alföldi magyar, már csak ezért sem barátkozhatott volna meg a csűrrel.

A *nyomtatás* mindig *szérűn*, vagy ahogy az Alföldön általánosabban mondják: *szűrűn* történt. A szűrű kerek, ledöngölt sima térség volt, melyen az életet elterítették és lóval vagy szarvasmarhával kitapostatták.

Az Alföld nagyrészén egy ősi magyar településmódot találunk, melynek az a jellegzetessége, hogy a gazdának két belső telke van a községben, de nem egymás mellett. Egyik, a szűkebb, a község középső részében, a másik a tágasabb, a község szélei felé. Az előbbin van a lakóháza, az utóbbi a gazdasági udvara, melyen a jószágállománya, külső cselédsége, szérűje, rakománya található. Ez az ősi településmód a szántóföldközösséggel a XVIII. század végével meg-

szűnt vagy legalább is elhalványodott, mert a gazda gazdasági udvarát, — melyet ólas, akol, szállás, szérűskertnek nevezett — kivitte az öröktulajdonává vált szántóföldjére s ott azt ma tanya vagy szállás néven ismerjük. Az így megürült ólaskertbe aztán lassanként ház épült és ez a ma is nagyobb telek épp olyan jelentőségűvé és rendeltetésűvé vált, mint a szűkebb, központi fekvésű lakótelek.

Ez az ősi településmód azokon a vidékeken maradt meg, ahol a török világ nem pusztította ki a lakosságot. Az újabb települések ezt az ősi rendszert már nem vették át. Így tehát a Körös—Kiskúnság vonalától délre már nem található. Északi határa a Bükk és Mátra, Keletre a Nyírség. Nyugati irányban átterjed a Dunántúlra.

Ahol ez a települési mód élt, ott a csűrrendszert hiába keressük, ezen a területen kizárólag a szérűs rendszer, illetőleg a nyomtatás divatozott.

Ettől a területtől keletre, vagyis a Nyírségen át egészen Ungig, Máramarosig, a Szilágyságig, más településformát találunk, mely nem üt annyira el a felfölditől és erdélyitől, mint a fentebb említett, de széles körben elterjedt csűrrendszer itt sincs, az életet többnyire szintén szérűn nyomtatják, de itt már használatos a sarló és csép is.

Ez utóbbi területről nincs elég adatunk, így tehát megállapításaink inkább az előbb említett települési területre vonatkoznak.

A Bácskában és Bánátban is leginkább szérűn nyomtatnak. Nyomtatási módjuk azonban a magyarnak, délszlávnak, töröknek a keveréke.

Azokban a helységekben, amelyek lakói 1848-ig jobbágyok voltak s amelyekben még ma is nagybirtokok vannak, továbbá azokban, ahol a háromnyomásos rendszer divatozik, tanyarendszer még mai napig sincs. Ahol a nép nem volt jobbágy, hanem kiváltságokkal bírt, vagy ahol földjét még 1848 előtt megváltotta földesurától, s így az örök tulajdonává vált, a tanyarendszer kifejlődött. Az előbbi községekben a szérű, ősi soron még ma is a községekben van, s az életet a távoli szántóföldről szekéren hordják be a gazdasági udvarba. Az utóbbi községekben a nyomtatás a tanyákon történik. Azonban ezeken a helyeken sincs minden embernek tanyája vagy pedig sok darabban van a földje. Az ilyen gazda vagy behordja a község alá s ott a gyepen csinál szérűt, esetleg az ecélra kijelölt *rakodókert*ben foglal ideiglenes szérű- és rakodóhelyet, vagy pedig a szántóföldön készít szérűt s az életet ott nyomtatja el, ahol termett.

Ahol sem kettős belsőtelket, sem rakodókertet, sem tanyarendszert, sem szántóföldi szérűt nem találunk, ott a gazda a faluban a lakótelkén csinált szérűt és azon nyomtatott. Ahol a kettős belsőtelek, vagyis a kertes-rendszer nem divatozott, ott a lakótelek is elég tágas volt és a szérűt is befogadhatta. Ilyen egyestelkű községek az Alföld északi- és keleti szélei felé voltak és a csűrös községektől csak abban különböztek, hogy csűr helyett szérűjük volt az udvaron. Ha több család lakott egy udvaron, akkor a közös szérű az udvar hátulján foglalt helyet a rakományokkal.

A kettős beltelkű, ú. n. *kertes* (ólas-, akol-, szállás-, szérűs-kertes) községekben szérűt sohasem csináltak a lakóház telkén. Egyrészt nem is fért volna, másrészt a lakótelkeken sem állatot, sem rako-

mányt nem tűrtek. A szérű tehát az erre a célra rendeltetett kertben talált helyet. Itt voltak az ólak, aklok. Ide hordták be szekéren az életet, itt rakták kazalba, itt nyomtatták el és télen itt etették fel a nyomtatás melléktermékeit az itt telelő jószágállománnyal. Ezt a gazdasági udvart némi anakronizmussal ma faluban levő tanyának mondanánk.

Ha elég nagy volt ez a gazdasági telek, akkor az ól a közepén foglalt helyet. Ez esetben a szérű és a kazlak, boglyák az ól mögött voltak. Kisebb gazdasági telken a szérű az ól előtt feküdt.

Ha a szérű az ól mögött volt, külön kis *szint* csináltak a *szemnek*, illetőleg a garmadának. A garmada addig gyűlt ebbe a színbe, míg szórásra alkalmas szeles idő nem támadt. Szórás után a *pévát* (= polyva), *töreket* hányták be ide, majd ha feletették, lomtár, kocsiszín lett belőle. Gyakran a szín lóállással is bővült, hol nyáron a nyomtató ló hűsölt. Sokszor a szilaj jószágok is itt húzták ki a telet, mert az ól kevés jószágot tudott befogadni.

Ha a szérű az ól előtt volt, akkor többnyire az ól-épületben volt a garmadás szín. Az ól előtt azonban nehezebb volt szérűt csinálni, mert ezt a helyet a jószág egyik évről a másikra nagyon összevágta. Egyébként is itt szoktak az aklok lenni, itt fordultak meg a szekerek, ezért kevésbbé alkalmas hely volt szérűnek.

Mikor a tanyarendszer kialakult, ezek a gazdasági udvaroknak nevezhető ólas kertek kikerültek a határba a szántóföldre. Az első tanyák jóformán semmiben sem különböztek az ólas kertektől. Azoknak teljes berendezkedését átvették. Legelőször eltünt az ólas kert trágyakerítése. A tanyákon ugyanis nem kellett félni, hogy a jószág mindjárt a más földjére lép, mihelyt lábát kiteszi az ólból. Másrészt itt a trágyát sokkal okosabban is fel tudták használni, mintsem kerítést csináljanak belőle.

A szérűt a tanyákon is vagy a tanya (ól) elébe, vagy mögé tették. Az életet pedig *vontatták* a szérűre. Szekérrel csak abban az esetben hordtak a tanyákon, ha egy dűlőföldnél (320 öl) messzebb volt a boglya, vagy az újabb időkben, amikor már kévékbe kötik az életet.

Idők folytán az eredeti rendeltetésüket nagyrészt elveszített gazdasági udvarokra (ólas kertek) lakóházak települtek, elosztódtak s régi feladatukra többé nem szolgálhattak. Mivel pedig a tagosított szántóföldek is újból elaprózódtak s minden darab földön nem lehetett tanyát építeni, maga a meglevő tanya pedig távol esett az egyes birtokrészektől, ismét felmerült annak a szüksége, hogy a község közelében nyomtassanak. Így támadtak a rakodókertek a községek körül. Ezeknek kezdete az volt, hogy a kisgazda életét szekéren behordta a község alá, a gyepen szérűt csinált, ott elnyomtatott, s szalmáját, törekjét esetről-esetre behordta a faluba a lakóházához. Azonban ezeket a közrendészeti szempontból rendetlen helyfoglalásokat megakadályozta a hatóság és bizonyos helyekre lokalizálta a szérűket és rakományokat. Ezeket a másodlagos szérűs helyeket *rakodókerteknek*, vagy Bach-korszaki nevén *lóger*-nek nevezik, mert legtöbb helyen az abszolút korszak teremtett rendet ebben a kérdésben.

Ez a rakodókert azonban nem azonos a régi ólas- vagy szérűskerttel. A rakodókertben ugyanis senkinek nincs állandó szérűhelye, mindenki ott fog magának helyet, ahol legjobbnak látja, s ez a joga megszűnik, mihelyt a rakományokat elhordta. Semmiféle épületet nem emelhet a rakodókertben, mivel az közterület. Jószágot sem vihet be, csupán a hordó vagy nyomtató jószág teheti be lábát, az is csak a munka tartamára.

Nagyhatárú városokban, községekben olyan szántóföldeken, melyeken tanya nem volt és a községbe (rakodókertbe) vagy a

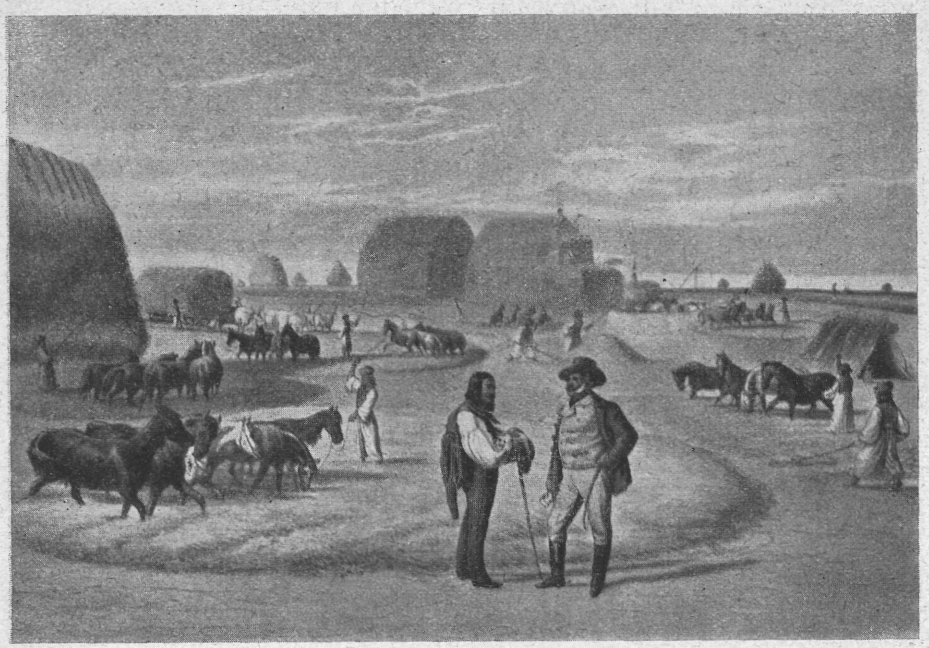

5. ábra. Uradalmi szérűk a mult század közepén. Alföld.

tanyákba való hordás a távolság vagy rossz út miatt alkalmatlan lett volna, a szántóföldön csináltak szérűt. Az életet vontatóval rávontatták és elnyomtatták. Az ilyen helyeken nádból vagy más anyagból olyan kunyhót csináltak a munka tartamára, amilyenben a pásztorok tanyáztak. A szalmát, töreket télen elhordták, vagy a szilaj jószággal feletették.

Régebben árvízjárta helyeken is, ahol csak a szárazabb szigeteket lehetett mívelni, helyben csináltak szérűt, ott nyomtatták ki az életet, s télen ott etették fel a szalmát és a töreket.

A szérűk lehettek állandók, vagy változók.

Állandó szérűk a gazdasági udvaron, rakodókertben vagy a tanyán voltak, változók a szántóföldeken.

Az állandó szérűt gondozták, kímélték, s nyáron legfeljebb *nyesni* kellett a gyomtól, mielőtt használatba vették. Ha új szérűt

csináltak, vagy a régi tönkre ment, akkor felszántották (Hajdúböszörmény) vagy megkapálták (Kisújszállás, Hadház, Tiszadada) s úgy fogtak a szérűkészítéshez.

A szérű nagysága attól függött, hány lóval nyomtattak. Ha szekérrel nyomtattak (bővebben lentebb szólunk róla), nagyobb szérűt kellett csinálni, mert a szérű közepe használhatatlan volt. Szekérrel való nyomtatásnál rendesen gyűrűalakú szérűt csináltak, vagy ha köralakú volt, gyűrűalakban ágyaztak reá. Ha *két karikára* nyomtattak, vagyis egy nagy ágyáson két lovász két csapat lóval nyomtatott egyszerre, szintén nagyobb szérűt és ágyást kellett csinálni. Mezőkeresztesen 4 lóra 5 öl, Karcagon, Szegeden 6 öl, Mezőkövesden 7 öl, Kisújszálláson 12 lóra 10 öl átmérőjű szérűt készítettek.

Nagyobb gazdáknál vagy uradalmakban 2—8 szérűt is csináltak egymás mellett (5. ábra).

A szérűt, mielőtt munkába vették, legelőször *szűrűnyesővel* (I. t., 28. á.) vagy vaslapáttal (I. t., 15. á.) megnyesték, esetleg kapával kaparták meg, vagy kapálták fel. Egészen új szűrű helyét legelőbb felszántották, különösen ha nagyon száraz volt.

Előbb kopaszon járatták lóval vagy kocsival a szérűt, ezután polyvával vagy törekkel behintették. Szérűcsináláshoz legjobb az árpapolyva. A behintett szérűt meglocsolták, aztán lóval, vagy még inkább kocsival járatták. A kocsi elé két lovat fogtak, a többi lovat a kocsi mellé, s a kocsi után kötötték. Karcagon szokásban volt egy félfenekű hordó vizet is feltenni a kocsiba, mely nyargalászás közben gyakran kiloccsant s öntözte a szűrűt. Ilyenkor a gyermekhadnak is joga, esetleg kötelessége volt a szekéren ülni és a hordó vizét kipancsolni. A gyermekek ilyetén fürdetése legtöbbször egy évre szólott.

Ha a szérű jól átivódott és a ló patája és a szekérkerék jól belegyúrta a polyvát és töreket, s már annyira kemény lett, hogy a ló körme és a kerék nyoma nem látszott meg, készen volt a szérű. Eleinte még szőrös volt, de rövid használat után simára, sőt fényesre kopott.

A szérűt sohasem volt szabad csupaszon hagyni. Védeni kellett a nap heve és az eső ellen. Ha a nap rásütött, megrepedezett. Eső után ha megszáradt, szintén ez lett a sorsa, s emellett még ki is csirázott. Ha tehát nem volt rajta ágyás, akkor törekkel, szalmával borították be.

Uradalmakban fedett szérűk is voltak. Ezek olyanformák voltak, mint a *szárazmalom keringőszínje*. Bennük esős időben vagy télen is lehetett nyomtatni.

Gazdaember azonban ilyeneket nem épített, s ha esős hetek és hónapok miatt a nyomtatással elkésett, akkor megvárta a téli fagyot és azon nyomtatott.

Böszörményben a fagyott szérűt úgy készítették, hogy a szérűhelyre szalmát hordtak, elterítették, meggyujtották, mire a szérű földje felolvadt. Most aztán a rendes mód szerint megnyesték, törekkel beterítették, lóval megjáratták, letakarították, ekkor ismét megfagyott és kitűnően használhatták.

A fagyon való nyomtatás mindenütt ismeretes volt, de csak

kényszerítő esetekben folyamodtak hozzá. Ha jó idők jártak, mindenki kényelmesen el tudta nyomtatni az életet, s nem várta, hogy a boglyák félig-meddig kicsirázzanak az őszi esők következtében.

Öreg emberek itt-ott jégen való nyomtatásról is emlékeznek. Ez is csak kényszerű eljárás volt, mint az előbbi.

A szérű mellett csak abban az esetben csináltak kazlat a nyomtatandó életből, ha messziről szekéren hozták. Közelről nem hordtak szekéren, hanem csak vontatták az életet, s mindig csak egy napra valót vontattak a szérűk mellé.

Azokon a helyeken, ahol a cséplés divatozott vagy divatozik ma is, a cséplésnek is szérűt csinálnak, mert az Alföld magyarlakta vidékein — a nagyobb birtokoktól eltekintve — csűr nincs. A cséplőszérű jóval kisebb, mint a nyomtatószérű. Csépelni vontatós életet sohasem szoktak, csak kévébe kötöttet. Mivel az Alföldön csépelni többnyire a szegény ember szokott, akinek nincs lova, az asztag is nagyon csekélyke, mindössze néhány keresztből álló boglya. Ha csephadaróval csépel, akkor valamivel nagyobb szérű kell, mintha asztalhoz, gereblyéhez stb. veri a markot.

3. *Hordás.*

A nyomtatás vagy cséplés helyére az életet *vontató*val vagy szekérrel hordják.

Az Alföldön a kévekötés divatbajövetele előtt rövidebb távolságra kizárólag *vontattak.*

A *vontatás* a lehető legkezdetlegesebb szállításmód. Lényege az, hogy a boglyát a töve körül kötéllel vagy lánccal körülövezik, s a kötélhez vagy lánchoz *hámfát, kisefát, kisafát* vagy *keresztest* akasztanak, s a boglyát lóval vagy ökörrel elhúzatják. A vontatóláncot *hatlóláncnak* nevezik (Nagykúnság, Szoboszló).

A vontatásnak ez az ősi módja az Alföld felkutatott területén mindenütt szokásban volt, sőt sok helyen még ma is szokásban van. A búzát azonban ma már csaknem mindenütt kévébe kötik, így a búzaboglya-vontatás már nem szokásos. Leginkább árpát vontatnak még, bár ezt is jobbadán vontatószekérrel. A szénavontatás azonban legtöbb helyen ma is kötéllel vagy lánccal történik. Nagykállóban a búzaboglyát nagyobb távolságra is lánccal vontatták.

Magát a boglyát is legtöbb helyen *vontató*nak mondják. Kisújszálláson egy vontatóba 30 petrence ment. Négy-öt vontató kellett egy négylovas ágyáshoz. Karcagon a vontató 4 keresztnek felelt meg.

A kötéllel, lánccal való vontatáshoz a boglya alját Halason *összeszedték,* úgy kanyarították körül. Ha vontatásközben a *feneke* elmaradt, a boglya tetejére hányták fel. Jól rakott vontatóból azonban semmi sem maradt el. Szoboszlón a vontatórakásnak az volt a szabálya, hogy az életet *tövire* állították, s úgy rakták körül villával. Az ilyen rakásmód mellett a feneke nem csúszhatott ki.

Más helyen úgy akadályozták meg a boglya fenekének elmaradását, hogy rudat dugtak alá. Halason, Félegyházán és Mezőkeresztesen csak az indításig dugtak alá egy rudat, Kecskeméten pedig hátulról villát dugtak alá, szintén indításig.

A vontatás további fejlődése az volt, hogy a boglya alá dugott rudat indításkor nem húzták ki, sőt azon húzatták a boglyát. Ez esetben azonban a bogłyán átvetett kötéllel elül-hátul megkötötték, különben a vontató jószág pusztán a rúddal távozott volna.

Hadházon a boglya alá egy bunkósvégű rudat dugtak. Ezután a rúd bunkója alá kötelet hurkoltak, a bogłyán átvetették, s a rúd hegyes vége alá csavarták, aztán jól meghúzták s megkötötték. A rúd bunkós végéhez keresztest kötöttek s elhúzatták.

A boglya megkötözése a lánccal való vontatásnál sem volt ismeretlen. Debrecenben a vontatót lánccal körülkerítették s két elülről hátrafelé párhuzamosan haladó kötéllel lekötötték a lánchoz. Elülről a lánchoz keresztest akasztottak, s ennélfogva húzatták el lovakkal.

Mezőkeresztesen két rúddal vontattak. A két rúd elülső végét összekötötték. A boglyát átvetett kötelekkel kötötték a rudakhoz.

Böszörményben két, gombos rúdon vontattak. A boglyát a fentebbi módon a rudakhoz kötötték. A rudakat gombjaikra hurkolt kötéllel vagy lánccal az eke talyigájához kötötték s úgy húzatták el.

Karcagon vontatásra egy rövidrúdú, kétkerekű tengelyt használtak, melyről két *sas* csüngött le pár szem láncon. A két sast a két vontatórúd végén csüngő karikába akasztották. Erre is fel kellett kötni a vontatót (boglyát), különben lecsúszott volna. Más esetben rudak nélkül vontattak, s a boglyát körülkerített kötéllel kötötték a kétkerekű tengelyhez (Karcag).

A további fejlődés folyamán a két vontatórúd hátulsó vége is kerekes tengelytámasztékot kapott, ezáltal a boglya a levegőbe emelkedett.

A négykerekű vontatószerszámot *vontató*nak, *ördögszekér*nek, *bolondkocsi*nak nevezik. (6. ábra.) Ezzel már nagyobb boglyákat is el tudtak vontatni, de a boglya felemelése is körülményesebb volt.

Az Alföldön a vontatószekérnek is sokféle fajtája divatozott, a legáltalánosabban elterjedt vontató a következő volt:

Két jó erős, mintegy 12—15 cm vastag tölgy-, bükk- vagy akáctörzset vettek tengelynek. A rövidebb tengely körülbelül akkora volt, hogy a rajta levő két kerék rendes szekérnyomtávolságban forgott. A hátulsó tengely kétszer vagy háromszor olyan hosszú volt, mint az első.

Úgy az első, mint a hátulsó tengelyről pár szemnyi láncon egy-egy vaskampó *(sas)* csüngött le, mely az oldalakul szolgáló vendégoldal megfelelő karikájába kapaszkodott.

A vontató kerekei 30—40 cm vastag fatörzsből fűrészelt korongok, ú. n. *sajtkerekek* voltak. Ezeket ráhúzták a fatengelyre, s a tengelyek végeiben levő lyukakba fa vagy vas *tengelyvégszegeket* dugtak, hogy a kerék el ne maradjon. A kerekek 20—40 cm vastagok voltak, hogy a puha tarlóba vagy homokba bele ne süppedjenek a teher súlya alatt. Abroncs nem volt rajtuk. Az elülső tengelybe rendesen egy villaalakú rudat erősítettek be olyanformán, hogy a tengelybe két lyukat fúrtak, ezen a villát átdugták s szegekkel átszegezték a tengelybe dugott részt, hogy vontatáskor a rúd ki ne szakadjon. A rúd ellenkező végére egy lyukat fúrtak a hámfa kötele befűzésére,

vagy egy vaskampót szegeztek, melybe a keresztest, kisefát akasztották.

A boglya vagy vontató felemelése a következőképen történt:

Készítettek 2—3 *rudas-* vagy *petrencehordó rud*at. Ezek 6—8 cm vastag, 2 öl hosszú, egyik vagy mindkét végükön kihegyezett rudak voltak. Mivel a rudasnak is nevezett kisebb boglyát, a *csomót* szokta rajta két ember hordani, az állandó megterhelés miatt a rudak meg szoktak görbülni.

Először egy ilyen rudat dugnak át a boglya közepe alatt. Ez nem könnyű munka, mert a föld többnyire nyers a boglya alatt, s ha a rúd a földtől megnyirkosodik, nehezen csúszik. Akkor is az a helyzet áll elő, ha harmatos vagy esős időben a rúd nedves lesz. Néha a rúd végén a gaz keresztbe akad s a rúd maga előtt tolja. Ilyenkor a leg-

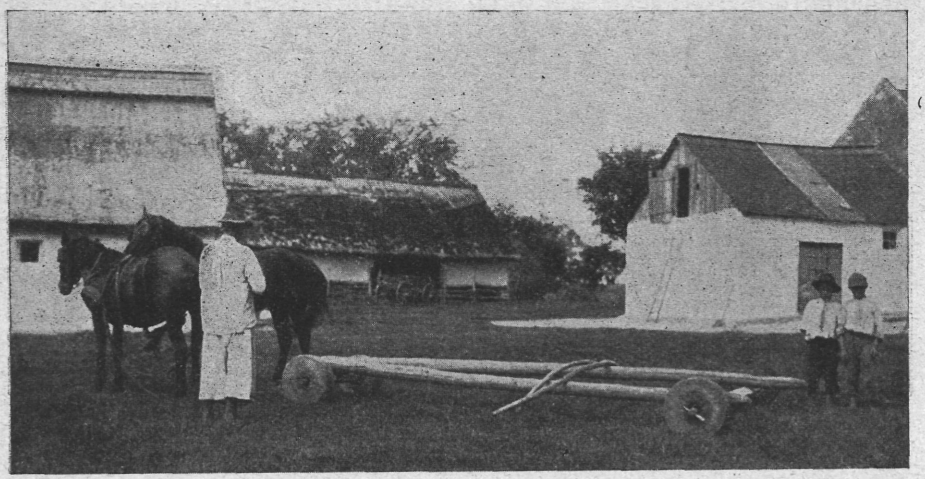

6. ábra. Vontató üresen. Kiskunfélegyháza.

erősebb ember is alig tudta a rudat átdugni. Vásárhelyen ilyen esetben *furkó*val (I. t. 14. á.) verték a rúd külső végét. Ha a középső rúd átment, tőle jobbra és balra 60—80 cm-re, vele párhuzamosan szintén átdugtak egy-egy rudat, de már nem akkora erőfeszítéssel, mint az előbbit.

Most következett a boglya felemelése.

Először az egyik oldalon emelték fel a bedugott rudakat. Amint felemelték, aládugták a *macskán*ak (Karcag), *kutyán*ak (Kisújszállás), *jancsi*nak (Félegyháza), *jankó*nak (Komádi), *inas*nak (Vásárhely) nevezett támasztófát (I. t. 15. á.). Ez egyik végén fűrésszel tompán levágott, másik végén V-alakban kettéágazó mintegy 40—50 cm hosszúságú, 6—8 cm vastagságú fadarab volt, mellyel a megemelt rudat ideiglenesen alátámasztották. Mikor már mind a három rúd alá volt támasztva az egyik oldalon, s a boglya szemmel láthatólag megbillent, a macskákon belül a rudak alá dugták keresztbe a *vendégoldal*nak, *drugány*nak nevezett, mintegy 12—16 cm vastag, 2·5—3·5 öl

NÉPRAJZI MÚZEUM KÖNYVTÁRA

hosszú, gömbölyű, többnyire fenyőfarudat. (7. ábra.) Mikor a rúd a boglya alatt úgy átért, hogy elül-hátul egyforma darab látszott ki, a macskákat kirángatták s a rudak a vendégoldalra feküdtek. Most a boglya túlsó oldalán is megismételték a fentebb leírt műveletet. Itt is bedugtak egy vendégoldalt, melyre a rudak másik vége feküdt.

A vendégoldalak átdugásánál arra ügyeltek, hogy a hátsó széles tengelynek megfelelőleg a vendégoldalak egymástól távolodjanak. Elül ennek megfelelőleg a rudak konvergáltak. A macskák berakása és kiszedése a lovászgyerek tiszte volt. Kecskeméten lőccsel is szokták a rudakat alátámasztani.

A következő teendő az volt, hogy a tengelyeket a vendégoldalak alá szerkesszék. (8. ábra.)

Először a hátsó tengelyt gördítették a vendégoldalak hátsó, hegyesebbik vége elé. Most az egyik vendégoldalt két-három ember megemelte s a tengelyt alátolták. Majd a tengelyen láncon fityegő

7. ábra. Az egyik vendégoldal átdugása a boglya alatt. Kiskunfélegyháza.

kampót (Komádiban *gaggancs)* beakasztották a vendégoldalba becsavarva levő kis perecbe. Aztán ugyanezt megismételték a másik vendégoldallal, illetőleg a tengely másik végével. Ekkor már a boglya hátsó fele szilárd alapon a levegőben állott.

Aztán a vontató elülső felére került a sor.

A vendégoldalak végén egy-egy nagy vasperec csüngött. Ezeket csak úgy lehetett az elülső tengelyről csüngő kampókba beleakasztani, ha a tengely rúdját függőleges irányba állították. Mikor aztán a kampókat beakasztották a két perecbe, a rudat emeltyű módjára nagy erővel lenyomták, mire a vendégoldal elülső vége is felemelkedett s az egész boglya a levegőben függött.

Most a kisefára, vagy keresztesre fogott lovakat a rúd végére rákapcsolták és rögtön indítottak s a lenyomott rudat csak akkor eresztették el, ha már a ló húzott. Az indítás nagy hűhóval ment, mert a boglya nehéz volt, a kerék is jelentékenyen lesüllyedt, a boglya fenekéből is ott maradt valami, ami gyakran a hátsó tengely elé torlódott. No de a vontató mégis csak elment s kezdődött a macskák, kutyák szüretje, mert a sok poc, gözű ottmaradt s ijedten keresett egérutat. (9. ábra.)

Ennek a vontatónak is számos válfaja van az Alföldön. Sok helyen, ahol kisebb boglyát raknak, csak két rudat dugnak a boglya alá. Sok helyütt, különösen újabban eketalyiga-kerekeket

8. ábra. Az elülső tengelyt a két vendégoldal alá akasztják. Kiskunfélegyháza.

használnak a régimódi sajtkerekek helyett. Kecskeméten, Karcagon elül két nagy-, hátul két kiskerekű vontatókat is használtak. Félegyházán, Vásárhelyen pedig éppen fordítva, a hátsó kerekek voltak

9. ábra. A vontató vontatása. Kiskunfélegyháza.

nagyobbak. Abban minden vontató megegyezett, hogy hátul jóval szélesebb tengelye volt, mint elül.

Vontatóval nagyobb, 2—3 dűlő távolságra is el lehetett a boglyát vontatni, kerülni azonban csak nagy ívben lehetett vele.

Mikor a nyomtatás színhelyére értek, a hátulsó tengelyt ki-

akasztották s a vonó jószágot megindították, mire azok az első tengelyen függő két vendégoldalt kihúzták a boglya alul, s a boglya, alatta a petrencerudakkal, helyben maradt. Most kihúzták a rudakat s a boglyát lehetett akár ágyásnak is széthúzni.

A vontatás harmadik eszköze a *csámesz* volt, melyet *bolondkocsi*nak, *repceszekér*nek is neveztek. A csámesz teljes járómű volt, melyet szétszedés nélkül használtak. Az átmenet a hódmezővásárhelyi pöndölös bolondkocsi volt az előbb leírt vontató és a csámesz között.

A *csámesz* szó a Tisza alsó folyása mentén dereglyét, tehát vízi járművet jelent, és pedig deszkából készült széles, lapos (sekély), mindkét végén tompa csolnakfélét. A szót a magyar a ráctól vette át. A szerb *čamac* szó csolnakot, dereglyét jelent. A szó alapja a török čam = fenyőfa. Az a gyanunk, hogy az Alföldön az első mezőgazdasági csámeszek valószínűleg lóval vagy ökörrel vontatott keréknélküli járművek lehettek. Más szóval a vízi csámeszt a szárazföldön is vontatták, ha a szükség úgy hozta magával.

A régi időben ugyanis az Alföldön az árvíz nagy területeket borított el, s a lakosok gyakran kényszerültek az ármentes szigetek megmívelésére. A szigetekről a terményt hajón hozták ki, ha pedig a víz elapadt, a hajót a pocsolyán, sáron keresztül lóval húzatták.

Békésen,[5] Komádiban az egy fatörzsből vájt, alacsony oldalú, elül hegyes, hátul tompavégű, laposfenekű csolnakot félhajónak nevezték, mivel többnyire kiérdemült öreg *hajó*ból (= csolnak) készítették. Másik nevét: „*sárhajó*" onnan nyerte, mert ló húzta s a sáron csúszott. Sárhajót az Érmelléken Székelyhidon, Karádon (Zemplén m.), Eszenyben (Szabolcs m.) szintén használtak a sáron való tehervontatásra.

Sőt ha nagyobb terhet kellett sáros, süppedős helyeken vontatni, nyáron is szánra rakodtak. Karcagon pl. ilyen módon szénát húzattak, Komádiban pedig ha repcét vontattak, a szánra deszkákat fektettek s így húzatták a szérűre.

A szárazföldi csámesz őse is tehát valami vízi járómű lehetett, melyet talán eleinte a vízben (gabonavontatás) ló húzhatott, de szükség esetén a szárazra is kivontatták. Majd később kereket kapott és szárazföldi járómű lett belőle.

A csámeszt a Duna—Tisza közén nem igen használják, de tudják, hogy a Tiszántúlon divatos. A Tiszántúlon leginkább Jász-Nagykún-Szolnok, Békés megyékben használatos. Inkább uradalmakban, nagyobb tanyákon használják. Az öreg emberek az újabb kor találmányának tartják. Bizonyos formáját repceszekérnek nevezik. Ez, úgy látszik, a repcetermeléssel egyidejű.

A csámesznek olyan sok változata van, hogy mindet nem is sikerült felkutatni, ez alkalommal csak azokat ismertetjük, amelyek a bejárt területen használatosak.

A hódmezővásárhelyi *pendölös bolondkocsi* tulajdonképen olyan volt, mint az előbb leírt vontató, csakhogy a két vendégoldal

[5] *Banner J.*: A félhajó. Ért. 1912.

deszákkal volt beszegezve, vagyis a bolondkocsi felülete trapézalakú volt, mert a fedődeszkák nem nyúltak túl a vendégoldalakon. Ennél a típusnál azonban az elülső és hátulsó tengelyt le lehetett kapcsolni.

A rakodás úgy történt, hogy a bolondkocsit a boglyához faroltatták, a hátsó tengelyt lekapcsolták, s félrelökték. Most az első tengely közepén levő sasra kötelet vagy láncot kötöttek s ezzel megkerülték a boglyát. A lánc másik végéhez akasztották a keresztest s megindították a jószágot, mely előre haladva, illetőleg visszakanyarodva, a kötélnél, láncnál fogva ráhúzta a boglyát a lejtős kocsitetőre. Most a vontatóláncot leakasztották, a szekér hátulját megemelték, a hátsó tengelyt aládugták, bekapcsolták s indulhatott a járómű. Ha a boglya *feneke* ott maradt, felszedték, rádobták a tetejére.

Vásárhelyen volt olyan bolondkocsi is, amelyiknek eleje a szekér elülső része volt. Ez azért volt alkalmas, mert a lovat szabályszerűen be lehetett fogni, s a kocsis a rúd szárnyán ülve hajthatott, míg egyéb vontatóknál a jószágot gyalog kellett vezetni, esetleg a lovász a húzó ló hátán ült s úgy hajtott. Ennél a típusnál a kocsitengelyről két sas csüngött, erre akasztották a bolondkocsi elejét.

A valódi csámesz mindkét tengelye egyforma hosszú, vagyis a kerekek egyenlő nyomtávolúak. Ezeknek a kereke is tömör fakorong, gyakran olyan széles, mint amilyen magas. Az erős tengely fölött vastag vánkos van, szintén fából. A csámesz fedele mozdulatlanul nyugszik a hátsó tengelyen, az első tengelyhez azonban csak egy szeg köti. Így a csámesz kis helyen is meg tud fordulni.

A rakodás úgy történik, hogy a boglya mellé állanak a csámeszszel. Az elejéhez kötött kötéllel körülfogatják a boglyát, s lóval-ökörrel ráhuzatják. A boglya feneke azonban a csámesz magasságának megfelelőleg visszamarad. Hogy ezt kikerüljék, néhol a csámeszt vagy az első, vagy a hátsó tengely lekapcsolásával lejtőssé teszik.

Van olyan csámesz is, melynek hátsó tengelye egy vízszintes résű foglalatban előre-hátra csúszhat. Mikor a csámeszt a boglyához faroltatják, a tengely a résben előrecsúszik s a csámesz hátsó vége ezáltal lejtős lesz. Most a boglyát kötéllel körülkanyarítva rácsavarják a csámeszre, s a vontató jószágot elindítják, mire az előrecsúszott hátsó tengely a tengelyrésben hátra visszacsúszik, s a csámesz hátulsó vége ismét felemelkedik.

Alacsonykerekű csámeszeket oldalra is billentenek s úgy vontatják rájuk a boglyát. A lerakodás pedig legtöbbször a csámesz felbillentésével történik. Vontatásközben is könnyen felbillen a csámesz, mert nagy, gyakran 2·5×4 m felületű, ellenben kerekei többnyire szekérnyomtávolúak. A rudasokat (= kis boglyák) rúdon rakják fel az emberek. A csámeszre négy rudas felfér egymás mellett, az ötödiket a közepére rakják.

A vontatás azokban a községekben, ahol a belterületen nyomtattak, nem volt szokásban. Itt mindenütt szekéren hordtak. Ahol tanyarendszer van, vagy ahol a termőföldön nyomtattak, a vontatás majdnem kizárólagos volt. Mióta cséplőgép van, a hosszúszálú életet (rozs, búza, zab) kévébe kötik s szekéren hordják be, így már ezek vontatása is kiment a szokásból. Ma legfeljebb az árpát, esetleg a

kölest vontatják, ahol még lóval nyomtatnak. Ahol azonban géppel *csépelnek*, ott már csak a szénát vontatják. A repcét nem lehet kévébe kötni, sem szekérre rakni nem tanácsos, mert a boglya megbolygatásával a mag kiperegne, ennélfogva vontatják, de mindig csámesszel, nem pedig vontatószekérrel.

A szekérrel való hordásnál régen *rakoncára* rakodtak. (10. ábra.) A szekeres boglyába Kisújszálláson 40 petrence ment. Szegeden repcét is raktak villával szekérre, még pedig *hat fára*. A rakoncával való rakodás leginkább a Tiszántúlon volt elterjedve. Több helyen ponyvát is tettek a szekérre, hogy rakodáskor a mag el ne csurogjon.

10. ábra. Szekér vendégoldallal és rakoncával. Debrecen.

Polgáron a *csurgás* az igás taksásé volt, aki persze rakodáskor jól megtaposta az életet, hogy jobban csurogjon.

Vontatni rendesen éjjel, vagy hajnalban szoktak, amikor az élet a harmattól *megvonul* és nem pereg ki a mag. Rendesen egy napra valót vontattak a szérű köré. Az első ágyásra valót pedig a szérűre vontatták s villával húzták szét.

A szekérrel való kéve-kereszthordásnál úgy rakodnak, hogy a kéve feje befelé van, a töve kifelé. Mindig vendégoldalra rakodnak, de ma már rakoncát nem igen használnak sehol. A rakott szekeret elülről hátravetett két kötéllel kötik le, s a kötelet fa-, vagy újabban vascsigákkal szorítják meg.

A behordott kévéket *kazalba*, vagy ahogy újabban mondják, *asztagba* rakják. Az asztag koporsóalakú. A kévék tövükkel kifelé állanak, s az asztag alulról felfelé egészen az ereszéig mindig szélesedik. Tetején ellenben a kévék kalászukkal kifelé, illetőleg lefelé vannak, hogy a víz lecsurogjon rajtuk. Az asztag gerince be van fonva s a gerinc két végén kontyot csinálnak. Tetejébe különféle ijesztőket dugnak a verebek ellen.

Vannak kisebb kerek, boglyaszerű asztagok is. Ezek rendesen zab-, rozsasztagok, vagy az *aratórész, takarórész.*

Polgáron az uradalomban asztag is volt, melyet cséppel csépeltek.

Az Alföldön csűrük csak az uraságoknak volt, sőt több helyen még ma is látható egy-egy. Így Nyiregyházán, Nyirbogdányban, Tiszadadán stb. Borsod megyében a hernádmenti síkság görög katholikus lakosságú falvaiban szintén láthatunk csűröket a parasztházak udvarain. Ezeket a nép 150—200 évvel ezelőtt hozta ide magával a Felföldről.

4. *Ágyazás.*

A nyomtatás helye a szérű volt; a szérűn elterített életet *ágyás*nak nevezték, a műveletet *ágyazásnak.*

Az ágyások nagysága a szérű nagyságától, a nyomtató lovak számától és az *elnyomtatás*ra szánt időtől függött. Ahol kis ágyásokat csináltak, sok ágyás *ment ki* egy nap alatt.

A kis ágyások a borsodmegyei síkságon voltak divatosak.

Mezőkeresztesen 4 lóra 4 emberre (s egy hajtó gyerekre) 8—9 keresztet *ágyaztak be,* s naponta 5 ágyást nyomtattak el.

Mezőkövesden 4 lóra 8—10 keresztet ágyaztak be s egy nap alatt, hajnaltól esthajnalig 6 ágyás ment ki.

Tardon 4 lóra 6 keresztet *vetettek be,* s 4 ágyást nyomtattak el naponta. Persze jobb lovakkal nagyobb eredményt is lehetett elérni. A tardi uraság például 10 lóra 60 keresztet ágyazott be s egy nap alatt két ágyást nyomtatott el még télen is.

Polgáron már 15 keresztet ágyaztak be 4 lóra s naponta három ágyással végeztek.

Általánosan azonban egy nap alatt két ágyást szoktak elnyomtatni. A kevéslovú ember naponta csak egy ágyással végzett. A rosszlovú szegény ember meg néha két nap alatt fejezett be egy ágyást.

Szegeden 6 lóra 25 *körösztöt hánytak be,* 2 lóra pedig 10 keresztet s naponta 2 ágyással készültek el.

Halason 4 lóra 18—20 keresztet ágyaztak, melyből ugyanannyi véka szem jött ki.

Tiszadadán ugyanannyi lóra csak 8—10 keresztet ágyaztak be s két ágyást nyomtattak el egy nap alatt.

Kisújszálláson 4—5 vontató ment egy ágyásba 4 lóra. Mindegyik vontató egy *köblöt* (= 4 véka, 1 véka = 30 liter) adott.

Böszörményben jómódú gazda 12 lóra 100 keresztet ágyazott be egy ágyásba s egy nap alatt két ilyen ágyással végzett. Az első ágyás után a szemet nem takarították el a szérűről, hanem többször ráágyaztak. 3—4 ágyás egymásra gyűlt garmadájából 40—50 köböl búza is kijött.

A *ráágyazás* igen mindenütt szokásban volt. A délelőtti ágyás szemét rendesen nem takarították fel, hanem ráágyaztak s csak este tolták össze a szemet *garmadába.* Sok helyen a búzát ritkán ágyazták rá, az árpával azonban majd mindenütt ezt cselekedték. Szegeden két napig is ráágyaztak, vagyis 4 ágyás szemét tolták egyszerre garmadába.

Jómódú gazda két szérűn is nyomtatott (Halas, Félegyháza,

Mezőkeresztes). A két szérűt egy csapat ló járta. Míg az egyik ágyást feltakarították, addig a másik ágyást nyomtatták. Máshol meg nagy szérűt és nagy ágyást csináltak s az egy nagy ágyást *két karika* ló járta (Vásárhely, Szeged).

A vontatóboglyák beágyazásánál semmi különösebb szabály nem volt. Lehetőleg nem fektették vízszintesen a gazt, inkább állani hagyták. A szérű szélén körül üres teret hagytak. A gazt villával húzták szét.

A kévés élet ágyazása úgy történt, hogy a szérű szélétől egy ölnyire egy rövid (két öl) sort fektettek kibontott kévékből, kalásszal a szérű széle felé. Erre a sorra egy másik, de valamivel hosszabb sort fektettek, majd erre a harmadikat és így tovább. A sorok úgy feküdtek egymáson, mint szántásnál a barázdák. Mikor a szérű közepéig jutottak, fogyasztani kezdték a sort. Az utolsó sor pedig

11. ábra. Nyomtatás szekérrel. Balatonkövesd.

olyan rövid volt, mint az első. Vagyis az egész szérű köralakban be volt terítve, olyanformán azonban, hogy a szélein körül mintegy 1—1½ öl üresen maradt. (11. ábra.) A kioldott kévék mindig egy oldalra dőltek, még pedig lehetőleg szélnek fordultak, mert a szél segített a szalmát letakarítani. Lehetőleg arra törekedtek, hogy az élet ne nagyon feküdjön. Szegeden majdnem talpra állították. Vásárhelyen is régebben magasabb ágyásokat raktak.

A nép bemondása szerint a Bánságban olyanformán ágyaztak, hogy a kalászok nem egy oldalra, hanem a szérű közepefelé dőltek, vagyis belülről kifelé körben ágyaztak, fordításnál tehát kívülről befelé szintén körben haladtak. Az ilyen ágyások közepén oszlop volt s ehhez voltak kötve a lovak.

Ez a szérű- és nyomtatásmód nemcsak a Bánságban, hanem a Bácskában és Horvátországban, sőt az egész Balkánon is általános és — úgy látszik — török hatás.

Az Alföld és a Dunántúl némely pontján a kocsival való nyomtatás is szokásos. (11. ábra.) A kocsival való nyomtatás szérűje,

ágyása lényegesen különbözik a lóval való nyomtatás ágyásától. A kocsival ugyanis kis szérűn nem lehet megfordulni; a szérű közepe pedig nyomtatatlanul marad. Kocsival való nyomtatásnál Vásárhelyen az ágyást gyűrűalakban rakják s a kévék feje sugárszerűleg kifelé fekszik. Vásárhelyen azonban a kévébekötés még ma sincs nagyon elterjedve, ezért úgy a ló-, mint a kocsiágyást vontatóboglyákból rakják, melynél nem lehet a kévék fektetésmódját követni. Kocsihoz alacsonyabb ágyást raknak, mint ló alá, mert a gyűrűalakú kocsiszérű jóval nagyobb, mint a rendes szérű.

A cséplés ágyásáról nem sokat mondhatni. A cséplés leginkább az Alföld északi, rozstermő vidékein volt szokásos, de főképen csak rozsot csépeltek zsúpszalma-nyerés céljából. Ezen a vidéken sincsenek csűrök, ezért a nép a szabadban csinált szérűn csépel. A kizárólag csak cséplésre használt szérű kisebb, mint a nyomtató szérű. Ágyást nem csinálnak, hanem 2—4 sorban vékony rétegben lefektetik a rozsot, úgy, hogy 2—2 sor fejjel összetéve feküdjön. Ha 2—2 sor van, akkor az egy helyen a tövével is összeér.

5. *Nyomtatás és cséplés.*

A nyomtatás az Alföldön az életnek állatokkal vagy kocsival való tiprásával történt. A cséplés verőeszközökkel, vagy a gabonának valamihez való ütögetésével. A dörzsölő eljárásokból csak a kézzel való dörzsölés maradt meg. Ez utóbbi eljáráshoz sorolható az újabban divatba jött cséplőgép is. A nyomtatás leginkább lóval, ritkábban szarvasmarhával történt.

Lóval való nyomtatáshoz 2—12 lovat használtak egy karikába. Vásárhelyen nyomtattak 20 lóval is, de az már két karikában járt. Szegény ember 2—3, jobbmódú 4—8, uraság 8—12 lóval nyomtatott. Páros vagy páratlan szám egyaránt szerepelt.

Habár „a nyomtató lónak nem szokás a száját bekötni", mégis nyomtatás előtt már egy hónappal előbb abrakolni kellett a lovat, különben leromlott az evési szabadság ellenére is.

A nyomtató lovakat csak féken tartották, de felkantározva soha, mert a lovász nem ült rajta, hanem gyalog fogta a fékszárat, melyet kötéllel kitoldottak, ha rövid volt. A lovász nem forgott együtt a lovakkal, hanem elülről hátra, illetőleg hátulról előre egyik kezéből a másikba vette az összekötött fékszárát, az ostort állandóan jobbjában tartotta. Minden fordulatnál egyet lépett előre.

Két ló egymásután haladt. Három lóval való nyomtatás esetén egy elül ment, kettő hátul. Négy lónál 2 elül 2 hátul. Több ló esetén a páratlan elül ment, bár lehetett utolsó is. 5—12 lóig lehettek hármasával is egymáshoz kötve. 5 ló használatánál 3 elül ment, kettő hátul, vagy pedig fordítva. Vásárhelyen 16 lóval is nyomtattak, de nagyon ritkán. Ekkor 4-szer 4 ló volt egymáshoz kötve. (12. ábra.)

A lovakat egymás nyakához kötötték. A kötés az egész Alföldön ma is ismeretes és használatos *kúnkötéssel*[6] történt. (13. ábra.) A kúnkötésnek az Alföldön kétféle változata van, egyik egy rán-

[6] *Tagán Galimdzsán* úr szíves közlése szerint ezt a kötésmódot Oroszországban *baskírkötésnek* nevezik.

tással eloldható, a másikat ki kell bogozni. Ez utóbbinak az az előnye, hogy a jószág minél jobban húzza a fejét, annál szorosabb lesz a bog, a másik kúnkötést, melynek *bokra van*, a ravaszabb jószág maga is eloldja.

A lovakat nem lehet akárhogyan beosztani. Mindegyiket szokásának, természetének, képességének megfelelő helyre állították. A tüzes, bátor, jó ló ment elül. Ez bátran belegázolt a magas ágyásba, sőt legtöbbször nem is belegázolt, hanem ráugrott. A többi ló ennek csapását tágította. A lomhább ló a *lovász* vagy *ostoros*

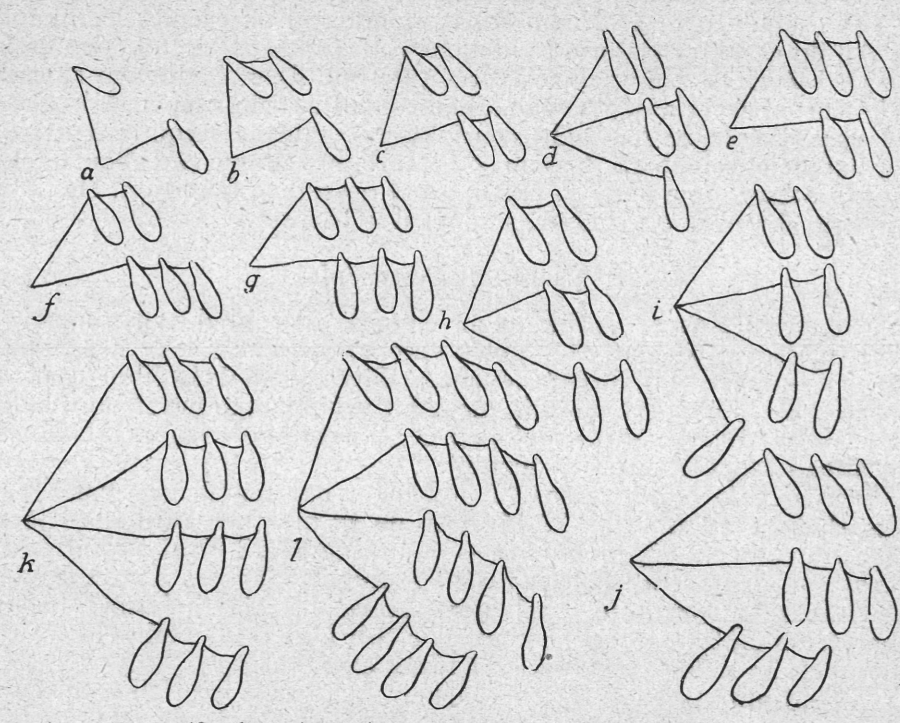

12. ábra. A nyomtató lovak elrendezése. Alföld.

felől járt, mivel itt kisebb kört kellett megtenni, mint a kívül levőknek; meg aztán az ostorral is könnyebben lehetett *érdekelni, pengetni*. Kívülre a jóvérű kitartó lovakat tették. Ha hármasával fogták őket, a külsők legalább is kétszerannyit jártak, mint a belsők. Nyomtatásra a nagyobb csikókat is felhasználták. Ha elül is két ló ment, akkor a belső számított első lónak, mert egy jó fejhosszal *mindig a párja előtt* ment, mivel neki kisebb kört kellett megtennie.

A Kiskúnságon vasalt lóval nem nyomtattak, sőt kecskeméti gazdák szerint nem is lehetséges. Böszörményben vasalt lovakkal csak azóta nyomtattak, amióta kőút van, azelőtt ugyanis nem vasalták a lovakat. Karcagon úgy tartják, hogy a patkós ló jobban nyomtat, de a nyomtató ló patkójának nincsen sarka, mert a szérűt tönkre tenné. Nagyszalontán is patkós lóval nyomtattak, legalább ezt bizonyítják Arany János ezen sorai:

„... hét-nyolc ló patkós lába
Kering a világnak legszebb búzájába."

Mielőtt a lovakat az ágyásra rávezették, a szérű mellett a tarlón kissé *megjáratták*, hogy a ganajozást ne az ágyáson végezzék el. Ezután rávitték az ágyásra. Az ágyásra rendesen hátulról, az élet töve felől vezették fel a lovakat.

Az ostoros vagy a lovász rendesen a család ifjabb férfi tagjaiból telt ki. Keserves dolga volt a nyakig érő ágyásban szegény 10—14 esztendős fiúgyereknek. A lovak sokszor majdnem eltaposták, vagy pedig kivitték az ágyásból. A lovak lába nyomán porrá vált törmelék, az apróra tört *kaláh* s a legyek dongó raja az égető

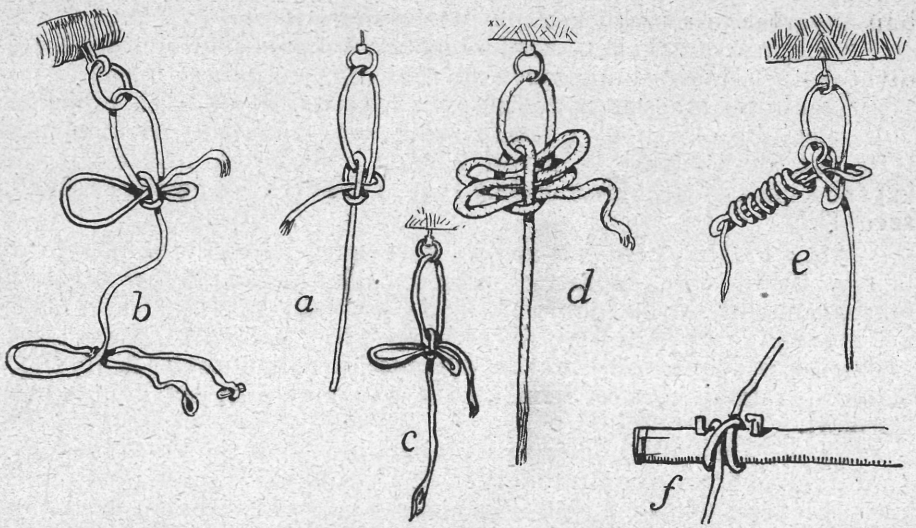

13. ábra. Kunkötések. Túrkeve.
a = hurkos kunkötés, *b* = bokros kunkötés, *c* = megszorított bokros kunkötés, *d* = kétszer bokros, könnyen oldható kunkötés, *e* = bokros, de a jószág által kioldhatatlan kunkötés, *f* = nyakló hurok.

nap hevétől izzadt testére szállott, s azt sem tudta, hogy vakaródzék, mert egyik kezében a fékszárakat, másikban az ostort kellett fognia. Asszonylovásznak még kellemetlenebb volt a helyzete. Asszonyt ritkán is lehetett az ágyásban látni, sőt a szérű egyéb munkálataiban is, a szórást kivéve.

Hat-tizenkét lovat csak felnőtt férfi hajthatott. A lovak a szérűn az ágyás féloldalát járták olyanformán, hogy a lovász a köralakú ágyás képzeletbeli sugarának a közepetáján állott s mikor egyet kerültek körülötte a lovak, mindig egyet lépett előre. Ilyenformán a lovak által leírt kör mindig odább esett egy lépéssel, vagyis mire a lovász lépései egy teljes kört írtak le, egyszer megtaposta a ló is az ágyást. Ha kisebb vagy nagyobb kört akart a lovász, a fékszárat rövidebbre vagy hosszabbra fogta. Ahol az ágyásból valami taposatlanul maradt, oda visszatért. Néha egy nagy ágyáson *két karika*

(= két csapat) ló is nyomtatott. Ebben az esetben természetesen két lovász volt az egy ágyásban.

A Bánságban és Bácskában szokásban volt a nyomtató lovat a szérű közepén levő oszlophoz kötni. Az oszlopos szérűn a lovat a lovász hátulról hajtotta, így maga is taposott. Ha a kötél az oszlophoz volt kötve, akkor a ló fékszára lassankint felcsavarodott, ezáltal a lovak az ágyás széléről a közepén levő oszlopig közeledtek. Ekkor megfordították a lovakat, mire lassankint ismét lecsavarodtak. Ilyen módon az egész szérűt kívülről befelé és belülről kifelé megtaposták.

A délvidéken, leginkább rácok lakta területen úgy is nyomtattak, hogy a lovakat az oszlop tetején levő forgó karikához kötötték. Itt tehát nem történhetett meg, hogy a ló felcsavarodik, ellenkezőleg mindig egy nyomon járt. Ennél a nyomtatási rendszernél gyűrűalakban ágyaztak, s a szérű közepe üresen maradt.

Azokon a vidékeken, ahol régebben inkább a marhatenyésztés divatozott, ló hiányában szarvasmarhával, főleg ökörrel nyomtattak.

Az alföldi magyar nem szívesen nyomtatott ökörrel, ennek az volt a legfőbb oka, hogy az ökör az ágyásba ganajzott. A ló is megtette ezt, de ez ellen könnyen lehetett védekezni. Mikor a ló az ágyásba ganajzott, a gyerekeket rögtön küldték az ágyásra „*kört szedni*".

Míg a lóganaj nem tett semmi kárt, mert ha előbb nem, a fordításnál, tisztításnál, szórásnál is kidobták, ha kézügybe került, a marhaganaj híg lévén, elmázolódott a szalmán, kalászon, szemen és azt beszennyezte. A ganajtól összeragasztott kalászok, szemek szóráskor az ocsúhoz sodródtak s ilyenmódon elkallódtak. A jószág a ganajos szalmát, töreket nem ette, s a szemet is mosni kellett őrletés előtt.

Az ökörrel való nyomtatás leginkább a Nyírségen volt elterjedve s mint fő ökörrel nyomtatóhelyet, az Alföldön, Hajdúnánást emlegetik. Eléggé szokásban volt Tiszapolgáron és Tiszadadán is. A borsodi Mezőségen, a Nagykúnságon sohasem nyomtattak ökörrel. Szeged—Halas vidékén az ökröt az ágyás letöretésére használták, mert jobban le tudta törni a gazt, mint a ló. Az ökörrel való nyomtatás legősibb módja Halason divatozott. Itt 30—40 marhát ráhajtottak az ágyásra s aki csak épkézláb ember-asszony volt a tanyában, az ágyást körülállotta, hogy a marha el ne széledjen, mert járom nélkül szabadon gázoltak az ágyásban. Egy-két kisbéres hajszolta az ökröket s ha egyszer megindultak, szépen körbe-körbe haladtak. Itt nem védekeztek ellene, ha az ágyásba ganajzott is a marha. Első fordítás után ismét ráverték a marhát, második fordítás után azonban ha volt ló, az folytatta a nyomtatást.

Halason jármos ökörrel is nyomtattak. Három pár ökör ment az ágyáson járomban egymás után.

Félegyházán is járomban járt a nyomtató marha, mégpedig karikában. Szegeden csak az első letörést végezte 6—8 járomba fogott ökör, egyébként lóval nyomtattak.

A Nyirségen azonban az egész nyomtatást az ökör végezte, s hogy az ágyásba ne ganajozzon, a farka tövére abrakos tarisznyát kötöttek. Nánáson is bekötötték az ökör hátulját. Máshol egy ember

lapáttal járt az ökör után és a kritikus pillanatban odatartotta a lapátot.

A Bánátban Torontál megyében az oláhok szintén ökörrel nyomtatnak. Az ökör tézslában jár; s mint a ló, a szérű közepébe leásott oszlopra feltekergőzik. Itt is lapátot használnak az ökör merénylete ellen.

Szabolcs megyében s a Hajdúság azon városaiban, ahol ökörrel nyomtattak, az ökör járomban volt. Polgáron azonban kötélen is hajtották, mint a lovat, s az ökör a párja nyakához volt kötve, mint a ló.

Vásárhelyen nagyon szegény ember, akinek sem földje, sem jószága nem volt s csak a más tarlóján szedegetett, búzáját a gyerekekkel tapostatta el, akik ugrálva tiporták szét a kalászokat.

Komádiból olyan értesítést kaptunk, hogy egy gazda fogas hengerrel nyomtatott. A henger 2 m széles volt s kétökölnyi nagy fogak

14. ábra. Nyomtatás hat lóval. Kecskemét.

voltak a hengerbe belefúrva. Ezzel a hengerrel hengerezte volna az illető az ágyást. A helyszínen, Komádiban azonban az értesülést nem sikerült ellenőriznünk. Úgy látszik elszigetelt eset volt.

A nyomtatás másik módja a kocsival vagy szekérrel való nyomtatás volt.[7]

A kocsival való nyomtatás az Alföldön ritkán fordul elő. A kocsit legfeljebb a szérűcsinálás alkalmával használják. Hódmezővásárhelyen ugyan mint nyomtatószerszám is nagyon el van terjedve, de úgy értesültünk, hogy ezelőtt mintegy 30—35 esztendővel honosodott meg. Adatainkból azt sejtjük, hogy inkább dunántúli nyomtatási mód.

A kocsival való nyomtatáshoz csak gyűrűalakban lehet ágyazni, mert a kocsi kis körben nem tud megfordulni, vagy ha megfordul is, nem nyomtat, hanem a gaz összetorlódik alatta.

Vásárhelyen a kocsival való nyomtatás kezdetén beterítették az egész szérűt, de mivel az ágyás közepét nem lehetett jól el-

[7] Ez egyben felelet az *Ért.* 1927. 87. lapján feltett kérdésre. *(Szerk.)*

nyomtatni, áttértek a gyűrűalakban való ágyazásra. Ennél az ágyazási módnál, ha kevés életet nyomtatnak, a kalász sugárszerűleg kifelé fekszik. Jobbadán azonban vontatókat nyomtattak kocsival is. Mikor még az egész ágyást beterítették, először lóval járatták s kocsival csak a második fordítás után nyomtatták. A gyűrűalakú ágyásra azonban egyenesen ráhajtanak. Ez alacsonyabb, mint az előbbi ágyás, a gyűrűágyás és szérű ugyanis jóval nagyobb, mint amaz; így jól elterül rajta az élet.

A kocsival való nyomtatásnál a kerék nemcsak nyomó, hanem dörzsölő munkát is végez, ugyanis a folytonos körbenjárás miatt a kocsi folyton farol és a kerék a kalászt sodorja.

A gyűrűalakú ágyást több *karika* (= fogat) is járhatja. Egylovas szegény ember is tud kocsival nyomtatni. Ha két lova van, kölcsön kér még egy kocsit és két kocsival nyomtat. Három, négy kocsival is járatnak egy ágyást. A kocsit igyekszenek könnyűvé tenni, s gyakran az oldalát is leszedik.

Kocsival való nyomtatáskor az ülésből gyeplővel hajtanak.

Ennél az eljárásnál a szalma nem törik nagyon össze és hosszabb szálú marad, mint a lóval való nyomtatásnál. A garmadát a gyűrű közepén levő üres térségre tolják.

Gyűrűalakú ágyásnál köralakban történik az ágyázás, fordítás és minden egyéb munkálat.

Halason Zseny József birtokosról mondották, hogy régen Füzespusztán szekérrel nyomtatott. Az ágyás közepe üres volt, vagyis gyűrűalakú volt ez is.

Értesülésünk szerint a szabolcsmegyei Tas-on szintén szekérrel nyomtattak. A Dunántúlról Velencéből, Balatonkövesdről vannak adataink.

Ez utóbbi helyen szintén gyűrűalakban ágyaznak, de a szekeret — éppen ellenkezőleg, mint Vásárhelyen — kővel terhelik meg, igaz, hogy itt nem is egy ló húzza. (11. ábra.)

Ami a nyomtató emberek számát illeti, annyi ember kellett egy ágyás munkáinak ellátására, ahány ló volt. Halason 4 lóhoz 3—4 ember, 1 lóhajtó siheder volt szükséges. A 4 lóra 18—20 kereszt búzát vetettek be az ágyásba. Minden kereszt 1—1 véka magot adott s két ágyással végeztek naponta.

Vásárhelyen a legszegényebb ember másodmagával nyomtatott. Egyikük volt a lóhajtó. Rendesebb gazda szérűjén azonban itt is 4—5 ember foglalatoskodott. Egy kétlovas ágyásba 2 kétemberes vontató megy, legfeljebb ha nagyon törött volt a gaz, akkor három is mehetett.

A nyomtatást elősegítette, ha a gaz kissé *vonult* volt. Nagy harmat után gyorsan ment a nyomtatás. Keresztesen pedig az árpát még meg is locsolták nyomtatás előtt.

Mezőkövesden 2—6 lóval nyomtattak s egy ágyásba 8—10 keresztet hánytak. Naponta hajnaltól késő estig 5—6 ágyással végeztek. Az első *járatás* után *fordítottak*, a második után már *rázták* s a harmadik után *karimáztak*. Ezután megint *megjáratták*, a közepét *felrázták* s karimázták. Most a *törek* letisztítása következett, ezután *kalászolták*, majd fagereblyével *garmadába* tolták.

A járatás módját már előbb említettük. Itt még csak azt jegyezzük meg, hogy a lovak inkább kocogtak, mint lépésben mentek. Lépésben csak rossz, vagy jó, de fáradt lóval nyomtattak. (14. ábra.)

Az első járatást, mint említettük, a fordítás követte. A fordítás az volt, hogy az egyoldalra dűlő s letaposott életet a másik oldalára fordították. A fordítás favillával történt. A villás emberek egymás után sort fogva, fordították az ágyást, míg a másik széléig nem jutottak, ekkor visszafordultak s forgatásközben ismét a kiindulás helyére értek. Az ügyetlenebb ember, aki balfelé nem tudott fordítani, mindig visszament új sort kezdeni, mint az aratásnál a kaszások.

15. ábra. Karimázás. Kecskemét.

A fordítást sok helyen megismételték, azután ráztak, egyszer vagy kétszer. Mivel a szérű legszélére nem eresztették ki a lovakat, hogy a kopasz szérűt fel ne törjék, a szélek felé nyomtatlanul maradt gazt a szérű közepe felé behányták (összehányás). A rázás után legtöbb helyt a karimázással jött. Ha jól el volt nyomtatva a gaz, akkor a szalmát leszedték róla olyanformán, hogy a villát a jól kitaposott gazba dugták s két-három könnyed rázással a villa fogai között kirázták a szemet és a töreket, s a szalmát az ágyás széleire fordították. Az eljárást azért nevezték karimázásnak, mert körbe mentek, kívülről befelé haladva, s a szalmát a szérű széleire gyúrták ki.

Ezt az eljárást a szükséghez képest megismételték, s ha már nem volt szalma az ágyáson, törekeltek. A törekelés szerszáma a *törekelő gereblye* volt (I. tábla, 16. ábra). Ez egy hosszúnyelű, 50—60 cm széles 5—6 fa- vagy vasfogú gereblye volt. Fogai mindig görbék voltak, hogy a szérűt fel ne karcolja és húzásnál sokat fogjon.

A törekelés a gereblyével nagy ügyességet kívánt. A törekelő

az immár szalmátlan ágyáson a gereblyét maga előtt 1—1½ méternyire a görbe fogakon csúszva előretolta, aztán gyors mozdulattal magafelé rántotta. Mikor már a gereblye feje az összekapart törekkel a lába elé ért, a törekbe belerúgott, de ebben a pillanatban már a gereblyét eltolta magától, mert különben a gereblye hegyes vasfogaiba rúgott volna. Abban a pillanatban, ahogy a rúgás megtörtént, újból rántott a gereblyén, megint eltolta magától, miközben ismét rúgott. Mindez pillanat alatt ment végbe. A törekelő ember mindig mezítláb dolgozott az ágyáson, ezért a rugdalásnál nagyon vigyáznia kellett a lábára. Sok helyen csak egyszer rúgtak a törekbe.

A rúgásnak az volt a célja, hogy a gereblye elé torlódott törek között szem ne maradjon. Egyszerre több ember gereblyélt, s a gereblye előtt maradt töreket a szérű szélére kaparták, honnan *harával* (kisponyva) a törekkazalhoz hordták. A törek letakarítása utáni kalászolás arra szolgált, hogy a letört, de még szemeket tartalmazó kalászt kitapostassák. Kalászolás után a család nő és gyermek tagjai a lóganajt nagyjából kihányták az ágyásról s ezután a szemet tolóval összetolták garmadába (1. tábla, 19. ábra).

Ha vékonyan volt a szem az ágyáson, akkor a törekelő gereblye fokával tolták össze garmadába a szérű egyik szélére, vagy a *garmadás szinbe*. Egy-egy *pászmát* fogtak s a gereblyéket egy vonalba állítva, egyszerre tolták. Ha a gereblye elé torlódott szemet a gyengébb nem tudta tolni a gereblyével, erősebb szomszédja a maga gereblyéjével tolta a gyengébb gereblyéjének a végét. A gereblyét úgy tolták, hogy a nyél végét két kézzel megmarkolták s hassal nyomták.

Árpanyomtatáskor az első ágyás szemére újból ráágyaztak néha háromszor, négyszer is. Sőt sok helyen búzával is megtették ezt, ezért a szem annyira vastagon állott az ágyáson, hogy gereblyével lehetetlen lett volna összetolni. Ilyen esetben a szemet lóval huzatták a garmada helyére.

A szem huzatása deszka- vagy ritkábban rúd segítségével történt. A deszkát, rudat, rendesen egy ló húzta, olykor kisefával kettő. A húzatódeszka kb. 2 m hosszú, 20—30 cm magas deszkalap volt, melynek két végéhez kötötték a ló kitoldott hámistrángját. Most a deszka alsó élét a szérű földjére fektették, aztán egy-két ember a felső élére térdelt vagy guggolt, hogy teste súlyával megakadályozza a deszkának a szem fölé kerekedését. Hogy pedig egyensúlyt veszítve előre vagy hátra ne bukjon, két kezével belékapaszkodott a ló farkába s a lovat elindították. A deszka maga előtt tolta a szemet, s ha a ló már nem bírta húzni a feltorlódott szemet, vagy a deszka felülkerekedett, szórólapáttal hányták garmadába az életet s másik *pászmát* fogtak a deszkával. Mikor ilyen módon a szérűn levő szemet mind garmadába huzatták, a deszka alatt elmaradt magot nyírfaseprűvel összeseperték s ezt is szórólapáttal hányták rá a garmadára.

A szem deszkával való összehúzatása az egész Alföldön szokásos volt. Némely helyen, ahol igen hosszúra toldott istránggal huzattak s a deszkát nyomó ember kezeivel nem érte el a ló farkát, a farkot kötéllel toldották ki (Félegyháza). Borsod megyében a gar-

madának lóval való felhuzatása már a mult század derekán kiment a divatból.

Ahol két lóval huzattak, kisefára vagy keresztesre fogták s a huzatódeszka két szélét kötéllel, lánccal a kisefa vagy keresztes perecéhez kötötték. A deszkát nyomó emberek nem a lovak farkába kapaszkodtak, hanem egy, ugyancsak a kisefa perecébe hurkolt kötélbe. Huzató deszka helyett erős rudat is használtak (Félegyháza).

Máshol a húzató deszkára ráguggoltak vagy hasonfekve rákönyököltek. Ez utóbbi esetben nem kellett a ló farkát fogni. Arra is volt eset, hogy a guggoló emberek deszka nélkül az ölükkel huzattak s az istrángot a hátuk mögött összekötötték.

Kisebb vagy egyes ágyás szemét nem lóval huzatták össze, hanem a rugdaló gereblye fokával. Négy-öt ember egy szélt fogott s egyszerre tolta a szemet (Karcag, Vásárhely, Mezőkövesd). Vásárhelyen nagy gereblyével fel is kaparták. Volt külön szemtoló szerszám is (Karcag, Vásárhely), gyakran pedig szórólapáttal hányták garmadába.

A nyomtatás rendje vidékről-vidékre, városról-városra változott.

Mezőkeresztesen a nyomtatás menete a következő volt: *Beágyazás, fordítás,* kétszeri *rázás, összehányás,* kétszeri *karimázás,* négyszeri *gereblyélés. Először* szalmát adott le, másodszor töreket, harmadszor *felvágták,* negyedszer a felvágást *lehúzták* (karimázták).

Tiszadadán a ló az ágyáson addig járt, míg jól *meg nem vágta.* Ezután a gazda fordított, majd kétszer egymásután *megrázta,* aztán *karimázott,* majd megint vágatta, ezután *kirázta* s a szalmát két ágú favillával lekarimázta. Szalma után legereblyézte, gereblyézés után seprűvel *lehajtotta,* vagyis a szem fölött levő könnyen mozdítható töreket, polyvát gyöngéd söpréssel lesöpörte, ezután a szemet garmadába összetolta.

Tiszapolgáron az ágyást megvágatták, megfordították, megrázták, másodszor megfordították, újból megrázták, azután karimázták a *garádját,* újból megvágatták, vasgereblyével *kihuzatták.* A karimát is kirázták és rúdon a szalmát elvitték, majd az ágyást rugdaló gereblyézték, aztán a gereblyével összetolták.

Karcagon a lovat hatszor vezették fel s le. Háromszor fordítottak; ezután a széleit körülhányták; megkaparták, vagyis a szalmát letakarították róla, a lóganajt kihányták belőle s megfordították; végül meggereblyélték.

Az árpát gereblyélés után is *rugatták,* mert az árpát *kalászolni* kellett. Az árpát nem sokat kellett fordítani. Köles nyomtatáskor már a megvágatás után mindjárt lehetett a szalmát leszedni.

Halason háromszor fordítottak, negyedszer szalmáztak. Itt a *választó gereblye* 5—7 fogú volt. Gereblyézéskor kétszer rúgtak a gereblye felé. A garmadahúzatót *keresztfának* nevezték.

Vásárhelyen a búzaágyást háromszor fordították. A harmadik fordítás után adta le az első szalmát, ezt hányták a szélire karimára. Ekkor kezdődött a karimára való járatás. Ezután kirázták a szérűből. A kirázott szalma várta a második és harmadik szalmát. Mikor az ágyásról minden szalma összekerült, *rudasokba* nyomták, ruda-

kon elvitték, vagy boglyába rakták össze. Minden szalmalehúzás után a visszamaradt gazt fordítás módjára feltágították, kirázták s újra járatták. *Törekölés* előtt villával még egyszer *fölszurkálják*, aztán *clüttetik*, mert a vastag garmadába a ló patája néha kalászt és szalmát nyom bele. Vásárhelyen mindig csak egy ember gereblyélt a *törekölő gereblyével*. A kigereblyélt gazt favillával vetették ki szél ellenében.

Vásárhelyen a *szemhúzató* deszka 1—2 lovas volt. A deszka két vége felé egy-egy cövek volt a deszkába befúrva a deszka síkjára merőlegesen. A cövekek végén kis bunkó, illetőleg nyakszerű bevágás volt, ezekre 1—1 kötelet kötöttek, melynek másik vége a kisefa perecére volt hurkolva. A kisefára két lovat fogtak. A kisefa perecéről a deszka közepe felé egy harmadik kötél is nyúlt, ez volt a kapaszkodó. (16. ábra.) Voltak kézi *tolóik* is, szóró lapáttal is hányták a garmadát. Ha vastag volt a szem törekelő gereblyével, sőt bőgővel is felkaparták, de gereblye hátával is taszították.

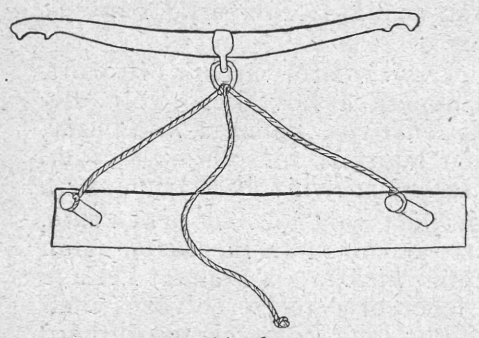

16. ábra.
Szemhuzató deszka. Hódmezővásárhely.

Szegeden kétszer fordítottak, harmadszor *szalmára törettek*. Szokásban volt itt is kétszer-háromszor ráágyazni.

A nyomtatásnak legnagyobb ellensége az eső volt. Ha nehéz idő közeledett, igyekeztek a nyomtatást minél előbb befejezni, mert ha az ágyás beázott, *medvét fogtak*. Ezt a kifejezést az egész Alföldön használják, de nem tudják sehol magyarázatát adni.

A nyári eső azzal a veszedelemmel jár, hogy a beázott szem vagy garmada kicsírázik, megrothad. A nyári zivatar közeledtére, ha az ágyást nem lehetett letakarítani, hirtelen szalmát hánytak reá, úgyszintén a garmadára is. Ez utóbbit ponyvával is le szokták takarni.

Ha nem volt a szérű beágyazva, akkor is beszalmázták, hogy át ne ázzon.

Megtörtént sokszor, különösen a 70-es években, hogy késő őszig mindig esett s nem lehetett nyomtatni. Ilyenkor sok kárt vallott a gazda, mert a vontatók, keresztek kicsíráztak, ha nem voltak kazalba rakva.

Ilyen körülmények közt megvárták az őszi esők végét és télen fagyon, jégen nyomtattak.

A fagyon való nyomtatásnak nem volt semmi különleges szokása, minden munkálata úgy történt, mint a nyári nyomtatásé.

Azokon a vidékeken, ahol nagyobb uradalmak voltak, fedett szérűkön télen át is nyomtattak. A fedett szérűt csűrnek nevezték. Nyomtatni búzát, kétszerest, árpát, zabot, bükkönyt, kölest, ritkábban rozsot, muhart, magvaslóherét szoktak. Halason a babot is lóval nyomtatták, Karcagon pedig a borsót, a babot csépelték.

A *dörzsöléssel való nyomtatásnak* régen nagyobb szerepe lehetett hazánkban, mint ma van.

A kézzel való kidörzsölés talán az összes cséplésmódok között a legősibb. Az Alföldön a föld- és nyomtatójószág nélküli szegény emberek között — akik a más tarlóján való kalász-*szedegetésből* élnek — ma is nagyon elterjedt. Karcagon vetőmagnak is dörzsöltek kézzel, de csak kisebb mennyiséget. A kalászokat összeszedik s mikor már egy marokra való gyült össze, a kötényükből formált zacskóba két tenyerük között belemorzsolják. Később az így összegyült *pévás, kalához* szemet szeles időben *kiszelelik*. Mivel a szedegetett búza teljesen tiszta, a szegények gyakran becserélik több, de tisztátalan búzára. Zabot, árpát is szoktak szedegetni, ezt is becserélik búzára, rozsra, legtöbbször a föld gazdájával.

A törököknél Kis-Ázsiában és a Balkánon nagyon el van terjedve a törökül *düven*-nek nevezett nyomtatószerszám. Ez kisebb ajtónagyságú deszkatalp, melynek elülső vége felfelé hajlik, mint a szán orra. A talpat alulról kovakövekkel sűrűn teletűzdelik s rajta ülve, az eléje fogott lóval az ágyás fölött körbe szánkáznak. A török vagy még inkább a felesége a nyomtató talpon ülve vagy állva, gyeplővel körbe-körbe hajtja a lovat. A talpba ékelt kovakődarabok összetépik az alájuk került gazt úgyannyira, hogy a szalma és törek között semmi különbség nincs, nem is választják külön.

A düvennek egy válfaja hajdan nálunk is el volt terjedve, de már másfél évszázad előtt kimehetett a használatból, mert Vályi Ferenc uram már 1790-ben mint a régiek nyomtató szerszámát ismerteti, ezt mondván róla:

„Nálunk a Nyomtatás vagy tsépelve, vagy Lóval tapodtatva szokott véghez menni. A Régiek is valami tsép' nemével éltek; de korántsem azzal a' mit most tsépnek nevezzünk. Az ő Tsépjek, valami vastag fából tsinált Vállú volt, a'mellynek fenekét vas szegekkel 's darabokkal tele verték kivűlről, hogy annál görtsösebb legyék. A' Vállút, hogy nehezebbet nyomjék, kővel tele rakták, a' Lovat bele fogták, 's így hurtzolták a Szírőnn, a' melly kivált a' Szalmát jó apróra meg-törte, 's a' Magot-is ki-dörgölte."

Az Alföldön a lóval való nyomtatást először a *lovasgép* vagy *járgány*, majd később a *cséplő-* vagy *tüzesgép* kezdte kiszorítani. A lovasgép Kecskeméten 1870 után, Karcagon 1875-ben jött divatba. Uralma azonban 10 évig sem tartott, mert a 80-as évek elején már mindenütt megjelent a tüzes gép. A cséplőgéppel egyidejűleg terjedt el az Alföldön a *csépelni, cséplés* szó, azelőtt az Alföld felkutatott területein nem használták, hanem csak a *nyomtatni, nyomtatás* szavak járták. A cséplőgép lokomobilját eleinte *bika*nak nevezték. Kezdetben a gépet is vontatóból *étették*, később azonban mindjobban elterjedt a kévébe kötés. A cséplőgéphez kisebb kévéket kötnek, mint a lóval való nyomtatáshoz. Az *asztag*ot is a cséplőgép honosította meg, azelőtt csak kazlat ismertek, az is ritkán készült kévékből, hanem inkább vontatókból rakták, de csak imitt-amott. Általában azt mondhatjuk, hogy csak annyit vontattak be a tarlóról, amennyit elnyomtattak.

Áttérve a *cséplésre*, mely emberi erővel történt, azt mondhatjuk, hogy ez is két egymástól igen elütő módon történt. Egyike az Európában általánosan elterjedt *cséppel* (I. tábla, 18. ábra), illetőleg *csép hadaróval való* kiverés, másika a gabonának valami szilárd tárgyhoz való *verése.*

A cséppel való cséplés az Alföld északi- és északkeleti, főleg rozstermelő vidékein volt szokásban, de nem kizárólagosan, hanem a veréssel, sőt a nyomtatással egy területen.

Úgy a cséplés, mint a verés a kisemberek módszere volt, akiknek nem volt elég jószágúk a rozs kinyomtatásához, vagy olyan kevés gabonájuk termett, hogy nem volt érdemes nagy szűrűt csinálni; továbbá, ha *zsupra* volt szükségük.

17. ábra. Cséppel való cséplés. Hajdúhadház.

Uradalmakban az Alföld északi- és keleti felében nagyobb jelentősége is volt a cséplésnek. Az uradalmak, jobbmódú birtokosok *csűröket* is építettek a *major*ban, melyekben télen át is csépeltek. Néha a csűrben lóval is nyomtattak.

Az alföldi magyar nem szerette a cséplést. Ahol mégis erre a módra volt szükség, leginkább a Felföldről hoztak cséplőket. Legjobb cséplők a tótok voltak.

Búzatermő vidéken cséppel, veréssel nem csépeltek.

Az Alföldön Hadházat emlegették a cséplés hazájának. Valóban itt még ma is sok rozsot termelnek s még ma is van, aki sarlóval arat. Azonban a lóval való nyomtatás itt is elterjedt volt.

Hadházon a cséplőshez szérűt készítenek s a rozsot vékony rendekben lefektetik olyanformán, hogy a páros rendek fejjel összeérnek. Most aztán a sorokon haladva, 2—2 ember szembefordulva hadaróval taktusra veri. (17. ábra.) Először végigmennek a fején, aztán vissza a tövén. Ha egy sorral megverték, megfordítják a sort a másik oldalára s azon is hasonlóképen végig haladnak. A for-

dítás úgy történik, hogy a csép nyelét a két ember szembefordulva, a rend alá dugja s egyszerre emelve a rendet, a másik oldalára fordítja. Ha kétszer végig verték, a sort felszedik, kirázzák. A kirázott szemet s hulladékot nagyobb biztonság okából még lóval is megjáratják.

Böszörményben a cséplés nem volt szokásban, csak zsúpnak csépeltek rozsot. Zsúpot is csak kisebb ólak fedésére használtak.

Tiszadadán is csak a rozsot csépelték, egyebet itt is lóval nyomattak. A kévéket kioldották s a rozsot fejjel össze két sorban leterítették. Kétszer végig verték előre is, vissza is, úgy a fején, mint a tövén. Itt is *csípnyellel* fordítottak. Ha kész volt, a zsúpot kévébe kötötték s a szemet felszórták.

Polgáron régen télen is csépeltek az uraságnak, mégpedig asztagból. A kévét előbb kioldatlan állapotában *megagyalták*, aztán kioldva a gabonát a szűrűre, 2—4 sorban, fejjel összefordítva terítették le. Egyszer mentek rajta végig s vissza, aztán megfordították. Ha nem sarlóval volt aratva, akkor *általjában* verték, nemcsak a fején. Két-hat ember csépelt.

Mezőkeresztesen csak gabonát csépeltek cséppel. Nagy üzemben dolgoztak, 20—30 főnyi csépes társaság állott össze, 4 sort raktak a szérűre. Verés után csak egyszer fordították. Ha az alsó- és felső része már meg volt verve a fordítás után is, kirázták. A rázadékját még egy sorral megverték.

Mezőkövesden csak zsúpnak csépeltek, házfedés céljára.

Szoboszlón csak egy-két csősz csépelte a szőlőben termett kevés rozsot.

Az Alföld közepén, különösen pedig a déli részén a legöregebb emberek sem emlékeznek cséppel való cséplésre, bár a Duna—Tisza-közén rozsot is termeltek. Félegyházán, Kecskeméten és Halason a zsúpnak valót *villával* csépelték, olyanformán, hogy a szérűn leterített gabonát a villa fogaival verték. Kecskeméten a babot is.

Böszörményben az asszonyok az *ocsút sulyokkal* csépelték s az így nyert mag az asszonyt illette, aki rendesen *csemegét* (= gyümölcs) vagy edényt vásárolt rajta.

A sulyokkal való cséplés ma sem ritka az Alföldön, de csak borsót, ritkábban babot csépelnek vele.

Polgáron régen télen a *pitar*-ban sulyokkal csépelték a kölest. Dadán, Vásárhelyen a kalászszedegetők a gabonaféléket is sulyokkal verik ki. Vásárhelyen és vidékén néhol bottal is csépelnek a szedegetők. A gabonát Polgáron tizedén aratták és tizedén csépelték. Régebben pedig tizenegyedén, míg főztek nekik. Ahol nem adtak kosztot, ebédkeresztet kaptak.

A gabonának valamilyen szilárd tárgyhoz való veréssel való kicséplése nagyjából ugyanazon a területen van elterjedve, ahol a csép élt, vagy él. Ez a kétségtelenül ősi cséplési mód azonban nem ismeretlen a Duna—Tisza-közén sem.

A cséplés módja országszerte ismeretes a kendermag kiverésénél. A kalászosok közül azonban csak a rozsot szokták ilyen módon csépelni, azt is leginkább akkor, ha szép zsúpot akarnak nyerni. Sza-

porátlanabb munka, mint a cséppel való cséplés. Azonkívül a hulladékot vagy cséppel kell még utólag kiverni, vagy lóval kell elnyomtatni.

A verés legfejlettebb módját Hadházon figyeltük meg. Itt a szérűnek való helyet kikeresik, felkapálják, lapáttal letisztítják s *tömőfával ledöngölik*. Most a szérű közepére négy erős cöveket vernek le : : úgy, hogy a földből mintegy 90 cm-re állanak ki. A négy cövekre egy ajtót fektetnek s a cövekhez szegezik; ez a cséplő- vagy verőasztal. Az asztal egyik végéhez egy *bőgő*nek vagy *brűgő*nek nevezett nagyobb gereblyét kötnek, melynek fogai az asztal végéhez támaszkodva felfelé állanak, a gereblye nyele pedig az asztal alatt van. (18. ábra.)

18. ábra. Cséplés asztalhoz veréssel. Hajdúhadház.

Most a rozskévét kioldják, egy jó marokravalót kivesznek belőle, pár szállal körültekerik, hogy szét ne zilálódjék, a szár alsó harmadában két kézzel megmarkolják, s nem túlságosan erős ütéssel az asztalhoz verik a fejét. Verés közben a kézben is forgatják, mikor pedig a fejéből a szem kihullott, a tövét is odaverik az asztalhoz. Ezután a verő egyén az asztal végéhez lép s a gereblye fogain megfésüli fejétől is, tövétől is a markot. (19. ábra.) Ezután a zsúp tövét egy deszkához verik, hogy egyenletes legyen, majd leteszik s ha a kicsépelt marok egy kévére szaporodott, bekötik.

A kigereblyélt részt vagy cséppel verik ki, vagy lóval nyomtatják el.

A gabona ilyetén kiverése bár lassú, de egyáltalán nem nehéz munka, éppen ezért, többnyire nők csinálják, míg a cséppel csak férfiak csépelnek.

Az a gyanúnk, hogy az Alföldön általánosan használt *markverő* név innen ered. A magyar nép aratási, nyomtatási, illetőleg

cséplési munkálataiban ugyanis az asszonynépnek kevés szerep jutott. Sarlóval nem arattak, a kasza után pedig a legújabb időkig villával szedték a rendre vágott életet. Legnagyobb feladatuk a marokveréssel készült zsupcsinálás lehetett. Később, mikor a búzát is kévébe kezdték kötni, mint a rozsot, a *rávágott* életet a marokverő szedte fel. Közben a marokveréssel való cséplés, illetőleg zsúpkészítés kiment a szokásból s az asszony régi foglalkozásának nevét új foglalkozása őrizte meg.

Tardon, akinek sok gabonája volt, cséppel csépelt, akinek nem volt több húsz csomónál, az *kézzel*. Ez zsúpnak jobb volt. A búzát itt is mindig nyomtatták.

A tardi kézicséplés eszköze a *cséplőszék* volt (20. ábra, b.) Ez mintegy 1·5 m hosszú, 35 cm széles, 80—90 cm magas, négy-

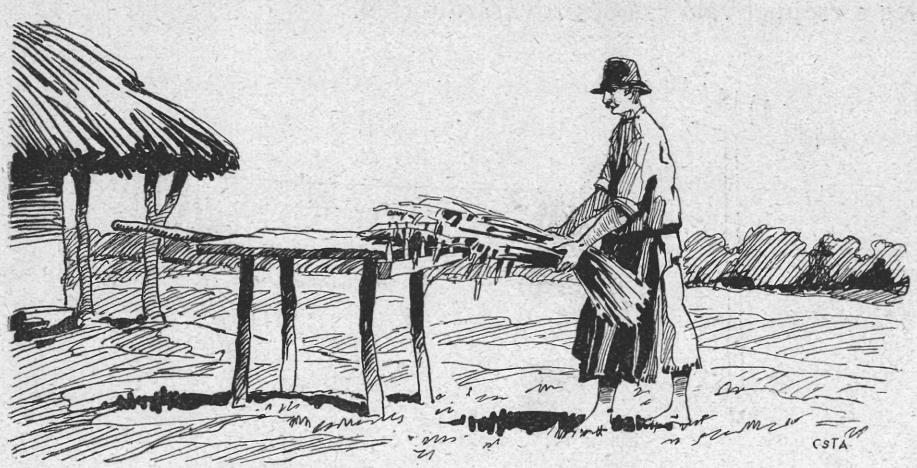

19. ábra. A kivert zsúp megfésülése. Hajdúhadház.

lébú pad volt, melynek mindkét végéből 20—25 cm hosszúságban s a pad egész szélességében gerebenszerűleg fafogak meredeztek ki s a padhoz vert gabonaszárat ezek között fésülték meg. Ma már ilyet nem látni. E helyett a *mosószéket* használják, melynek egyik végéhez támasztják a brűgőt foggal felfelé s a brűgő előrenyúló nyele elé cöveket vernek, hogy a padról le ne csússzék. Ha nem elég nagy a mosószék, ajtót fektetnek rá.

Keresztesen a fentebb leírt cséplést *kézi cséplés*nek vagy *kézzel csépelés*nek nevezik. Itt nem csinálnak neki asztalt, hanem két nagyobb széket (padot) tesznek le, erre ráfektetik a kocsi *alsövényét*, vagy egy ajtót, ehhez verik a rozsot. Itt is *gereblyét* vagy *brúgót* használtak a zsúp fésülésére, azonban a gereblyét nem az ajtóhoz kötötték, hanem a kézügyben levő eketalyigához. A hulladékot itt is cséppel vagy lóval nyomtatták ki.

Szentistvánon is szokásba van az asztalhoz veréssel való csépelés ma is.

Dadán kashoz verték a gabonát, Kecskeméten hordóhoz. A hordót a szérű közepére tették.

Szegeden a borsodmegyei brűgősasztalnak sajátságosan leegyszerűsített formája élt. (20. ábra, a.) Itt egy olyan gereblyeszerű szerszámmal csépeltek, melynek fogai felfelé, vagyis a gereblye nyelének vonalában állottak. A gereblye tehát olyan volt, mint valami sokfogú villa. Ezt nyelénél fogva leverték a szérű földjébe úgy, hogy csak egy méternyire állott ki. A rozsot a felfelő meredező, kb 5 coll hosszúságú fogak közé verték s ugyanakkor fésülték is. Itt a zsúpot a vermek kibélelésére használták.

A „kézzel való cséplés" nem nagy jelentőségű, inkább zsúpnyerés a célja, kizárólagos cséplésnek sehol sem mondható, de jelenleg a cséppel való cséplés rovására terjed.

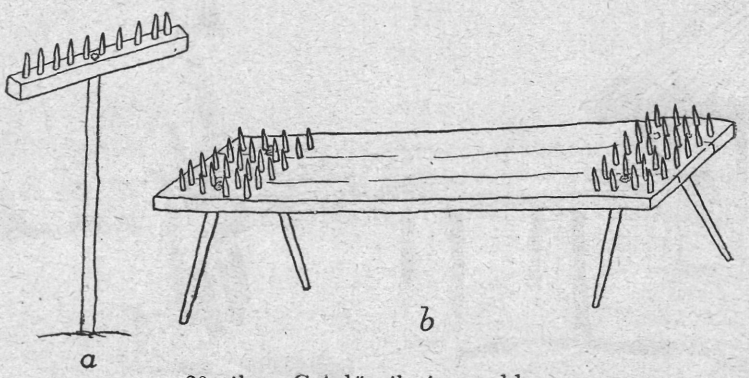

20. ábra. Cséplőszék és gereblye.

6. *Szórás.*

A kinyomtatott vagy kicsépelt szemet mindenütt *garmadába* tolták, aztán *felszórták*. A *szórás* az a művelet, mellyel a garmadából a tiszta szemet elkülönítik.

A szórás az Alföldön nagyjából mindenütt egyformán történt. Legtöbbnyire a szérűn szórtak. Ha volt elegendő szél, minden nap, ha nem volt, akkor egy hétig is gyüjtötték a garmadát. Hogy a hirtelen zivatartól védve legyen, Tardon, Mezőkövesden a szérű mellett külön épült kis színbe hányták, ez volt a pévás szín. Szórás után ugyanis a pévát hányták ide be, s innen etették fel télen. Többnyire kisebbszerű ólformájú épületek ezek, s Tardon az udvar (telek) hátulján vannak a szérűvel együtt. *Garmadás*nak is nevezték. Szélcsend idején a garmadát a község szélére hordták szórás végett, hol inkább lengedezett egy kis szóráshoz alkalmatos szellő. Gyakran pedig valamely szélen lakó gazda „*szérejin*" szórtak Tardon. Mezőkövesden is a város szélén szórtak. Hajdúböszörményben is volt garmadás vagy pévás ólféle, mégpedig rendesen egy fedél alatt a *lóóllal*.

Az Alföld közepe felé a garmadás vagy pelyvás épület többnyire elmarad. Szegeden a garmadát szalmával fedték be az eső ellen.

A szórás lényege a következő: Egy ember széles falapáttal a garmada mellé áll, belemerít s a lapáton a szél iránya felé dobja a szemet. Minél súlyosabb a szem (első szem), annál kevésbbé bír vele a szél, tehát a tiszta szérűn a szél iránya felé messzire esik. A könnyebb fajsúlyú *második szem* nem győzi le a szelet s a *szóró* emberhez közelebb esik le. Ahol a második szem végződik, ott van a *févalj* (Vásárhely), melyet egy, a szérűbe vert cövek jelöl. Itt hull le az *ocsú*. Ezen túl száll le a polyva. Vásárhelyen ezt is két részre szakítják. A *févalj* felőli részt fellapátolják, mert ebben még esetleg akad búza. A távolabbi rész a színpolyva, ebben már nincs szem. A polyván túl már csak a *langó* (Vásárhely) vagy *lángpéva* (Karcag) száll, melyet agyaggal keverve finomabb tapasztóanyag készítésére használnak.

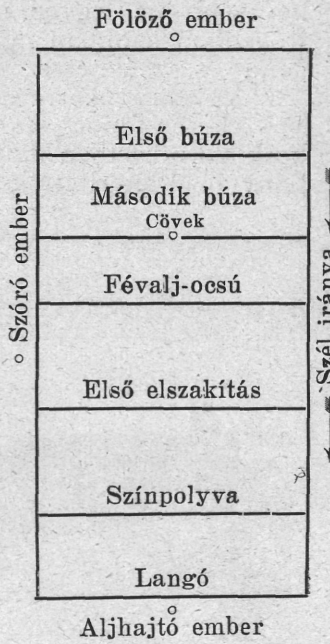

21. ábra. A szórás vázlata. Hódmezővásárhely.

A szóráshoz három ember szükséges. Egyik a már említett szóró. A másik a szél irányában áll azon a ponton, ahol az első búza esik le. Ez a fölöző (Vásárhely) vagy felező (Karcag). Ennek kezében egy 3—5 méter hosszú nyelű, vékony nyírfaágakból készült könnyű seprű van, a *fölöző-* vagy *felezőseprű*, s ezzel söpri le könnyedén a második búzára hullott ocsút, töreket. A fölöző egy helyben áll, s a seprű kezében mint az ingaóra sétálója jár jobbra és balra. A seprű a févaljba vert cövekig jár. (I. t. 21., 22. á.)

A szórás harmadik személye az *aljhajtó*. Ennek külön e célra készült aprófogú, könnyű kis gereblyéje van. Ez a langó szélén áll, gereblyéje szintén a févaljba vert cövekig jár, de az ellenkező irányból. Ő kaparja le az ocsút, polyvát. Az aljhajtó ember szemben fogadja a langót, ezért fejére kámzsaszerűleg zsákot tesz (Vásárhely, Szeged, Halas, Félegyháza), hogy valamennyire védelmezze magát a szúró, viszketést okozó finom törmeléktől. Karcagon, Böszörményben nagyszélű kalapot használtak, Polgáron, Mezőkövesden a férfi is bekötötte a fejét *kötővel* vagy kendővel.

Szegeden, Mezőkövesden *két lapátra* (I. t. 20. á.) is szórtak. Halason a *lóhajtó húzta az aljat*, vagyis a töreket, polyvát. Az öreggazda *felezett* egy másfélöl hosszú nyelű seprűvel (I. t. 21—22. á.), melynek ágai nyúlvesszőből (Genista) készültek. Félegyházán a felezőseprű nyele 4—5 méter hosszú volt.

Ha asszony is résztvett a szórásban, akkor aljhajtó volt, vagy esetleg fölöző.

A *felszórt* életet *szivanóval* (I. t. 23. á., Karcag) rakásba kaparták, aztán *vékával* (I. t. 24. á.) *felmérték*. A vékában *csapófával* (I. t. 34. á.) elegyenlítették, hogy egy vékánál (30 liter) se több, se kevesebb ne legyen, aztán köblös (négyvékás) zsákba öntötték. Régebben azonban nem volt zsák, vagy legalább is nem volt elegendő, s az életet szekérre öntötték s úgy szállították haza.

A szem szekérre rakása zsák hiányában a következőképen ment: A szekérre fonott vesszőkast tettek, még pedig ha volt kettő, akkor kettőt. Ez esetben nyitott végükkel szembefordították. Most *szóróponyvával* leterítették a vesszőkast s a ponyvába öntötték a szemet.

22. ábra. Szórás. Kecskemét.

Mikor a szekér dereka megtelt, a ponyva túlérő széleit összefogták, hogy a szem ki ne csorduljon valahol. A ponyvát meg is szokták kötni a kasok sarkain levő szarvakba. Ha egy kassal rakodtak, akkor a kas nyitott végén saroglya tartotta a szemet, természetesen ponyva segítségével ment itt is a szállítás. Vigyázni kellett azonban arra, hogy a saroglya nyílásai között a *kiseggesedő* ponyva ki ne szakadjon, mert akkor a mag elcsurog.

A hazavitt életet vagy *verembe* öntötték, vagy a padláson terítették el, többnyire ponyván. A kenyérnek való magot kézi rostán (I. t. 27. á.) megrostálták és megmosták. A munka az udvaron történt s mindig az asszonyok végezték. A mosásra azért volt szükség, mert a szérű földjéből mindig került apró rög a szem közé s ezt a szórással nem lehetett elkülöníteni. A megmosott búzát az udvarra, szérűre leterített *szóróponyván* búzagereblyével (I. t. 26. á.) terítették el. A nagyobb rögöket s a *léhát* már a rostálás elkülönítette.

A szórórosta a mult század 70-es és 80-as éveiben jött hasznä-

latba. A régi szórórosták garmada rostálására voltak berendezve. Ma már a polyva, török kiszórását a cséplőgép végzi, úgyhogy a szórórosta csak a szem tisztálására szolgál.

A búzaalj az asszonyé szokott lenni, aki ezen neveli a baromfit s apró szükségleteit ebből fedezi. Cserépedényt, gyümölcsöt aljbúzán vesz. Az ocsút a disznó elé öntik. A pelyva téli takarmány, de jobb takarmány hiányában a szalmát is megetetik. Úgy a töreket, mint a szalmát kazlakba rakják, s a végén kezdik meg. Sok helyen a törekkazlat szalmaburokkal látják el, hogy védve legyen az időjárás ellen. A szalma jelenleg az alföldi magyarnak majdnem kizárólagos fűtőanyaga. Régen azonban inkább náddal tüzeltek. Ma alomnak is használják a szalmát, régente azonban kevés almot használtak, s a jószág többnyire a saját trágyájába volt kénytelen feküdni.

Ahol a nyomtatás a szántóföldön történt, ott a szalmát télen a szilaj jószággal etették meg, mely sohasem volt fedél alatt. Ez a rendszer az Alföld keleti részén ma is szokásos. Sok helyen géppel való

23. ábra. Akolnak rakott szalmakazal. Nyiregyháza.

cséplés esetén a szalmakazlat úgy rakják, hogy aklot formáljon. Ebbe az akolba terelik a juhot, vagy szarvasmarhát, mely a körülötte levő szalmafalat megeszi (23. ábra). Téli legelőjük a tengeri lábánhagyott kórója.

Kutatásaink területe az Alföld, annak is inkább a középső része. Az Alföld széleiről, a Dunántúlról, Felföldről nincsenek saját megfigyelésünkön alapuló adataink. Mégis némi tájékozódást nyerhetünk bizonyos mezőgazdálkodási rendszerek földrajzi elterjedéséről *Galgóczy*nak egy 1855-ben megjelent mezőgazdasági statisztikájából,[8] aki e munkájában nagy szorgalommal, főleg az abszolút korszak közigazgatásának támogatásával nagyértékű anyagot halmozott össze.

Néprajzi szempontból legérdekesebb része az, melyben a mezőgazdasági munkások munkáját és bérviszonyait ismerteti. Ebből megtudjuk, hogy hol kik takartak, nyomtattak. Hol kik csépeltek vagy nyomtattak. Hol volt csűrrendszer. Egyáltalán miféle helyi szokás, gazdálkodásmód élt hazánkban a mult század közepén.

Ditz Henrik[9] az alföldi gazdálkodást „magyar mezőgazdálkodásnak"

[8] *Galgóczy Károly:* Magyarország, a Szerb vajdaság s Temesi bánság mezőgazdasági statisticája. Pest, 1855. 8°, 203—231. l.

[9] *Ditz H.:* A magyar mezőgazdaság. 1869.

nevezte, ezzel szemben Vas és Sopron megyékben szerinte „európai" földmívelésmód divatozott.

Wenzel Gusztáv[10] szerint „A behordott termés mielőtt betakaríttatott, vagy kicsépeltetett, vagy nyomtattatott. Az előbbi esetben a csűrbe vitetett, hol az e célból készült szérűn cséplő (t. i. csép) segítségével választatott el a mag a szalmától. Az utóbbi esetben pedig a mag a szintén ezen célból rendezett szérűn állatok, s különösen lovak által a szalmából kinyomtattatott. Az okiratokban gyakran említett csűr (horreum) azt látszik bizonyítani, hogy a XI. és az utána jött századokban a csűrök és a cséplés sokkal elterjedtebb alkalmazásban voltak, mint a jelen századnak első felében, hol a gabonának inkább szabad ég alatt nagyobb rakványokba való gyüjtése és kinyomtatása divatozott. Különben az is tekintetbe veendő, hogy az azonkori gabonatermés a külső kereskedésnek sem volt oly nevezetes mérvben tárgya, mint napjainkban."

„A *horreum* csaknem minden nevezetesebb gazdaságra vonatkozólag említtetik. Különben nem szabad tekinteten kívül hagynunk amit Guibert apát a Magyarországon keresztülvonuló keresztesekről mond: „Cum pluri morum annorum segetes triticeas, ut in ea terra moris in modum turrium per agros stabilitas cernerent, quas nos metas vulgariter vocare solemus" stb.

A kaszáról és a sarlóról Wenzel azt mondja, hogy mindkettő a XI. századi mezőgazdasági naptárban már a mai formájában fordul elő s a kaszáról azt mondja, hogy „hazánk mezőgazdaságában a legrégibb idők óta használtatott".[11]

Galgóczy a mezőgazdasági munkásviszonyok tárgyalásánál az Alföldön már a mult század közepén is igen mindenütt kévékről és keresztekről beszél, a hegyvidéken ellenben sehol sem említi a sarlóval való aratást. Holott mi az Alföld felkutatott területeiről azt írtuk, hogy a kévébekötés és a kereszt 1880—1910 között terjedt el az Alföldön, viszont a sarló meg az Alföld északkeleti felén több helyen még az újabb időben is használatban volt, a hegyvidéken pedig valószínűleg még inkább használatban lehetett. Wenzel azt véli, hogy a XI. és következő századokban a csűr és a cséplés sokkal elterjedtebb alkalmazásban voltak, mint a mult század első felében.

Ennek a látszólagos ellentmondásnak az a magyarázata, hogy Galgóczy mezőgazdasági munkásai tulajdonképen nagyobb birtokok szegődött napszámosai, akik az uradalmak és birtokosok fejlettebb üzemrendszere szerint dolgoztak. Ezek már kévébe, keresztbe, asztagba rakták az életet ott is, ahol a saját erejével dolgozó kisgazda még az ősi, sok évszázados, vagy évezredes szokások szerint dolgozott. Uradalmi aratók már a mult század derekán sem arattak sarlóval, holott a magának dolgozó kisgazda néhol még most is használja a sarlót.

Wenzel azért találja, hogy a XI. és következő századokban a csűr és a cséplés sokkal elterjedtebb volt, mint a szérű és nyomtatás, mert azokból az időkből csak az uradalmaknak és birtokosoknak maradtak okleveles emlékeik, a kisparaszt nomád, ázsiai jellegű mezőgazdálkodásáról nem volt mit feljegyezni. A nagybirtokos már akkor is szívesen kapott a nyugati kultúra vívmányain, amint ma is lehet az Alföldön itt-ott az uradalmakban csűrt találni, melyben fel-

[10] Magyarország mezőgazdaságának története, Budapest, 1887. 8°, 175 l.
[11] I. m. 177. l.

földi tótok néha egész télen át csépeltek még a közelebbi multban is.

A magyar mezőgazdálkodást már száz évvel ezelőtt kitűnően jellemezte *Csaplovics*:[12]

„Magyarországon a gazdálkodásnak egymásmellett kétféle módja van szokásban: ázsiai és európai. Az első a tulajdonképeni magyaroknál szokásos, azonban a magyarokkal szomszédos és hasonló talajviszonyok között lakó népeknél is gyakori; az utóbbit a tótok, németek, horvátok alkalmazzák, sőt a magyarok jórésze is."

„A magyarság egész gazdálkodása szabad ég alatt történik. Összes mezei terményeit a szabad ég alatt gyüjti össze; gabonaneműje, szénája, szalmája nem kerül fedett helyiségbe."

„Békés és Csongrád megyében minden kalászos terményt kaszával vágnak le és nem kötik kévébe, hanem mint a szénát, boglyákba rakják és aztán vonóláncal továbbhúzzák, vagy mint a szénát, nagy szekerekre rakják és elszállítják. Könnyen érthető, hogy így sok mag elkallódik."

„A szérűskertet vagy inkább a szérűt maga készíti a szántóföldön úgy, hogy ennek egy megfelelő részét egyengeti és agyaggal döngöli. Még ha a közelben valami fedett helye van is, mely alá kalászos termését helyezheti, a szabadban nyomtat. Ezen szokását valószínűleg Ázsiából hozta magával, hol az aratás idején sohasem szokott eső lenni. Magyarországon természetesen másképen áll a dolog. Mindazonáltal a magyar itt sem különös barátja a pajtának, mert egérfészeknek tartja és nem szívesen áldoz az építkezésre, részint nem is használhatja, mert gazdasági épületeinek nagyoknak és terjedelmeseknek kellene lenniök, hogy egész termését befogadhassák. Ahol azonban ezek legindokoltabbak, ott rendesen hiányzik az építőanyag, melyet csak nagy áron lehetne beszerezni. A terményárak ellenben olyan alacsonyak, hogy az építkezési költséget nem futnák."

„A szem nyomtatása ugyancsak ázsiai. Századok óta látja a magyar, mily szorgossággal csépeli a tót és a német gabonáját. Belátja, hogy a csépelés célszerű és általa a magvak jobban kiperegnek, de csak annyiban utánozza, amennyiben szüksége van töretlen szalmára házfedéshez és szecskavágáshoz. Lovakat járat körben gabonatermésén és a maga erejének kímélésére lópatával nyomtatja ki a szemet. Ló hiányában ökrök teljesítik ezt a szolgálatot. Az állattal való nyomtatásnak részben emberhiány az oka."

„A gabonatermésnek a lakóháztól, esetleg a helységtől nagy távolságra való elhelyezése nem kevésbbé ázsiai és nem egy okból előnyösebb, mint a tótok és németek ellenkező szokása, akik kalászos terményeiket a lakóház közelében levő pajtákba gyüjtik. Tűzveszély szempontjából is előnyösebb. Nem ritkán tűzvész következtében egész falvak koldusbotra jutnak azon vidékeken, ahol szokásban van a mezei termékeknek a helységben való felhalmozása. A magyar rakományai a falutól messze feküsznek, ezért olyan szerencsétlenségnek legfeljebb a lakóháza esik áldozatul. Szalmalerakodóhelynek mindig a rossz, sovány földeket választja, melyek nyomtatással való foglalkozás közben termékenyebbé és kövérebbé válnak. Másrészt itt jobban ki van téve a szélnek, ami igen nagyjelentőségű a szórásnál, míg a csűrrendszernél ugyanezt éppen nem lehet mondani."

Adataink s a fentebbi írók feljegyzései alapján azt kell megállapítanunk, hogy hazánkban kétféle, egymástól teljesen különböző mezőgazdálkodás-rendszer, tehát kétféle aratás- és cséplésmód volt szokásban.

A egyiknek a *búza*, ritkábban pedig a kétszeres volt a főterméke, melyet a *takaró kaszával rendre vágott*, a *kettőző villával* vagy

[12] *Johann v. Csaplovics:* Gemälde von Ungern. Pesth, 1829. 8°, II. 10. l.

gereblyével petrencébe gyüjtött, a petrencéket a takaró *rudasba*, a rudasokat *vontatóba* rakta. A vontatót a termőhelyen, vagy attól nem messzire készített *szűrűre kötél, lánc, vontató* segítségével lovakkal, ökrökkel *vontatták, ágyásba* elterítették, s lovakkal, ritkán ökörrel vagy szekérrel *nyomtatták* el. Ezután letakarítván róla az összetiport *szalmát*, a *szemet garmadába* hányták, s a szérűn szélnek hányva *felszórták*. A szalmát a szabad ég alatt *kazalba* rakták s télen feletették vagy feltüzelték. A tiszta *szemet* földbevájt és kiégetett *vermekbe*, vagy *hombárokba, szuszékokba* raktározták el.

A másiknak a *rozs* volt a főterméke, melyet az arató *sarlóval* vágott le a tövén, a *marokverő marokba* szedett, aztán *kévékbe* kötött, végül *kepébe, keresztbe* rakott. A keresztet szekéren a lakóház udvarán levő *asztagba, pajtába, csűrbe* hordták s jó időben a csűr előtt levő *szérűn*, rossz időben pedig a *csűrben cséppel (hadaróval) elcsépelték*, esetleg a szalmás gabonát valami tárgyhoz ütögetve, csép nélkül *kiverték* belőle a szemet. A kihullott szemet *garmadába* hányták s szeles időben *felszórták*. A *zsúpot kévébe* kötötték s leginkább házfedésre használták. A szemet *gabonásba* (magtár), *kosarakba* raktározták el.

Az előbbi takarás- és nyomtatásmód, melyet Csaplovics ázsiainak nevez, az Alföld legnagyobb részén, sőt a Dunántúl keleti felén is általános volt. Az utóbbi a Dunántúl nyugati részén, a Felföldön, az Alföld északkeleti részén, Erdélyben volt otthonos. Természetesen mindkét mód keveredett egymással, különösen az érintkező területeken, és az átmeneti típusok gazdag sorozatait találjuk az Alföld és a hegyvidék szélein.

Az Alföld azon vidékein, ahol a takarás és nyomtatás eredeti módját keveredés nélkül megtaláljuk, a szántóföld használatának a multban az a módja divatozott, melyet *Tagányi* Gomme George angol etnográfus után k ö l t ö z k ö d ő vagy saját szavaival n o m á d f ö l d k ö z ö s s é g n e k nevezett. A nomád földközösségnek az volt a lényege, hogy nagyhatárú helységekben, hol fordulók nincsenek, a mívelés évről-évre a határnak más-más részére s gyakran a falutól olyan messzire költözik, hogy azon csak tanyaszerű gazdálkodást lehet folytatni.[13]

Ezen a területen attól az időponttól, amint a kaszát az életbe belevágják, egészen addig, amíg az életet szérűre nem vontatják, vagy amíg a szérű mellett kazalba nem rakják, a takarás minden munkálata teljesen azonos a szénáéval. Ez a gazdálkodásmód lehetőleg minden munkát a lóra hárít. A munkát rövid idő alatt teljesen bevégzi. Nincs területhez, épülethez, lakóházhoz, faluhoz kötve, mert a termőföldön hevenyészett szérűn is teljesen véghez tudja vinni a nyomtatás minden munkálatát, vagyis ez a gazdálkodásrendszer teljesen összhangban van az állattenyésztő nomád életmóddal, ezért n o m á d m e z ő g a z d á l k o d á s n a k nevezzük.

Ezzel szemben a másik mezőgazdálkodást, melyet régebbi íróink európainak neveznek, mert Európa legnagyobb részében ez van elterjedve, h e l y h e z k ö t ö t t g a z d á l k o d á s n a k mondhatjuk.

Dr. Györffy István.

[13] *Gazd. Tört. Szemle.* I. 207.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Szőrös párnavégek Hódmezővásárhelyen. A párnavégek gyüjteménye a vásárhelyi múzeum anyagának egyik legbecsesebb része. A népművészeti gyüjtők előtt sem ismeretlenek a Vásárhelyen található úgynevezett *szőrös párnavégek.*[1] Nagy buzgalommal keresik művész és múzeumi emberek egyaránt a cifra, színes tárgyakat, melyek érdekességét a színességén kívül különösen az fokozza előttük, amit a párnavégek tulajdonosaitól megtudnak. A szorgalmasan feljegyzett hallomások összege pedig az, hogy e párnavégek valódi vásárhelyi termékek, s hogy a rajtuk levő virágokat és különféle díszítéseket az öreg templom padlásfestményeiről nézték le öreganyáink, melynek bizonyságaképen maradt meg a *templomcifrás* díszítés elnevezés. E mondások a gyüjtőknél legtöbb esetben hitelre találnak; ezek kerültek bele folyóiratokba és tudományos lapokba is.[2]

Igaz, hogy ma már keveset tudhatunk meg a leglelkiismeretesebb utánjárás mellett is az említett párnavégekről, azonban más vidékek varrottasait tanulmányozva, régi írásokat kutatva és a szerzett tapasztalatokat a ma élők emlékezéseivel egybevetve, az eredmény más lesz, mint amit a jóhiszeműen mondott és első pillanatban értékes bizonyítékul elfogadott hallomások után gondolni lehet. Az egyező vallomások azt mutatják, hogy Vásárhelyen e régi párnavégek a XVIII. században voltak divatosak, a XIX. században már nem csinálták. A gyüjtéskor megkérdezett 1820-as években született öregasszonyok közül egy se látta készíteni. Annyit tudtak csak, hogy édesanyjuknak volt ilyen *hímes párnahaja,* melyen a tulipánton kívül a neve is ki volt varrva. Megállapítható az is, hogy e párnavégek más vidékről kerültek ide s váltak divattá különösen a gazdagabb családoknál. Szeremlei Sámuel Vásárhely története IV. kötetében azt mondja, hogy „a fekete szőrrel varrott párnacsúcsokat hihetően a tótok honosították meg". Idős asszonyoktól többször hallottam, hogy édesanyjuk Szentesről, Mezőtúrról, Kécskéről hozta a kivarrott párnavégeket és hogy a menyasszony *ládabelije* közé tartozott a szőrös párnahaj is. Nemcsak Vásárhelyen, hanem a szomszédos városokban, távoli megyékben is divat volt a színes párnavég. Hogy itt található leginkább: kedvelt voltát mutatja. A vásárhelyiek úgy látszik csak másolták, utánozták a felkapott párnavégeket. A helyi termék ellen szól a párnavégek színessége is. Népünk sohase szerette a rikítós tárgyakat. Házaberendezése, ruházata mindig egyszerű, komoly, sötétszínű, melyből finoman villan ki a világosabb, legtöbbször fehér szín. A vásáron vidéki iparosoktól vett bútorokat odahaza egyszínűre festette be, a többszínű tárgyakat nem tartotta ezelőtt se, nem tartja ma se szépnek.

Készítésmódjáról annyit tudunk, hogy magukfonta magyar juhgyapjúval varrták ki, mégpedig a díszítések körvonalait *szálöltéssel,* a kitöltéseket *laposöltéssel.* A virágokat úgy másolták le, hogy a kivarrott kész párnavégre ráterítették a tiszta vásznat és cinkkanállal addig dörzsölték, míg a díszítés alakja át nem látszott a vásznon, át nem kopírozódott. Ritkább esetben rajzolták zsíros korommal. Díszítőelemei a növényvilágból valók: stilizált levelek és virágok. Helyi elnevezéseik szerint *tulipántos, bazsarúzsás, aprószegfűs, kerekrúzsás, függés, templomcifrás* díszítés maradt fenn. A virágok piros, fehér, kék, sárga, zöld, barna színű gyapjúval vannak hímezve több árnyalatban.

[1] Egy színes párnavéget bemutattam a Múzeumi és Könyvtári Értesítő 1910. évf., 148. lapján.

[2] Lásd Néprajzi értesítő, XV. évf., 292. l. és az Uj Idők 1904. évfolyamában.

A százéves, gyapjúval hímzett végű párnákat nem használták, hanem a tiszta ágy tetején, annak díszéül, ékességéül tartották. A ház hátuljában legfölül állott a *superlátos ágy*, benne alól derékalj, azon a nagydunna, módosabb helyen a kettő közt párnák is voltak. A dunna fölé terítették a formáslepedőt, arra a selyemközepű kartonpaplant és a formáslepedő végét kétfelől visszahajtották. Az így beterített ágyra rakták rá a párná-

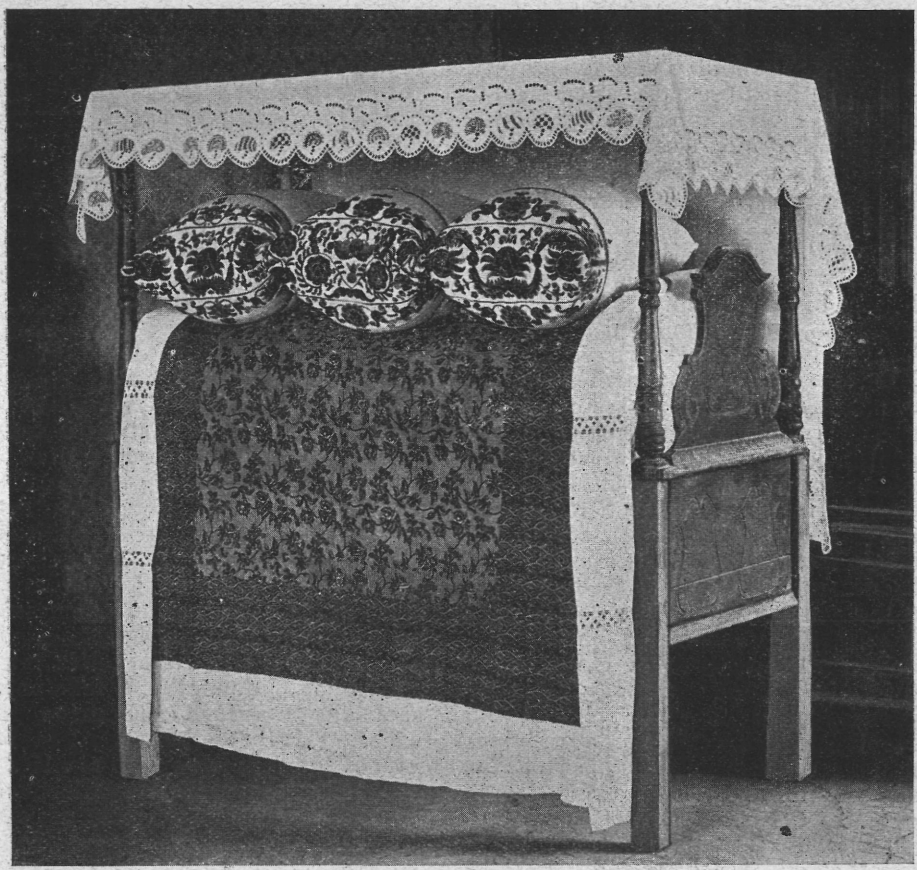

Vetett ágy, Hódmezővásárhely.

kat, hímes véggel kifele, gazdagabb helyen hatot kétsorban egymás tetejére, egyszerűbb helyen hármat egymás mellé.

A *formáslepedő*, melyet az ágy letakarására használtak, három szélből állott. A vásznak széleit hosszában *borsókásra* varrták ki és házicérnából kötött csipke volt a vászonszél között. Legalól is varrott csipkés volt, fölötte *rozmaringosra* varrva. A formáslepedőt az ágytakaráson kívül halálesetkor használták, a ravatalt helyettesítő asztalt terítették le vele olyformán, hogy a lepedő vége a halott lábánál, tehát az ajtó felől a földig leért, úgy tették rá aztán az asztalra a koporsót. Távoli utcákból, másik városrészekből is elkérték a formáslepedőt szegényebb helyekre.

Amilyen divatosak, kedveltek és szépek voltak régen a menyasszonyi kelengyéül kapott és hűségesen őrzött ágyneműek, idők multával annyira lement az értékük, szégyelték cifraságuk és régiségük miatt az öregszülém idejéből való kézimunkákat, elhagyták, megvetették, kapcának használták, fütyürűs zsidónak, cigányasszonynak adták oda értéktelen gyári portékáért, porcellánfindzsáért. Jussoláskor a szőrös párnavégeken, meg a tormáslepedőkön nem igen kapnak össze.

Kiss Lajos.

Cigányfogasok Hódmezővásárhelyen. Kint a városszélen, a putriban készülnek azok a cifra fogasok, melyeket majd minden házban megtalálunk. Ezek készítőikről, a kolompár cigányokról neveztetnek cigányfogasoknak. A kolompár cigánynak alig egy-két darab szerszáma van. A földbevert hosszúszárú üllőn, kalapácson, lyukasztón és ollón kívül nincs is más szerszáma. Ezekkel kalapálja ki a serpenyőt, készíti a tepsit, nyitolja össze a fogast.

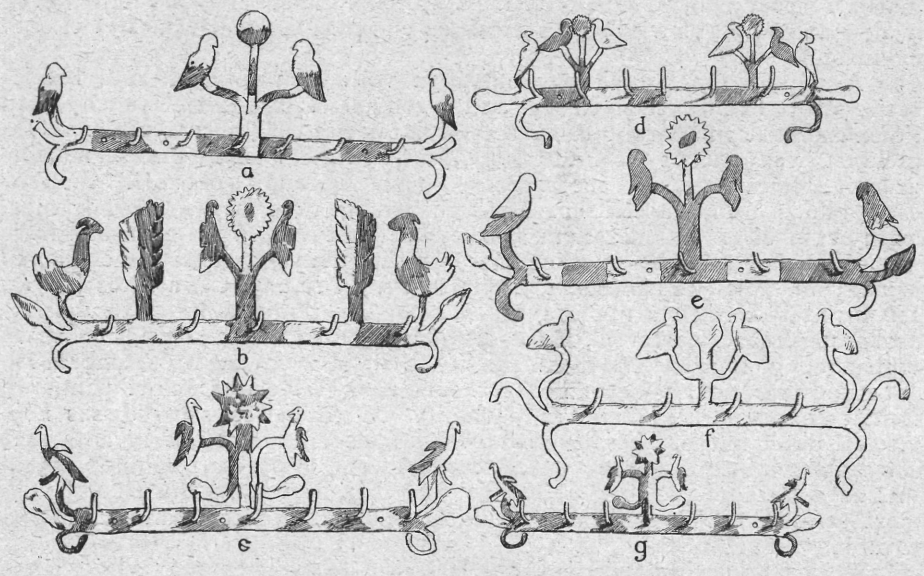

Cigányfogasok, Hódmezővásárhely.

A cigányfogas ócska vasakból, leginkább elhasznált kerékráfokból, abroncsokból készül, miket az ócskapiacon, vasas zsidónál vesz, vagy házról házra járva koldul össze a kolompár cigány. Az üllőn egyenesre kalapálja a kétujjnyinál alig szélesebb vasat, kilyukasztja lyukasztóval s a kaszaoromból készült fogakat belenyitolja. A fogast tűzön kicsit megmelegíti és szurokkal bekeni. Ez a legegyszerűbb fogas, de szokták színesre is csinálni, amihez a piros spanyolviaszkot használják, ugyanazzal az eljárással, mint mikor beszurkolják. Legújabban annyi színűre csinálják, ahány színű spanyolviaszkot tudnak szerezni. A színezésen kívül cifraságokat, bádogból vágott kacskaringókat, fákat, madarakat, csillagot, levelet stb. szoktak rátenni. A fogasokon látjuk a város végén szokásos jegenye nyárfákat, a kocsiút porában fürdő verebet, pipiskét, a mezőre szálló galambokat. (Az ábrán a vonalkázott részek színesek.)

Kiss Lajos.

Az árokszállási népviselet.

A népviselet kiveszett már Árokszálláson és vele tűnt el egész sora a népművészet remekeinek. A városok hatása itt is érvényesült és az uniformizálódási törekvés nyomán sablónos, gyári tucatárú lépett, a népfantázia és ősművészet termékének, a viseletnek helyébe. Pedig a régi ruhadarabok nagyjelentőségűek voltak. Külsőleg is megkülönböztették a jászokat, ami öntudatukat és önérzetüket erősítette. Praktikusak voltak, mert pl. a „ráncba rakott", bő gatya, mindenesetre kényelmesebb és megfelelőbb volt a nyári forróságban dolgozó embernek, mint a mai szűkre szabott, izzadásra kényszerítő, meleg „városi" nadrág. A suba is igazi oltalma volt a jásznak, akit a régi élet kezdetlegessége és keménysége sokszor kényszerített hidegbe, esőbe, szélbe, hóba. Különösen a pásztorembernek volt megbecsülhetetlen, mert mindenre alkalmas volt. Ezt használták párnának, éjjeli fekvőhelynek, sőt a templomban is ezzel jelentek meg és összehajtogatva, rája ültek. Így hallgatták a pap szájából Isten igéit.[1] A forró napsütésben pedig, a marha szarvára kötve, cipeltette a pásztornép.[2] A subát — mint *Palugyay* írja[3] — télen-nyáron viselték és „csak az elromlás és halál választja el őket egymástól."

A népviseletnek csak egy hátránya volt: igen sokba került. Kifejezésre jutott benne az egyéniség, ami bizonyos vetélkedést eredményezett. Pompásabbnál pompásabb ruhadarabok láttak napvilágot, melyek az akkori időkben vagyonokat jelentettek. *Györffy István* írja pl. a magyar szűrről, hogy annak megszerzése nagy gondot okozott. Sokszor csak bűnös úton tudták hozzá jutni. Addig nem házasodhattak meg, amíg ezt a díszruhát meg nem szerezték.[4] Amit *Györffy* a magyar szűrre mond, az még inkább vonatkozik a jász díszruhára, a subára, mely annál is nagyobb költségeskedéseket jelentett. Így *Bede András*, a híres betyár, 150 forintért rendelt a nyolcvanas években egy remekbe készült subát, az árokszállási szűcsmesternél, *Dóka Sándornál*. Dóka mesterségének művésze volt és egyik hímzésének rajza ma is látható a Néprajzi Múzeumban. De a betyár már nem vehette hasznát subájának. Elkészülte előtt pandúrok fogták közre, mire agyonlőtte magát. A régi időben egy-egy díszes népviseleti darab megszerzése hosszú évek fáradságos munkáját kívánta meg a legtöbb embertől. Nagy pénzeket adtak érte, amit csak némileg enyhített az a körülmény, hogy a divattól kevésbbé függött, hosszú életű volt, mert tartós, kitűnő anyagból készült és sokszor öröklés útján származott tovább.

A jászárokszállási népviselet a 70-es, 80-as években még virágzásban volt. Az idős emberek elbeszélése és irodalmi adatok alapján, a következőkben írható le a mult század közepén dívó viselet:

A férfiak kék vagy fekete színű, zsinóros nadrágot viseltek, de a „ráncba rakott" bő gatyát is hordták, mégpedig télen is, mert a sűrű ráncok miatt oly rengeteg anyagot igényelt, hogy kellő védelmet tudott nyujtani. A kabát kék vagy fekete színű, ón- vagy rézgombokkal és kék zsinórozással díszített ruhadarab volt. Ilyen gombok voltak a mellényen is, de ezt csak ritkán vették fel. A suba alatt egyébként a posztóruhát is sokszor elhagyták és *Palugyay* szerint ilyenkor a „vászonnemű ruházaton" kívül, más nem volt rajtuk. A posztókat Galiciából szerezték be az árokszállásiak a mult század elején, amint azt több, néhai *Móczár Lajos dr.* birtokában volt

[1] *Imrik József:* A Jász-kún nép naptára. Karcag, 1855.
[2] *Rodiczky Jenő:* A Jászságról. (Uti tárcatöredék 1865-ből.) Főv. Lapok, 1866.
[3] *Palugyay Imre:* Magyarország történeti, földirati s állami legújabb leírása. III. köt.: Jász-kún kerületek. Pest, 1854.
[4] *Györffy István:* A magyar szűr. *Ért.* 1926.

levél tanúsítja. Lábbelijük tehénbőr csizma volt, fejükön pedig széles karimájú kalapot vagy fehér báránybőrsapkát viseltek. Az inget a jászkún naptár így írja le: „Nyaknélküli, kurtaderekú s bornyúszájú ing s a mellény alsó részéről, a gatyakötésig meztelen has." A hajviselet hosszú volt és az öregeknél a vállat is elérte.

Az asszonyok ezüstös vagy aranyos kemény főkötőt viseltek, melyet fehér, átlátszó csipkékkel borítottak. Közönséges használatra tarkaszínű, idősebb korban pedig fekete, keményített fejkendő volt a fejükön (Jászapátiban fehérszínű), melyet a pruszlik alá dugtak, ahonnan hátul hosszan lelógott A leányok pártát hordtak. A pruszlik ezüst vagy arany sujtásokkal ékesített és többnyire kékszínű volt, mely 4—6 csinos ezüstgombbal kapcsolódott. *Palugyay* szerint: „Alig fedezi be a mellet és hátat; az egész altest vidékét pusztán hagyván; mi meghülésekre, nemi funkciók zavaraira, havi tisztulás és gyermekágy rendetlenségeire, hasmenésre, dugulásokra nyujt alkalmi okot." A viganó (szoknya) földig érő, fehér- vagy tarkaszínű volt és elől kék vagy fehér kötény takarta. Lábbelinek fekete vagy piros, kézzel varrott kordován csizmát használtak, melynek fasarka volt. („Steklis csizma"). 1865-ben azonban már a cipők is kezdtek divatba jönni Árokszálláson, amiről *Rodiczky* így ír: „A cipő viselete itt általános és mondhatom, én nem birtam megbarátkozni vele. A rövid és kövér magyar lábra nem illik a kivágott cipő; ellenben a vágott orrú, csörgős csizma (ha még hozzá piros is) bizonyos kackiasságot mutat; mi — legalább szememben — végtelen jól áll; míg a civilizáció vívmánya a „cipellő" e feneketlen por-, illetőleg sártengerben, a maga otromba szabásában olyas valami, mint a páva lába". A leányok hajukat elől, a felsimításnál fekete bársony szalaggal kötötték le, míg hátul leeresztve, különféle szalaggal felcicomázva viselték.

Úgy a férfiak, mint a nők, subát — vagy amint itt nevezték bundát — hordtak télen-nyáron. A szűrviselet nem volt szokásban Árokszálláson. A férfi suba hosszú, majdnem bokáig érő és fehér színű, a mesterembereké térdig érő, barna, a nőké valamivel térden aluli, barnásra festett és mindig kerekgallérú volt.

Az árokszállási szűcsipar igen nevezetes volt. A kiterjedt juhtenyésztés és népviselet hozzájárult fellendítéséhez. De a Jászság többi községei is kiváltak a szűcsiparban és köztük *Györffy* szerint[5] munkamegosztás keletkezett. Jászberényben inkább a női, míg Árokszálláson és Jászapátiban a férfisubák elkészítésében specializálódtak a mesterek.

A férfi subára átlagosan 15 drb báránybőrt dolgoztak fel. Ára a nyolcvanas években 50—70 forint volt. A remekbe készült subák azonban ennél sokkal több anyagot és költséget igényeltek. Így az említett Bede Andrásféle 22 báránybőrből készült, hogy a lovat is befedje, védje. A női suba 12 báránybőrből készült. Barna színét diófagomba-festékkel való pácolással érték el.

Minden subát gazdagon és művészileg hímeztek. Az izléses, szép motivumokat selyemmel, hárasszal vagy szironnyal (ciron = vékonyra kidolgozott bőr) készítették. Használták díszítésre az irhát is, piros színben, főleg a szegélyezésekre.

A subák általában kétfélék voltak: „tányérosak" vagy „felerésztettek". Az előbbinek a vállán díszítést alkalmaztak, míg utóbbinak vállbőre volt irhából.

Ma már csak a nagyon öregek közül visel egy pár, ilyen régi-módi szép subát. Az asszonyok is felhagytak vele, pedig ők tovább hűek maradtak hozzá. A subák letűntével kapcsolatban, a sötét posztóból készült és rókaprémmel ékesített mentéket kezdték felkarolni, ma azonban már az is ritka-

[5] *Györffy István:* A jászsági szűcshímzések. Magyar Népművészet X. Bp., 1924.

ság. Jászapátiban a templomnak ajándékoztak sok mentét, melyeket jelenleg a férfiak öltenek magukra, körmenetek alkalmával.

A subakészítéshez már csak a nagyon öreg emberek értenek. Határozottan művészi munka volt pedig, mert a virágokat és egyéb díszeket kékítővel, szemmérték szerint kellett előrajzolni. Most csak kocsizó bundákat készítenek, melyek azonban díszítetlenek, 7—8 báránybőrt használnak ezekhez és minden gazdánál megtalálhatók.

A „Jászbál", — amelyet évente más-más Jászközségben tartanak — van hivatva a népviseletet a feledéstől megmenteni. Ilyenkor a férfiak sötét díszmagyarban, a nők pedig világoskék blúzban és fehér szoknyában jelennek meg. Ilyenkor látni a jász főkötőt és pártát is. A kék jellegzetes jász szín. Régi öltözékükben dominált és címerükben is szerepel. Sőt *Rodiczky* 1865. évi jászsági utazásakor sok kékre festett házat is látott Jászberényben. Amikor pedig a Nemzeti Színház nagy művésze, *Egressi Gábor* 1859-ben Jászberényben vendégszerepelt, a berényi hölgyek egy olyan névaláírásukat tartalmazó emlékkönyvvel lepték meg, mely jász színekbe volt kötve (kék czusttel).[6] *Herbert János.*

IRODALMI SZEMLE.

Bielz, J.—Hermannstadt: *Eine „Habaner"-Töpfersiedlung in Siebenbürgen* (Wiener Zeitschrift für Volkskunde, XXXII—1927, 1. á.).

A Bethlen Gábor fejedelem telepítette alvinci „új keresztyének" fazekas csoportjának rövid történeti ismertetése. A XVIII. század elején e fazekasok már magyar-morva árut is importálnak. Az „alvinci korsók" messze földön híresek voltak, de a magyarországi habán munkákkal nem vetekedhetnek. Napjainkra kevés emlékük maradt. Egynek ábráját (a segesvári múzeum tulajdonában) közli szerző. Évszáma 1698. Néhány példány van még a szebeni Brukental-múzeumban az 1679—1766. évekből. A budapesti Iparművészeti Múzeum „alvinci korsói" nem alvinciak, hanem oda importált áruk. A fazekastelep, mint olyan, a XVIII. század végén megszűnt, az 1851-i árvíz után a lakosok Újalvincra költöznek át s utódaik ma földmíves parasztok. Mesterségük Erdély több fazekastelepére hatással volt, így a Kalotaszegire is. *B.*

Friedmann, R.—Wien: *Die Habaner in der Slovakei* (Wiener Zeitschrift für Volkskunde XXXII—1927, 5. á.).

A pozsony-nyitramegyei habánok történetének s utódaik mai életmódjának rövid ismertetése. A habánok a XVI. században költöznek Morvába főképen Tirolból, de más, birodalmi fejedelemségekből is. Huter apostoluk tanítása szerint (innen a felekezet neve: huteristák) vagyonközösségben élnek. Hozzánk először 1546-ban jönnek Szobotistra, később 1588-ban Lévárdra és más falvakba. A XVIII. század végén a katolizálás elől úgy innen, mint Erdélyből sokan Oroszországba mennek. Az általános katonakötelezettség elől 1874-ben az orosz földről az Egyesült Államokba vándorolnak, majd a világháború alatt, ugyanezen okból, Canadába települnek át s anyanyelvüket és közös életmódjukat megtartják.

A magyar habánok katolizált leszármazottai ma kismesteremberek, multjukat elfeledték s nyelvileg is beleolvadnak a tótságba.

Habánok Sopron környékére is telepedtek Felső-Magyarországból. Utolsó okleveles említésük 1635-ből való. *B.*

Gavazzi, M.: *Praslavenski tkalački stan i tkalačka daštica.* (Ősszláv szövőszék és szövődeszka. Zbornik za nar. živ i obič. južnoslavena, Zagreb, 1926. XXVI. 1. 1—30 l., 11 ábrával s rövid francia kivonattal.)

A bennünket érdeklő pontok a rövid kivonat szerint ezek: A szláv *szövőszék* horizontális és nem vertikális volt. A *borda* neve a csehek és tótok kivételével *brdo* (innen a magyar szó, de melyik szlávból?). Ugyanígy hívják azonban az *eke köldökfáját* s a *hálókötő bőrcfát* is (a magyar szó eredete az *Etym. Sz.* szerint ismeretlen). Részletesen tárgyalja a

[6] Hölgyfutár 1859. évf. 252. l.

szalagszövő deszkát vagy *szátyfát* (az *Anzeiger*-ben közölt cikkünkről is megemlékezik), mert egyebek mellett ez szintén a *brdo* nevet viseli. Eredeti jelentése a. m. *deszka*. Érdekes, hogy a csehek és tótok nem a *bordát*, hanem a *nyüstöt* hívják *brdo*-nak, természetesen jogosan, mert funkciójára a kettő ugyanaz. A modern *borda* a *szátyfa-brdo*-tól kapta nevét, éspedig külső hasonlósága alapján. Ez a *szátyfa-brdo* a prehistóriai anyag tanusága szerint, hozzávéve még globális elterjedését, mindenesetre meg lehetett már az ősszláv korban.

A dolgozat irodalmi idézetei közt nem látjuk *M. Lehman-Filhás* ismeretes szép munkáját és *Götze* tanulságos értekezését (Zeitschrift f. Ethnologie. Berlin, 1908. 481—500.). *B. Zs.*

Haberlandt, A.: *Vor- und frühgesch. Überlieferungen im Volksbesitz der Gegenwart* (Wiener Zeitschrift f. Volkskunde, XXV—1919. 29 á.).

A 15 lapnyi tanulmány három tárgycsoporttal foglalkozik, ú. m. 1. régi tiroli tűzhelykövek (tüzi kutyák kőből), 2. régi edényformák a paraszt gölöncsérségben, 3. „Stílus"-szerű guzsalypálcamellékletek korai-középkori magyar női sírokban.

A *Hampel* közölte „stílus"-mellékletek (bronzpálcikák a VI—IX. századból, Altert. d. früh. Mittelalters in Ungarn) nem írószerszámok, hanem egész formájuk és díszítésük szerint déleurópai típusú, ma is élő guzsalyszár-utánzatok. Azért találni őket női sírokban. Készítőik alkalmasint a provinciális-római technikában felnőtt romanizált kézművesek lehettek. *B.*

Jules Chopin elmélete. A *La Revue de l'Art* Párizsban megjelenő művészeti folyóirat idei évfolyamában (1928. 243—252) *J. Chopin* cikket írt *Art Tchécoslovaque, L'art populaire Tchécoslovaque* címmel, abból az alkalomból, hogy ez az év (1928) a *középeurópai szláv népek* népművészetének van szentelve: 1. mert márciusban Párizsban a Champs-Elysées-ben cseh-tót, rutén, szerb, horvát, szlovén népművészeti kiállítás volt; 2. mert ősszel Prágában *nemzetközi* népművészeti kongresszus lesz. Az illusztrációkból kitetszőleg a kiállított anyag jelentékeny része mondvacsinált lehet (‚tót konyha', ‚tót intérieur'), holott erre a tót népművészet, melynek egyes ágazatai (pl. csipke, hímzés) előkelő helyet foglalnak el az európai népművészetek sorában, egyáltalában nem szorult rá. Lehet, hogy erre a kiállítás rendezőit az a körülmény kényszerítette, hogy tíz év alatt nem sikerült összegyüjteniök a tótságra *tipikusan* jellemző anyagot, de az is lehet, hogy a cikkírót vagy a szerkesztőt elsősorban ezek a rikító holmik fogták meg. Mindegy; mi ismerjük a tót népművészetet, mert szorgalmasan figyeltük, gyüjtöttük és konzerváltuk, mint minden magyarországi nemzetiségét. Dicsekedtünk is vele, mert a magyar földből, ezeréves kulturális közösségünkből virágzott ki s abban maradt fönn. Hogy azonban „1918 előtt a Budapestről propagált magyar népi hímzés majd minden elemét a *slovaque* hímzések szolgáltatták" (250. l.) — abban Chopin úrral csak az ért egyet, aki jámbor művészeti folyóiratot is oly politikai propaganda alá nyergel, amelynek eszközei közül a politikai ellenfél befeketítésének szándéka sem hiányzik. Hogy mi a mienk és mi a tótoké, majd megmutatjuk a világnak Bernben 1929-ben, ha a tervezett nemzetközi népművészeti kiállítás megvalósul s nekünk is módunkban lesz előállani a magunkéval. No de nem erről akartunk beszélni s nem is akarjuk magyar hímzéseinket „a divat — párizsi — kreátorainak különös figyelmébe ajánlani" — mint Chopin úr ajánlja a tót és morva hímzéseket (ugyanabban a mondatban plagizálással vádolván bennünket) —, hanem elméletéről akartunk megemlékezni. Chopin úr is tudja, amit mi tudunk, hogy a tótságnak ott van kiválóan gazdag népművészete, ahol ezer év óta szüntelen érintkezik a magyarsággal (nemkülönben ott virágzik a morva népművészet, ahol emez a németséggel érintkezik). Ez a körülmény a tót (morva) népművészet autochton voltának bizonyítása körül azonban mindenesetre veszedelmes bökkenő. Chopin úrnak azonban eszeágában sincs bökkenni. Sokkal könnyebb s propagandára alkalmasabb, ha ilyenkor az ember megcsinálja magának s a nemzetiségi érintkezések hatásai és eredményei körül kiválóan járatlan franciáknak azt az elméletet, amelyre ilyen váratlan fordulatban az embernek szüksége van. Megcsinálta tehát Chopin úr is. „Csehszlovákiában is az *idegenek* beszűrődése által leginkább fenyegetett helyeken maradnak fenn legtisztábban a népművészet tradiciói. Míg Csehországban majd mindenütt eltűntek a festői viseletek, megtaláljuk őket a ‚chod'-oknál Bajorország szélein. Így van ez Szlovákiában is, ahol *pesait si durement la menace magyare*. Ily helyen a paraszt

féltékenyen őrizte mindazt, ami szomszédjától megkülönböztette: hajlékát, bútorzatát, viseletét" (243—244. l.). — Az ember ilyen elméletek kibontakozása idején leveszi a pápaszemét és törülgeti, nemcsak azért, hogy az eszét egy kis időre a gondolkozókamarába küldje, hanem azért is, mert nem hiszi, hogy jól lát. Jól lát pedig, Chopin úr szószerint ezt írja. Pont ellenkezőjét annak, ahogyan eddig a népek egész szellemi-tárgyi leltárának kölcsönhatása felől véleked-tünk. Chopin úr szerint az igazi tót népművészetet nem Árvában kell keresni, hanem Esztergomban és Nógrádban. Eszerint a magyar tradiciókat leghívebben a szászok és oláhok közé szorult, kieresztett ingű hétfalusi csángók őriznék. Ezért járna a körösvidéki oláh alföldi magyar viseletben (sőt maholnap csak ő jár benne) s ezért járna a korokszári sváb a kecskeméti magyarok levetett subájában s ezért nem lehetne megkülönböztetni egymástól a békési svábot, tótot és magyart. Chopin úr írhat efféléket a csehek vígasztalására, sőt azt is írhatja, hogy „Közép-Európa szláv népeire gondolva inkább *nemzeti* művészetről, semmint népművészetről beszélhetnénk", hiszen messziről jött ember azt mond, amit akar; Párizs pedig nagyon, de nagyon messzire van Budapesttől, sőt Szlovákiától is. Nekünk azonban hiába írja. A tót népművészetet ma még Budapesten ismerik jobban s nem Prágában. De hiszen nem is nekünk írja, hanem a franciáknak... akiknek köszönhető, hogy a magyar föld tót népművészetéből ezelőtt tíz esztendővel... cseh-szlovák népművészet lett. Ha már nincs — Chopin úr szavai szerint — pl. cseh népviselet, hadd legyen legalább *cseh*-szlovák. Jut is, marad is...

V. K.

BEÉRKEZETT KÖNYVEK.

Dr. Bodor Antal: Lécfalva a háborúban. Egy székely község monografiája. Bpest.

Dr. Bodor Antal: Délmagyarországi telepítések története és hatása a mai közállapotokra. Bpest 1914.

Dr. Bodor Antal: Mezőkövesd leírása. (Különlenyomat a „Föld és Ember" 1921. évi 1. számából.) Bpest 1921.

Dr. Bodor Antal: A községfejlesztés új módszere. Bpest 1927.

Dr. Bodor Anthony: The model village, the village of the future in Hungary. Bpest 1926.

MÚZEUMI HÍREK.

Néprajzi múzeumunk az 1927. év IV. negyedében* 400 darab tárggyal gyarapodott. Ebből vétel 391, ajándék 9 darab. Az előbbiek közül ruházat és női kézimunka 11, kerámiai tárgy 10, kultusztárgy 1, vadászati tárgy 1, gazdasági eszköz 1 és fényképlemez 360 darab. Ajándékozott Lázár Kálmán 2, Madarassy László 2, Luby Margit 4 darabot. Könyvtári szaporulat összesen 104 tétel, ebből vétel 45, ajándék 16, csere 43 mű. Ajándékozott: Róheim Géza 1, Heller Bernát 1, Bátky Zsigmond 1, Bodor Antal 9, A. Gahs Zágráb 1, Melich János 1, K. Mozsynsky Krakkó 3 művet.

A berendezési munkálatokkal október végére teljesen elkészültünk.

November 8.-án miniszter urunk ő nagyméltósága, Bodrero olasz államtitkár őexcellenciája és titkára, Hóman Bálint főigazgató és Gerevich Tibor egyetemi tanár urak kíséretében meglátogatta múzeumunkat és másfél órai itt tartózkodása alatt behatóan megtekintette kiállításunkat. Ugyanakkor felhatalmazást adott egy, az 1928. év folyamán Prágában tartandó nemzetközi népművészeti kongresszus alkalmára elkészítendő összefoglaló magyar népművészeti munka kiadására s egy török népterületre teendő néprajzi expedició tervezetének benyujtására.

November közepén hozzáfogtunk a kiállításból kimaradt anyag elraktározásához, raktárainkban felhalmozott gyüjteményeink rendbehozatalához és felállításához.

Könyvtárunk reviziója jelentékenyen előrehaladt. Könyvanyagunk rendben van, a hiányok megállapíttattak s a törzscédulák és utalólapok elkészültek. December végén hozzáfogtunk folyóirat-anyagunk revideálásához.

* Az *Értesítő* 1927. 171. lapján a II. helyett III. értendő.

ANZEIGER

XVIII. JAHRG. DER ETHNOGRAPHISCHEN ABTEILUNG DES UNGAR. NATIONAL-MUSEUMS 1928. I. HEFT

S. 1—46. GYÖRFFY, I.: *Das Einsammeln u. Treten in der ung. Tiefebene.*

Die Landwirtschaft nahm seit der Mitte des vorigen Jahrhunderts einen grösseren Aufschwung in Ungarn, seither begann die uralte, ursprüngliche Landwirtschaft sich zu verändern. Früher wurde mehr Roggen produziert, heute dagegen wird mehr Weizen hervorgebracht, ersterer auf sandigem Boden u. in Gebirgsgegenden, letzterer in schwarzer Erde, besonders in der Theissgegend. Der Roggen wurde mit der Sichel geschnitten, der Weizen mit der Sense. Wenn man Schabstroh gewinnen wollte, schnitt man die Halme ganz an der Wurzel ab, wenn man dies nicht benötigte, schnitt man die Halme am oberen Drittel ab, um dann später das hohe Stoppelfeld mit der Sense abzumähen.

In der Tiefebene wurde früher die geschnittene Frucht nicht in Garben gebunden, sondern in Schwaden gelegt, wie das Heu u. dann aufgeschobert. Seit den 80-er Jahren des vorigen Jahrhunderts, seitdem man die Dreschmaschine zu gebrauchen anfing, verbreitete sich auch in der Tiefebene beim Volke das Garbenbinden u. kreuzweise Legen des Weizens, Roggens, u. Hafers. Auf den Herrschaftsgütern war dies schon früher üblich. Das Getreide wurde früher, bevor man es in Garben band, in Schwaden gelegt, als das Garbenbinden gebräuchlich wurde, schnitt man es darauf, d. h. die abgemähte Frucht fiel auf die noch nicht geschnittene. Das in Schwaden gelegte Getreide wird dann mit einer Heugabel oder einem Rechen zusammengetragen, das darauf geschnittene dagegen wird mit der Hand, der Sichel oder einem Holzhacken gesammelt. Die fertigen Garben werden in Mandeln gelegt. Die Mandel besteht aus 18 Garben. Die Mandeln werden auf Karren geladen und hereingeführt, bis zum Drusch werden sie in Tristen gelegt. Die Triste ist ein länglicher, in seiner Form an einen Sarg erinnernder Schober. In der Tiefebene kennt das ungarische Volk die Scheune nicht, es trägt sein geerntetes Getreide nie in ein Gebäude. Scheunen befinden sich eher in den Gebirgsgegenden, in der Tiefebene nur bei einigen Grossgrundbesitzern. Wo es ein Scheunensystem gibt, ist das Dreschen mit der Dresche üblich, an anderen Orten wird mittels eines Pferdes getreten.

Der Ort des Tretens ist die Tenne, welche sich entweder im Dorfe selbst, in einem, vom Wohnsitze abgesonderten Meierhofe, oder in dem, auf dem Acker befindlichen Wirtschaftshofe, der sog. „Tanya", dem Gehöft befindet. Auch unterhalb des Dorfes oder am Acker pflegt man eine Tenne zu improvisieren. Die Tenne hat einen Durchmesser von 5—7 Klafter u. war eine geglättete, hartgestampfte, ebene Fläche. Hierher wurde das Getreide zum Treten geschleppt. Die einfachste Art des Schleppens war die, dass man den Schober unten rundherum mit Ketten oder Stricken befestigte, Pferde oder Ochsen davorspannte u. so fortziehen liess. Ein andermal werden 1—2 Stangen unter den Schober gelegt, derselbe daran gebunden u. so fortgezogen. Es gibt auch Fuhrwerke zum Fortschleppen. Der zum Fortschleppen bestimmte Karren wird in Stücken unter den Schober gelegt, u. dann auf den sog. „csámesz" gezogen. Der „csámesz" ist ein niedriger Karren, ohne Seitenstangen, mit einer glatten, mit Brettern belegten Oberfläche. In eine Entfernung von über 1 km. wird mit Karren geschleppt. Auf der Tenne wird das eingeführte Getreide ausgebreitet u. das Korn mit 2—16 Pferden ausgetreten. Auch 2 Gruppen Pferde können eine Lage treten. Das Pferd wird von einem Stallknecht an einer Halfter geführt. Der Stallknecht macht nach jeder Windung einen Schritt nach vorne. Das im Kreise tretende Pferd tretet das Korn aus, währenddem wird das niedergestampfte Getreide umgedreht, aufgeschüttelt, dann Stroh u. Spreu mit Heugabeln u. Rechen von der Tenne fortgeharkt, u. das dort zurückbleibende spreuige Korn von einem Pferd mit Hilfe eines Brettes zusammengehäuft. Seltener wurde auch mit Ochsen getreten. Auch mit Karren wird an mehreren Orten getreten, in diesem Falle wird die Lage in Form eines Ringes bereitet. Im Notfalle wird auch auf Frost, sogar auf Eis getreten.

In dem Randgebiet der Tiefebene, besonders in dem viel Roggen produzierenden Hüggellande, wird auch mit der Dresche gedroschen. Es gibt zwei Arten von Dreschen; entweder wird das Getreide mit der Dresche geschlagen oder das Getreide wird zu etwas

geschlagen. Meistens wird das Getreide zu einer Bank geschlagen, an welche ein Rechen gebunden ist, um das gedroschene Stroh zu hecheln. An manchen Orten wird das Getreide zu einem Fass oder zu einem mit den Zähnen aufwärts stehenden Rechen geschlagen, anderswo wieder wird es mit dem Schlegel, der Gabel, geschlagen, sogar mit der Hand gerieben u. den Füssen getreten. Alldiese primitiven Verfahren sind Gewohnheiten der wenig Produzierenden u. der Armen.

Das ausgedroschene, spreuige Korn wird geworfelt u. so gereinigt. Vom Getreidehaufen wird mit einer Streuschaufel geschöpft u. stehend gegen den Wind geworfen, der streuende Mann aber muss schief zum Winde stehen, damit der Wind die Spreu nicht auf ihn trägt. Von dem herabgefallenen Korn kehrt einer die Spreu u. das Afterkorn mit einem Besen fort. Die Spreu wird mit einem Rechen fortgeharkt. Der Stroh u. die Spreu wird im Freien zu einem Schober zusammengetragen. Man hat in früheren Zeiten Gruben in die Erde gegraben, hierher oder in Speicher wurde das Getreide geschüttet.

Von der ursprünglichen ungarischen Landwirtschaft kann festgestellt werden, dass es zweierlei landwirtschaftliche Systeme gab, ein tiefländisches, u. eines für Gebirgsgegenden. Das tiefländische produzierte hauptsächlich Weizen, welcher mit der Sense geschnitten, mit Heugabel u. Rechen gesammelt u. in Schober gehäuft wurde, den Schober schleppte man im Ganzen in die Tenne, breitete ihn dort aus u. liess ihn mit Pferden austreten. Das andere in Gebirgsgegenden übliche System produzierte grösstenteils Roggen, welcher mit der Sichel geschnitten in Garben, in Mandeln gelegt, in die Scheunen gebracht u. mit der Dresche gedroschen wurde.

Beide Verfahren worfelten das spreuige Korn. Diese beiden Systeme vermischten sich oft und brachten viele Übergangsverfahren hervor.

Erklärung zu den Abbildungen.

Tafel I. Abb. 1. = Sense. 2. = Gezähnte Sichel zum Getreideschnitt. 3. = Sichel zum Grasmähen. 4. = Gabel zum Sammeln und Aufladen. 5. = Holzgabel zum Heumachen. 6. = Rechen. 7. = Holzgerät zum Getreidesammeln. 8. = Sense zum Rohrschnitt. 9. = Hölzchen zum Garbenbinden. 10. = Strohstrick zum Garbenbinden. 11. = Rechen. 12. = Zweizackige Heugabel. 13. = Haken z. Getreidesammeln. 14. = Schlegel. 15. = Hebel z. Stützen der Seitenstange. 16. = Rechen. 17. = Rechen. 18. = Dreschflegel. 19. = Gerät zum Schieben des Korns. 20. = Streuschaufel. 12.—22. = Streubesen. 23. = Gerät zum Zusammenscharren des Korns. 24. = Scheffel. 25. = Schlegel. 26. = Weizenrechen. 27. = Sieb. 28. = Gerät zum Beschneiden der Tenne. 29. = Sackträger. 30. = Amboss. 31. = Hammer zum Sensenschmieden. 32. = Wetzstein zum Sensenschärfen. 33. = Befestigung der Sense am Stiel. 34. = Hölzchen zum Glattstreichen des Scheffels. 35. = Werkzeug zum Seildrehen.

Abbildungen im Texte: 1. = Ernte mit Sicheln. 2. = Ernte mit Sense. 3. = Weizenmandeln. 4. = Herrschaftliche Scheune. 5. = Herrschaftliche Tennen, Mitte des vorigen Jahrhunderts. Tiefebene. 6. = Schleppvorrichtung, leer. 7. = Die erste Stange wird unter den Schober geschoben. 8. = Daranhängen der Vorderachse an beide Seitenstangen. 9. = Das Schleppen des Schleppers. 10. =Karren mit Seitenstange u. Kippe. 11. = Treten mit Karren. 12. = Aufstellungsordnung der Tretpferde. 13. = Verschiedene Knoten zum Zusammenbinden der Tretpferde. 14. = Treten mit sechs Pferden. 15. = Herausstreuen des Korns aus dem Stroh nach dem Treten. 16. = Brett zum Zusammenhäufen des Korns. 17. = Dreschen mit Dreschflegeln. 18. = Dreschen, indem man die Garben zum Tische schlägt. 19. = Hecheln des ausgedroschenen Strohes. 20. = Dreschbank u. Rechen. 21. = Schema des Worfelns. 22. = Worfeln. 23. = Schutz für das Vieh, aus Tristen gebildet.

S. 47—49. KISS, L.: *Gestickte Polster und eiserne Rechen aus Hódmezővásárhely* (mit 2 Abbildung).

S. 50—52. HERBERT, I.: *Die Volkstracht in Jászárokszállás.*

S. 52—54. Literarische Rundschau.

A kiadásért felelős: Dr. BÁTKY ZSIGMOND.

Kir. Magyar Egyetemi Nyomda. 1928. Budapest VIII, Múzeum-körút 6. — (Dr. Czakó Elemér.)

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM NÉPRAJZI TÁRÁNAK
XX. ÉVFOLYAM **ÉRTESÍTŐJE** 1928. 2. FÜZET

A szoboszlai juhászat.*

A városi ember alig veszi észre a magyarság egyik ősfoglalkozásának: az állattenyésztésnek, a pásztoréletnek gyors változását. Nem meglepő ez, mert a puszta fiának nincs megírva a története, az utas már ritkán tekint a legeltető pásztorra, a kutató útjától is távol van a puszta fia, ha pedig mégis felkeresi, egyet legtöbbször sehogy sem tud megközelíteni: a magyar pásztor lelkét. Pedig nagyon figyelemreméltó a magyar pásztorélet átalakulása. Régen csak az időttöltött (börtönben volt) és a katonaviselt pásztorok formálgatták át analfabéta társaik lelkét és nyelvét. Népoktatásügyünknek fejlődése és az általános védkötelezettség nemcsak a zsoltárt, imakönyvet tette hozzáférhetővé a pásztor számára, hanem még inkább a kalendáriumot és a ponyvairodalmat. Eltűnt a rovás is. A világháborúban résztvett pásztornak látásköre hirtelen kitágult, világnézete és politikai eszmeköre alapjában véve megváltozott. Nagyobb részben önmaga által készített gúnyáját levetette és vásáron vett ruhát öltve jön a városba, mert másként megszólják az emberek. A városi nótákkal becsempésződik a fővárosi romlott nyelv, eltűnik a régi magyar népköltészet és zene, helyüket az újabb magyar költészetnek és dalnak nem annyira a java, hanem inkább az alja foglalja el. A legelőterületeknek a belterjes gazdálkodás következtében való megfogyatkozása megváltoztatja az enyhelyek és pásztorépítmények szerkezetét, de egyben a pásztorszokásokat is. A pásztorélet lassú evolucióját gyorsuló revolúciós korszak váltotta fel, amelynek végén a mérleg nemzetgazdasági szempontból talán aktív lesz, de szociális és szellemi tekintetben határozottan passzív, a magyar néprajzot pedig pótolhatatlan veszteség fogja érni. Ilyen körülmények között a jelenlegi nemzedéknek halasztthatatlan kötelessége a néprajzi kutatások felkarolása.

A következő sorokban a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tára igazgatójának, dr. *Bátky Zsigmond*nak kezdeményezésére és a magyar szilajpásztorélet kiváló kutatójának, dr. *Györffy István* igazgató őrnek közvetlen tájékoztatása alapján a régi magyar juhászatra nézve általánosan jellemző szoboszlai juhászatot ismertetem, míg a folklorisztikus elemekről csak egy kis összefoglalást nyujtok.

Herman Ottó megbecsülhetetlen értékű magyar pásztorszótárának áttanulmányozása és a hajduszoboszlói városi levéltár idevonatkozó anyagának átvizsgálása után részben személyesen, részben kérdőívek útján, a hortobágyi puszta déli felében levő angyal-

* Részlet egy nagyobb tanulmányból. — Szerk.

házai legelőnek és a belső legelőnek számos juhászához átlag 300—300 kérdést, közel 100 gazdához pedig átlag 70—70 kérdést intéztem. Feleleteiket lejegyeztem s összefoglalásukat a következőkben közlöm.

Munkámban leginkább segítségemre volt az ifjabbik juhásznemzedék legismertebb alakja: *Végh Mihály* nyájjuhász és két öreg juhász: „Hortobágy pásztorkirálya", *Farkas András* nyájjuhász, aki 1870 óta nyájpásztor, s ma már egyedül jár szamáron. Mint mondják „sok bárányt evett meg", de azért előttem is fiatalosan lejtette a juhásztáncot. A másik pedig a 71 éves *Tóth Bálint* fejősjuhász, aki viszont már egyedül használ rovást. Mindkettő analfabéta,

1. ábra. A Hortobágy pásztorkirálya (Farkas András).

nagyatyjuk még szilajpásztor volt, ők maguk pedig kommenciós juhászok lévén, előrehaladott koruk mellett is elsők a munkában.

* * *

A szoboszlai juhászok kis része nagyiváni és madarasi, míg zöme a Szoboszlóra települt lovas hajduk ivadéka. A nyájjuhász esztendős nyájpásztor, a fejősjuhász vagy eszterengás pedig csak áprilistól Kisasszonyig van felfogadva. *A nyájjuhász* 25—30 gazdának birkáit legelteti, Gergelynapkor fogadják fel és Gergelyig szolgál. Kommenciója 26 mázsa búza, 40 kg szalonna, 80 pengő, 80 juhtartás, egy szamár teleltetése és minden gazdától egy lőcsfűre (a szekér lőcsének fejére) való tűzrevaló (szalma). Hét—nyolc mázsa búzát nyíráskor, a többit Kisasszonykor kapja. Beszorulás és kiverés között a maga kenyerén él otthonában. A *fejősjuhász* kommenciója: 6 mázsa búza, a vasárnapi tej, két kenyér eleség hetenként, 6 pengő bocskorpénz és annyi tűzrevaló, mint a nyájjuhász-

nak. Juhtartása sohasem volt. Évente háromszor együtt ebédel *a gazdaság* (= 1 juhász és azok a juhosgazdák, akik az ő keze elé adják a jószágot) és ilyenkor kölcsönös tiszteletüket megbizonyítják. A juhosgazdák szeretik is változatlanul a jó juhászt, csak a gazdasszonyok szeretete apad el a tejmennyiséggel, mert „ha a tej kopik, a tekintély is kopik."

A juhász jobbkeze, terelő kutyája: *a puli.* A régi betyárvilágban komondor is volt a pulin kívül. A rangsorban a puli után a *juhászbojtár* következik. Bére 15—40 juhtartás, 2—6 mázsa búza és eleség. Ebből azután ki is veszi a részét. „Két pofára eszik, mint a juhászbojtár" — mondogatják a juhászok. A segédbojtári teendőket az apró *fattyú* végzi 4—5 mázsa búzáért, meg egy pár csidmáért. De sok bárányt elhord a farkas, míg a fattyúból bojtár és a bojtárból juhász lesz. Régen a nyájjuhásznak legalább három *tergenyés szamara* volt (teherhordó szamár), ma már egyedül Farkas Andrásnak van egy csacsija.

2. ábra. Végh Mihály nyájjuhász.

A juhász *öltözete* nyáron: széles, felgyűrt karimájú, túzoktollas, zsíros nemezkalap, magacsinálta bocskor, házi vászonból készített ing, derékon megkötött bőszárú, ráncos zsíros gatya, zsinóros, pitykés veres pruszlik, bojtosvégű glott nyakravaló és cifraszűr. Téli öltözet: nyakig érő bőrsapka, puha csidma, bőrnadrág, a régi hátibőr helyett bekecs és a régi csüves helyett bokáig érő, hosszúfürtös bunda.

A juhász *készségei:* sallangos acél, sziki kova, tapló vagy helyette masina (gyufa), kostök, dohánytartó, cseréppipa, farvillás, vagy újabban oldalvillás kés, késhüvely, eleségtartó iszák, szeredás, tükörfa és a szappan-pamacs számára faragott könyv, végül beretva.

Ha a készségektől el is válik a juhász, *kampója* azonban mindig vele van, amelyet régen farkas- és betyárijesztő balta egészített ki.

A nyári *juhásztáplálék:* napfeljötte előtt lebbencsleves fröstök, kenyérrel, vagy kolompéros, tarhonyás cakompak, ha ez sincs, akkor árva siflileves. Délben csak kenyerez. Naplementekor leb-

bencslevest, esetleg még zsírozót (szalonnát), fordított kását, hébe-korba húst is vacsorázik. A pecsenyemetszés és a bitangságba vétel már nagyon ritka, mert a becsületes juhász a saját birkáját veszi fínyes tályog (kés) alá. Ilyenkor azután a birkapörköltet két három versben eszi meg bojtáraival együtt.

Télen, vagyis beszorulástól kiverésig, otthonában csakúgy él a juhász, mint jobb cselédhez illik. Ha van, akkor gyöngyöshurkát eszik, ha szegény, akkor a kanecetes meg a slampuc is jó. Szombaton a lángos, vasárnap a hasántekercs, meg a gürüci (sült galuska) járja.

A kinttelelléssel járó *szilaj-* vagy *ridegpásztorkodás* ugyanis a XIX. század elején megszűnt, akkor tűnt el Szoboszló 52 rideg, nőtlen juhászából is mintegy 44 és csak 8 juhász gondoskodott utó-dokról nősülés útján. Ma már a szilaj-, ridegpásztorkodásról csak a legöregebb juhászok tudnak.

A természet fiának *lelke, gondolatvilága* még eleven és állandó kapcsolatban van a természettel. A puszta fiának előre kell tudni mikor, honnan és milyen szél jön, mikor lesz meleg, hideg, eső, mikor virrad, milyen betegségek fenyegetik az állatot, milyen a pusztának állatéltető vagy állatölő füve, virága, bogara, lepkéje: szóval milyen a természet.

A juhász természetesen elsősorban az *időjárást* lesi. Az elő-jeleken kívül a vonat, harang, kolomp hangjáról, a Napról, a mada-rakról, a kutya, szamár, birka viselkedéséről, a láthatárról, a levegő szagáról, éjjel a csillagokról, a Holdról és a pirkadás helyéről ismeri fel előre az idő változását.

A *pásztorcsillagászat* már nem is tudomány, hanem művészet, melybe a pásztornak tiszta, üde gondolatvilága ad költészetet is. A Göncölszekér a pásztor éjjeli órája. Hat ökre és egy bérese van a Göncölnek. Utána jár a fényes csillag, amely ha egészen fenn van, akkor van éjfél. A Keresztcsillag (Hattyú) mindig az országút mentén jár. A három kaszás után (Orion) pislogva igyekszik Sánta Kati (Sirius), de akárhogy is billeg, sohasem tudja az ételt átadni nekik. A juhász számára a sok csillag világít, a Hold pedig süt. A Tejút is sok mindennek megmondhatója. Azon járogatott haza titokban Rákóczi a török földről, Kossuth Lajos Taliánországból a magyarokat vígasztalni... Nemsokára együtt hozzák a Tejúton a véres kardot, akkor azután minden magyar oda megy, ahova ők vezetik... De feltűnik a Hajnalcsillag, a Göncölszekér rúdja össze-fordul, már pitymallik, végre felhasad a hajnal és a juhásznak a birkával van dolga.

Van-e nagyobb élvezet *a hajnalhasadásnál?* A felkelő Nap las-sanként melengetni kezdi a juhász megdermedt tagjait. A birkák bégetve köszöntik pásztorukat. Az éj madarai serényen mondanak jóreggelt! A bárónybégető csikászmadárnak mekegése kihallik a birkák bégéséből. A magyar ruca sok juhászt keresztnevén szólít, azt mondogatja, hogy „Ádám-Gáspár-Pál-Pál-Pál!" A pipiske pipiskél. A sok pacsirta a levegő füvéről függőlegesen az ég felé emelkedve megható énekkel köszönti a Napot, azután elnémulva leereszkedik és elbújva gyüjti tüdejébe a levegőt az égnek köszönt-getéséhez. A sok pinty szebben beszél, mint a kanári. A dal királya,

a fülemüle bájos énekével vezeti a puszta énekkarát. A pásztorkutya (bíbic) a füvön szaladgálva fel-fel ugat, ha kutya, vagy pásztor van a közelében. A küllő ácsolva keresi kenyerét. A nádi veréb zsinatol. A lilik idegen nyelven, talán németül beszél. A kálvinista varjú is (az amely nem böjtöl, hanem megszállja a dögöt — ha van), köszön a pásztornak jó időben. Még a bojtárfiúnak is van madara, neki a sárgarigó mondogatja: „Itt a dió, fiú, fiú, itt a dió, fiú, fiú..." De azért a diót nem adja, mert a Hortobágyon nincs diófa.

Madárdallal fog a juhász munkához. A juh nagyon érzékeny, könnyen elhulló természetű állat, különösen, ha jobbfajta gyapjut ad. A birkákat fenyegető sok veszedelemre egész nap gondja van

3. ábra. Bojtár és csacsi a dögbőrrel.

a juhásznak, mert amilyen a juh, olyan a juhász. A *birkabetegségekből* legelterjedtebb a kábaság, mételyesedés, himlő, felfúvódás (dobkór), a motoszosodás, szőrférgesedés, száj- és körömfájás, büdös sántaság, rüh, juhtetvesedés, kullancsosodás, elnyűvesedés.

A tapasztalt juhász nagy mester a *birkaorvoslásban*, de néha nem tud segíteni. Az ispotályos juhot szomorúan nézegeti, mint jut dögrovásra. Ilyenkor csak a fényes tályog (a kés) segít. Húsát megeszi a pásztor, bőrét pedig, a dögbőrt, beküldi a gazdának.

A ridegpásztorkodás megszűnése óta kialakult *pásztorjellemmel* ma már alig egyeztethető össze a gazda megkárosítása. Az alapjában véve tisztajellemű juhász a nadrágos embert ugyan bizalmatlanul fogadja (gyakran oka is van ennek), de ha meggyőződik arról, hogy az a nadrágos ember is ért a jószághoz és érdeklődik sorsa iránt, akkor kinyílik a szíve, feloldódik a nyelve. Mert a

juhász szívéhez a birkán keresztül vezet az út. Látköre alig terjed túl a Hortobágyon, de annál tisztább. A délibáb ott kergetődzik egész gondolatvilágában, de ő maga nem üldöz délibábokat. A világháború sajátos látkörű pásztortípust adott a Hortobágynak, melynek főképviselője *Végh Mihály*. Büszke a nemességére, de arra is, hogy másfélszáz éve minden őse juhász volt. A világháborút járt ember kiszélesedett szemével méri a Hortobágyot, sokat olvas, de nemzeties szellemét a világháború és a forradalom érintetlenül hagyta. Nemzetének, városának történetét úgy ismeri, mint Napoleon életét és le tudja vonni a konferenciákat (consequentiákat), de azok még egészségesek.

A régi szoboszlai juhászok *politikai eszméköre* általánosságban azonos az alföldi magyaréval, de mint a tájszólás is, számos eltérést mutat. Mindenekelőtt számára nem *Kossuth Lajossal* kezdődik a történelem, hanem *Bocskayval*. Bocskay az ő ab urbe conditája. Azonban míg *Bocskay* csak a történelemben, addig *Kossuth Lajos* a jelenben él. *Kossuth* a politikai értékmérő. Biztosan megbukik az a képviselőjelölt, aki nem tudja bebizonyítani, hogy ő Kossuth Lajos politikai végrendeletének bizományosa, végrehajtója.

Családi élete tiszta. Az egyke ismeretlen. Inkább a kilencke elterjedt. Csak a nősülés rendjén történt egy kis változás. Ma már az egyszerű juhász is olyan lányt keres, amelyiknek „nagy folt van a pendelyén" (= gazdag).

A szoboszlai juhász nagyon szeret *mulatni*, de a régi jó verekedő világ megszűnt. A Nyúzó Csárdában rendezett juhászkereszteapáskodás (fejbeverés), meg annak következtében a nehézsorrajutás (hatóság előtt számolás) még élő szereplőktől is megtudható, de az öregek lecsendesedtek, a fiatal juhásznemzedék pedig már nem olyan, mint a régi. Már a nótája sem az. „Mikor a juhász bort iszik...", „Angyalházi hármashatár egyszélben...", „Megy a juhász szamárháton..." „Ott megy a kis bojtár..." vagy a Maga János rabnótája még csak a régebbi juhászok fülében cseng és ha valami közbe nem jön, akkor a következő juhásznemzedékből nem sokan fogják ismerni ezeket a régi nótákat.

* * *

Amint Hajduszoboszló külsőségeiben a házakat elhagyjuk, nem szántóföldre, hanem legelőre, mégpedig az úgynevezett *belső legelőre* lépünk. Ugyanis a régebben főjövedelmi forrást képező állattenyésztésre való tekintettel, a várost hatalmas terjedelmű belső legelő övezi, azon kívül, távolabb vannak a szántóföldek és a várostól tizenöt kilométerre, északnyugatra van a *külső* angyalházai *nagy legelő*, amelynek nyugati határa a Hortobágy folyó. Úgy a belső- mint a külső legelő a szoboszlai birtokos gazdáknak. a közbirtokosságnak (legújabban Legelő-Társulatnak) közös tulajdona. Mindkét legelő *nagy- és kisjószágjárásokra* van osztva, csóvázva. Az angyalházai legelőn a juhászati célokat is szolgáló kisjószágjárás mintegy 2500 hold terjedelmű, a belső legelőn a kisjószágjárás 2000 hold. A külső legelőn 1879-ben 5054 juh volt, 1913-

ban pedig 5987. A világháború alatt a juhállomány a békebelinek egyharmadára csökkent, de 1920 óta, a gyapjú és a hús árának emelkedése folytán nemcsak a háború előtti létszámot érte el, hanem fölléje is emelkedett, úgyhogy ma már egyedül a külső legelőn több mint 7000 juh legel.

A juhállományt tudvalevően sok tényező befolyásolja. Ilyenek: a gyapjú árának világpiaci hullámzása, a juhbetegségek, a csapadék

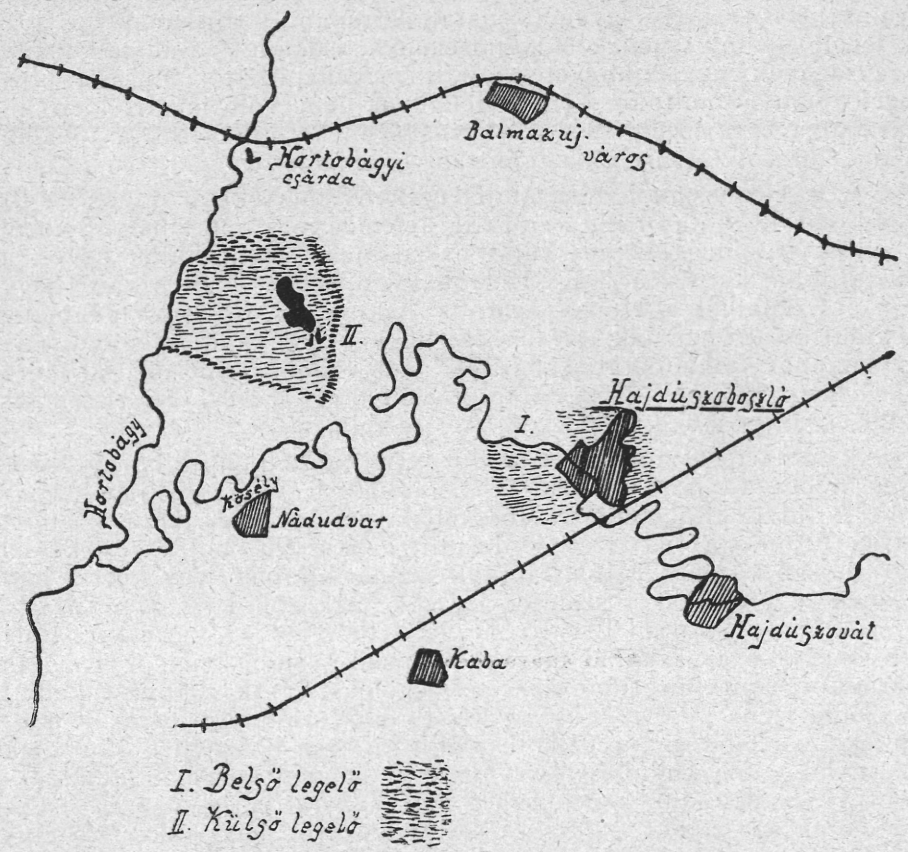

4. ábra. Hajdúszoboszló és környéke.

mennyisége, a tél hosszúsága, a legeltetési díj nagysága és jelentékeny mértékben a legelő minősége. A közvetlenül is befolyásolható két utóbbi tényező közül a legeltetési díj nagysága sem a multban, sem a jelenben nem volt akadálya a juhállomány fejlődésének.

Legelőbért (fűbért) mint régen, úgy most is öt birka után fizetnek (annyit, mint egy nagy jószág után). A belső legelőn öt birka után 5 pengő 20 fillért, a külsőn 10 pengő 40 fillért.

A szoboszlai juhtenyésztés a nagyterjedelmű legelő folytán *területileg önálló,* vagyis a városból nem visznek idegenbe legelni juhot.

A *legelő* vegyes, fekete és szikes, kötött talajú, telkes, tippanos, mételyfészekmentes, ezért juhtenyésztésre kiválóan alkalmas. Egyetlen hibája az, hogy szárazság idejében hamar lesül. A legelőn levő jó füvek (népies nevükön) a következők: telekfű, kanálfű, bodorka, porcsin, korpavirág, cérnaszál, vesemadrág, villáskáka, vadzsálya, egérfarok, szikvirág, szükségfű, kenyérmorzsa, libe, sárkelep, szecskáka, kecskeszakáll, gombos fenyer. Rossz füvek: ebtej, gyengén szúró, kutyatej, libatippan, tyukszem, csudafa, beléndek, sós paréj, szamártövis (amely gyenge, fiatal korában a birkának is jó). A legelő mennyiségének és minőségének, valamint az állatállomány nagyságának figyelembevétele után megállapítható, hogy a közlegelő sem a multban, sem a jelenben nem volt megfelelően kihasználva és a legelő okszerű kezelése mellett nemcsak a juhállomány, de a nyírósúly és a tejhozam is emelhető.

A legelő használhatóságát jelentékeny mértékben növeli az is, hogy már 1879 óta öt kút van rajta, jelenleg meg hét, amelyek közül a juhok egy nagy gémes kutat használnak. A juhföldön egyes, a gulyaföldön kettős, a Nagy-Hortobágyon négyes kút is van (négy ágú). Ezenkívül a Hortobágyat is használják itatásra, mégpedig nekihajtással, partnak tereléssel, vagyis a nyájat megnyujtják, egyenként, szakadoztatva hajtják. Tavasszal, felmelegedés előtt, vagy pedig nagyobb esőzés után posványon is itatnak. Sózásra nincs szükség, mert a szikfű elegendő sót tartalmaz.

A juhtartó gazdák március közepén, Gergelynapja körüli alkalmas időben a *pásztor elé* adják a jószágot legeltetés céljából: ez a *kiverés* ideje. Régebben a jószágnak pásztor elé adása hasított rovás útján történt. Kétfelé hasított sokszögű botra rovókéssel harántosan felrovátkázták a birkák számát kifejező jegyeket. A balkéznek megfelelően a számjegyek a következők: 1 = |, 2 = ||, 3 = |||, 4 = ||||, 5 = ⁄, azután 10 = ×, 50 = ⁄\, 100 = ⁜. A kétfelé hasított rovás egyike a gazdánál maradt, a másik a juhásznál, így azután bármikor pontosan ellenőrizhették egymást, csak a rovást kellett összeilleszteni. Ma már e rovással való számadás csak a mult emléke, egyedül az öreg Tóth Bálint juhász használja, ő is csak azért, hogy megkülönböztesse magát a nálánál fiatalabb juhászoktól. A jelenlegi juhásznemzedék már a *listát* használja és listásgazdának ad számot a keze elé adott birkáról. Kiveréskor történik a *szurkolás* is, a jószágnak szurkozott jeggyel való megjelölése, de a jó juhász anélkül is megismeri az állatot.

A juhoknak legnagyobb része *kiveréstől* (Gergelynaptól) *beszorulásig* (az első hóig) a legelőn van. Az ellők és a bárányok április elsejétől Kisasszonyig a belső legelőn, a többi a külsőn. Kisasszonykor a bárányok haza kerülnek, az öregeket pedig kiverik az Angyalházán heverőkhöz.

A szoboszlai *juhfélék* közül legrégibb az ősi magyar racka vagy riska. Ez az igénytelen, ritka, durva, sodronyos szőrű, felfelé álló szarvú, jól tejelő és mégis igénytelen, teletálló juhfaj csaknem teljesen kiveszőben van és vele együtt tűnt el a csigásszarvú, erdélyi racka is, mert már több mint két emberöltő óta a gyapjuhozam a

juhtartó gazdáknak a főelve. A göndörszőrű, kajlaszarvú purzsa is mindinkább ritkul. Általában a merinói van a legjobban elterjedve.

Birka és juh azonos jelentésű, de a gazda inkább mond birkát, a juhász juhot.

A *juhok elnevezése* nemenként és koronként történik. Az apjuk kos, az anyjuk jerke. Ha a kosbárányt kiherélik, akkor az ürübárány. Ha eccer megüti a dér a bárányt (egyéves), akkor az már tokjó. Így lesz az ürübárányból ürütokjó, míg a harmadik évben már öreg ürü. A jerkebárány is második évben jerketokjó, ebben az évben válik előhasi juhvá is, mert először esik teherbe, a harmadik évben pedig anyajuh. De ha a jerketokjót nem eresztik kos alá, akkor apáca a neve. A fiaveszett juh canga. A juhok vezére az öreg vezérürü. A juhok korát a fogak számáról is meg lehet állapítani. Első évben valamennyinek apró fogai vannak. A második

5. ábra. Juhnyáj.

évben két, a harmadikban négy, a negyedikben hat nagy foga van, ekkor nevezik berakodottnak.

A juhász Gergelynapkor nem nyájat, hanem falkát ver ki. Ugyanis *falkának* egy tulajdonos juhait nevezik, *nyájnak* pedig több gazda juhait. Többféle falka van: bárányfalka, tokjó-, ürü-, heverő- és közösfalka, mely utóbbi a leggyakoribb. A legeltetési hely szerint is többféle falka van: Beke-falka az egykori Beke kastély helyén, Makula-falka, ahol Makula Mátyás rideg juhász több mint száz évvel ezelőtt összelopkodta a juhokat, Tóth-falka, a birkatolvajok által mintegy 80 évvel ezelőtt agyonvert Tóth nevű juhász halálának helyén, Kisállási-falka a Tisza szabályozás előtt még nyájvezető hely, Kos-falka a régi koskarám helyén, Rétoldali falka, Gólya-falka stb.

Több falkának összeverése útján alakít a juhász nyájat. Nyáj is többféle van: heverő-, kos-, fejős-, meddő- stb. nyáj. A kosokat és a jerkéket külön-külön nyájban tartják és külön is hálatják. A nyájnak van eleje, hátulja, jobb- és balszárnya, széle, közepe és dereka. A belső legelőn egy nyájban átlag 150 juh van és 45 nyáj

van, tehát 6000—7000 juh legel itt. A külső legelőn egy nyájban 7—800 juh van, de Kisasszony után néha 2000 is. Kisasszonyig úgy a belső-, mint a külső legelőn 7—7000 juh van. Természetesen talpig juhászember az, aki 2000 juhval bánni tud, de a külső legelőn levő 8—9 nyájjuhász között mindig kerül egy-két ilyen ember is.

A belső legelő sokkal jobb a külsőnél, különösen a nyugati legelő jó kövér, ezért a bárányok és a jerkék itt legelnek. A külső legelő nagyjában egyforma minőségű. A nyájak a köznyomású legelőn szabadon járnak és bár alig van a legelő elcsóvázva, mégis jól ismerik a pásztorok és ha két nyáj összekerül, gondosan kitérnek egymás elől. Ilyenkor maga a juhász lép a vezérürü elé és így vezeti a nyájat.

Máskor hátulról *pásztorit* ilyen szavakkal hamargatván a nyájat: Ne csacsi ne! Ne hó ne! Ne te hó! Prri! Prri! Vissza teé!

6. ábra. Meglippen a nyáj.

Halagyj teé! Ki ne teé! De ha jó a vezérürü meg a puli, akkor nem sok szóra van szükség. A nyáj jól alkalmazkodik a kolompos vezérürühöz. Ha mégis elszéled, akkor a bojtár, de még inkább a puli ott terem, ahol csak lenni kell és csihogva űzi be az elszéledő juhot a nyájba. A birka szeliden engedelmeskedik a pulinak, de ha előhasi, akkor nekirúg, mert ösztönszerűen félti a fiát. A többi meg szorgalmas bégetéssel halad oda, ahova a vezérürü megy. A jó juhász pásztorítás, terelés közben nem nyúl a jószághoz. Félti azt, hiszen az ő jószágja is a nyájban van. Már közel két évszázaddal ezelőtt is volt a juhásznak birkája a nyájban. Csanády Sámuel kapitány juhászának, Kovács Pálnak 1752-ben 62 juha volt (Városi Levéltár I. Prot. 364.). A jelenlegi juhászoknak is van átlag 20—25 juhuk, de némelyiknek, mint Végh Mihálynak, 150 juha is van.

A juh reggel, harmatszáradáskor és délután, hűvösödéskor legel. Különösen a tavaszi legelő annyira zsendíti a juhot, úgy megmozgatja benne a vért, hogy az első hetekben fürgén mozogva legel: ellegel és téresen eloszolva halad előre: elterül. Délben (a juhászdél

9 órakor kezdődik) már annyira elbágyad, megcsigázódik, hogy a melegtől egészen „meglippen", meglapul. Ilyenkor jó ájerjárta (szeles) helyen összedelel, összejön a nyáj és a juhok csendesen állva vesztegelnek órákig. Fejüket is lehorgasztják, hogy a mellettük álló juhnak árnyéka védje agyukat a Nap hevétől. Délután 3 óráig nem eszik a juh semmit. Akkor azután újból legel estig. Naplementekor pihenőre tér a nyáj. Régebben a gazdák meghálatták a legelővel szomszédos szántóföldeiket aratás után, hogy annál trágyásabb legyen. Az utóbbi nemzedékek alatt ez a szokás kiveszett és a nyáj éjjelre enyhelyre jutott.

Az *enyhelyek* a ridegpásztorkodás korának kezdetén valószínűleg egyetlen éjjelre rögtönzött, a jószágnak enyhet, nyugalmat adó nádalkotmányok voltak. A juhenyhelyek legrégibb faja a *kosárkarám*, nádból készült, köralakú, négy cikkre osztott fedetlen, csak széltől és csapzó esőtől oltalmazó enyhely. Az angyalházai legelőn is voltak ilyenek, nyomaik most is láthatók. Közepén kunyhó volt. A nyájat abba a negyedbe hajtotta a juhász, amely éppen azon az éjjelen a szélhez képest a legalkalmasabb volt enyhelynek. Minden valószínűség szerint a legrégebbi kosárkarámok mozgathatók voltak.

Hasonló rendeltetése volt a négyszögű *akolkarámnak* is, ez azonban a legöregebb juhászok előtt is ismeretlen Szoboszlón.

Sokkal újabbak, csak az utolsó száz év alatt terjedtek el a *három- és a négyszárnyú karámok*. Alakjuk nagyon különböző, de főtípusaik a következők:

A három- és négyszárnyú karámok közül a T alakú karám a külső legelőtől délre levő területen, a nádudvari legelőn ismeretes, az Λ alakú karámok a külső legelőtől északra, a Nagy-Hortobágyon használatosak, az X alakú karámok a külső legelőtől nyugatra, Nagyiván és Madaras vidékén, míg az angyalházai legelőn csak X alakú karám van emberemlékezet óta.

Egy ilyen karám a következőleg készül:

A juhász mély árkot ás a legelőn, kissé északnyugat-délkeleti irányba, azután nádat helyez az árokba, földet döngöl hozzá, a nádat nádkötéllel összekorcolja, majd hasonló módon négy szárnyékot épít. A délkeleti szárnyék rövidebb a többinél, ide építi a juhászkunyhót. A négyszárnyékú karám a széltől és csapó esőtől védi a nyájat, ezért mindig a széllel ellenkező oldalra hajtják a nyájat, hogy enyhet találjon. A nádkarámnak jó tulajdonsága, hogy a szél nem dönti fel, mint a deszkakerítést és mégis védi az alája húzódót. Ide fekszenek a juhok, jó időben széjjel, rossz időben pedig a karámokhoz közel és egymáshoz símulva, hogy egymást melegítsék. Északi szárnya hidegebb, itt áll a szamár. Mátraszárnyéknak is nevezik, mert a Mátraszélnek áll. Az anyaszárnyék

a karám napsütötte része, mely a juhokat jól védi a széltől. A déli szárnyék mellett van a juhászkunyhó.

Ezelőtt hatvan évvel a belső legelőn még mintegy 140 karám volt, ma már csak 43 van. A külső legelőn 11 karám található. A juhászok száma és a karámok száma nagyjában egyenlő. A belső legelőn 45 fejős juhász van, a külsőn 8—9 nyájjuhász. Egy-egy karámban átlag 170 juh talál enyhet, de a Kisasszony napja és a beszorulás közötti három hónap alatt a külső legelő karámjaiban sokkal több, néha ezernél is több juh keres nyugalmat, ha a Nap meghajlik.

Némelyik karámnak fontos tartozéka a *vasalónak* nevezett juhászkunyhó. A szoboszlai belső legelőn nincsen vasaló, de a külső

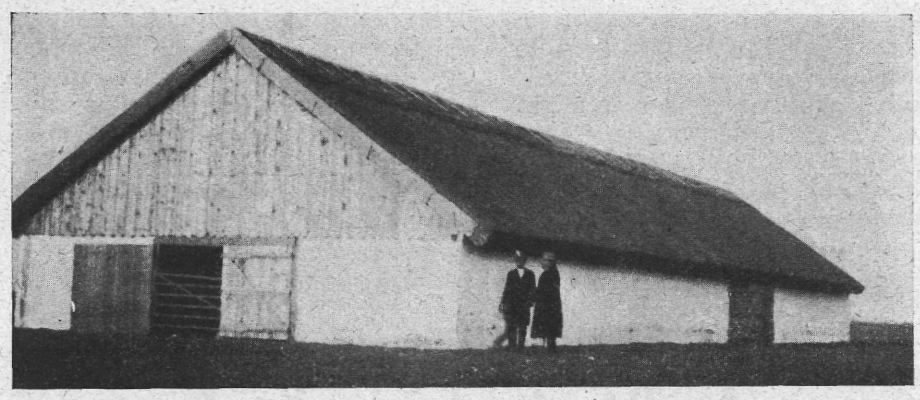

7. ábra. Hodály a külső legelőn.

legelő 11 karámja közül négynek van vasalója. A vasaló patkó, illetőleg lópata alakú, három korcra kötött, fedetlen nádkunyhó. A vasalóval összeépített, négyszögalakú, fedett nádsátor: *a cserény*, ahol a számadójuhásznak eleségládája és minden más ingósága áll. Itt van a dohány, vizes pad kannákkal, vasfazekak, vasfőző- és evőkanalak tartókon, kések, sótartó, bogrács, parázscsíptető, váll-gém, kákó, evőszék, csobán, ivókolomp, piszkavas, iszák, kupujka és egyebek.

A vasalónak és a cserénynek közös bejárata a vasaló egyik oldalán van. A vasalóajtót egy földbe vert cövekre rászerelt, forgó pecek, a kitámasztó tartja, de ha keményen taszítjuk az ajtót, alá-bukva engedi át maga fölött.

A cserényben levő eleségládákban van többek között a hasítás nélkül lehúzott juhbőrből készített szalonnászacskó, az iszák, mellette a tésztás zacskó (lebbencstésztával), kivájt tökben, kupujká-ban áll a tojás, mellettük a nagy kenyér. A cserényben van a szol-gafa is, egy könyökös, a földbe járó végén hegyes karó, melynek másik végére a bográcsfület akasztják a vasalóban, vagy pedig ha magas, akkor kötélen egy fahorgot, gamót illesztenek a szolgafára, hogy a gamó tartsa a füles vas főzőedényt, a bográcsot. A vasaló-

ban mélyen a földbe eresztve, használt kerék várja mindig a szolgafát, hogy ágyába forgathatóan beillesszék. A kis bojtár egy nyeles deszkával, a taszítóval tolja össze a tüzelőnek való juhhulladékokat, azután a csacsin hozott gallyal tüzet csinál a bográcsalá. Közben a juhász a parázscsiptetőfával vagy vassal, meg a piszkavassal (mely az ajtó elé szúrva áll), igazgatja a tüzet. Ha készen van

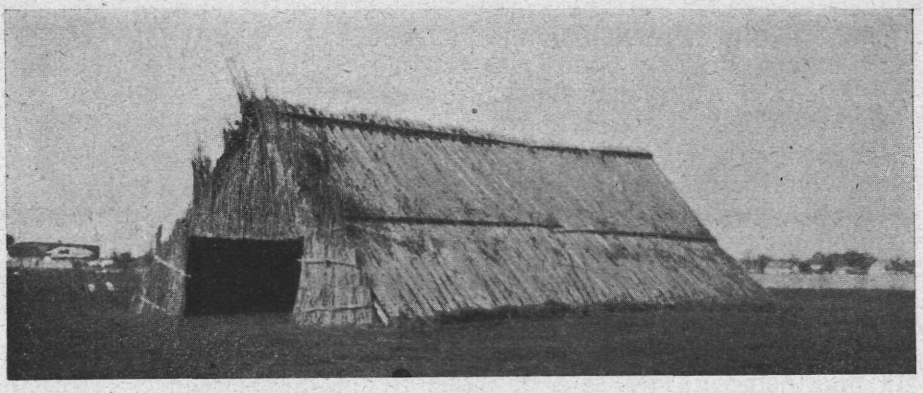

8. ábra. Hodály a belső legelőn.

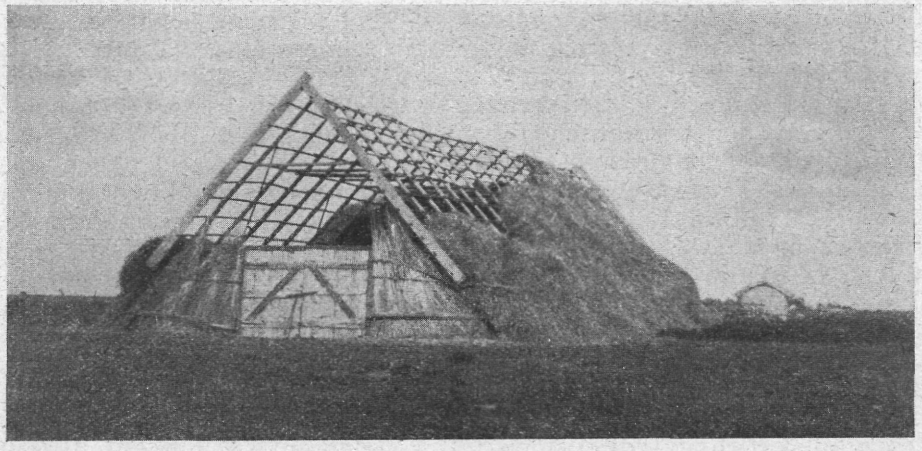

9. ábra. Épülő hodály a belső legelőn.

az étel, akkor vagy elszállítják a távol levő juhásznak, vagy ha ő is ott van, együtt eszik meg. Ételhordozásra botot, vállgémet használ a bojtár; ennek kantárára akasztja az ételhordó edényt. Ha pedig mindenki a vasalóban van, akkor a vasaló elé kiviszik a bográcsot és beleteszik egyik evőszékbe (nevezik gyalogszéknek is), amelynek lécei úgy vannak összeróva, hogy egyik oldalán ülni

lehessen, a másik felébe pedig, ha kell, a bográcsfenék beférhessen. A jelenlevők a megmaradt gyalogszékeket természetesen arra az oldalára fordítják fel, amely ülésre való. Étkezés után előkerül a cserényből a lapos hordóalakú csobán, amelyből nádsípon szívókázzák ki a vizet. De ha a nagy gémeskút mellett szomjazik meg a juhász, akkor a rossz kolompból formált és ragyogó fényesre csiszolt ivókolompból iszik. Vacsora után fűaljára (tépett fűpárna) hajtva a fejét elbeszélget, ha van kivel, vagy pedig a csillagok felé nézve elgondolkozik családjáról és a nagyvilág sorjáról.

Régebben a belső legelőn sajtkészítésre három állandó kunyhó, *bacsú* volt, ma már csak egy van, a nyugati legelőn. Ez a négyszögű, szegényes, meszeletlen sárház pár deszkabútoron kívül mindössze néhány edény, gomolyaszárító, kenyérkosár, vasfazék és egy láda befogadására alkalmas, meg a fejős juhász számára.

A gazdák szívesen tartják a juhokat, mert sokféle hasznuk van belőlük. Jóllehet az évnek alig negyedét tölti istállón, mégis tején és fiain kívül egyedül *gyapja* is nagy nyereség a gazda számára. Ma már nem annyira tejéért, fiáért és húsáért, hanem elsősorban gyapjáért tenyésztik a juhot és ez a körülmény sok tekintetben volt átalakító hatással az egész juhászatra.

Régebben általánosan elterjedt szokás szerint évente kétszer volt *nyírás:* május 15-e után és Kisasszonykor. Ma már a második nyírás ritka. Június 20-a után a bárányokat külön nyírják. Régebben a nyírást úsztatás előzte meg, amidőn a juhokat egy kerítéssel körülvett, kideszkázott vízgödörbe, az úsztatóba lökdösve vagy dobálva, a gyapjú szennyét kimosták. 1914 óta nem úsztattak, mert csak zsíros gyapjut vesznek, így azután szennyesen adják el. A nyírásnál kis székre ülve a nyíró, a birkát maga elé, féloldalt fekteti és juhnyíró ollóval a fején kezdve nyír lefelé, símán és tőből, hogy egy gomolyában feseljen le a gyapjú. „A juhot nem nyúzni, hanem nyírni kell" — a nyírás főszabálya. Amelyik juh keveset béget, sok gyapjat ad. Természetesen a gyapjú mennyisége juhokként különböző, két kilótól hétnyolc kilóig ingadozik. A gyapjúmennyiség függ az apaállattól meg a téli táplálás minőségétől, de mindenek fölött az időtől, mégpedig a csapadéktól. Az 1924-es jó üzleti év óta a juhtartó gazdák belátták, hogy nagyobb mennyiségű zsíros gyapjúhoz csak akkor lehet jutni, ha a juh állandóan védve van az esőtől, az elázástól, ezért fedél alatt kell tartani. Ez a meggondolás arra vezetett, hogy a legutolsó évben a belső legelőn egy 1×200 birkának, a külsőn pedig mintegy 2×1000 és 1×300 birkának való födeles juhólakat, hodályokat építettek kísérletként. A juhokat éjjelre ide hajtják, hogy szorosan egymás mellett hálván, annál jobban kifűljön a gyapjúba a zsírjuk. A kísérlet bizonyosan beválik és a nyári hodályok száma növekedni fog, de ezáltal a juh is elvárosiasodik és azon a helyen, ahol alig másfélszáz évvel ezelőtt még télen is meg tudott lenni a szabadban a karám mellett, ott elpuhuló, elfinomodó, elkényesedő ivadékai már nyáron is házban, hodályban hálnak. Nemsokára bekövetkezhet az az idő, amidőn az ősi karámokról csak az öreg juhászok és a néprajz kutatói fognak tudni.

Mint mennyiségileg, úgy minőségileg is nagyon különböző a

gyapjú, sőt minőségileg ugyanazon juhnak is többféle gyapja van. Rossz a télről az állaton maradt avas szőr, a trágyakoloncos rész, meg általában a nedves gyapjú, mert a nagyobb víztartalmú gyapjú a raktározáskor összefűlik, megromlik. Sovány juhnak a gyapja is sovány.

Az értékesítés most is úgy történik, mint talán még a rideg juhászat korában. Eladják a zsidónak. Azt nagyon kevés juhtartó gazda tudja, hogy a gyapjúárakat a londoni gyapjútőzsde diktálja, irányítja, azért nem is tud a világpiac kedvezőbb áraihoz iga-

10. ábra. Nyírás.

zodni, hanem akkor adja el, amikor viszik. Ilyenkor azután nem egyszer megtörténik az is, hogy a zsidó becsapása céljából a gyapjút megvizezik, homokkal meghintik, a trágyakoloncot is belekeverik, sőt szecskavágógépen apróra vágott dögbőrt is. Pedig amilyen jó a gyapjú, a még hiányzó összetartás esetében, egy jól szervezett gyapjúgyüjtőteleppel olyan kedvező értékesítési lehetőségeket teremthetnének, aminőről ezidőszerint fogalmuk sincsen.

A gyapjúárak hullámzásáról — szilárd értékmérő nem lévén — csak azt állapíthatjuk meg, hogy a hetvenes évek kezdetétől 1895-ig felére csökkent, azóta a világháborúig alig volt egy-két jó üzleti év (1900, 1906) és csak a tömeges hadifogyasztás emelte fel a gyapjú árát csaknem a félszázad előtti magaslatra. Az 1921. rossz üzleti évet a gazdag 1924. év váltotta fel és noha azóta egyideig újból csökkent a gyapjú értéke, az utolsó két évben a juhtartó gazdák megtalálták számításukat.

A juhászat második haszna a *juhtej és termékei.* Május közepén kezdődik a fejés. A belső legelőn levő karámok a fejésre való tekintettel fel vannak szerelve fejőépítménnyel: *esztrengával.* A karámok két déli szárnya közé a derékkal párhuzamosan régebben karókerítést, most már deszkázatot állítanak, s az így körülzárt helyről egy szűkebb nyíláson, a fiókon keresztül „Nete! Kite!" kiáltásokkal és füttyentésekkel a déli szárnyékhoz épített fedeles nádkunyhóba hajtják a juhokat egyenkénti fejésre. A fejős juhász a fiók elé egy 20—25 cm magas fejőszékre (régen szamár vagy ló-

11. ábra. Esztrenga.

koponyára) ülve a fa fejővedret, a rocskát lába közé veszi. Ekkor maga mellett jobbra kiengedve, a hajtógyerek által oda biztatott juhnak hátulról megfogja a tőgyét és a hidláson vagy dobogón álló juhot két kézzel szorítva feji, kinyomja a rocskába a tejet.

A tej mennyisége az állat minőségén kívül a legelő minőségétől, a csapadék mennyiségétől és a fejési időszaktól függ. Ha jó a legelő és elegendő a csapadék, akkor jól tejel a juh. A fejés május közepétől négy hónapig tart, üzekedés idejéig, szeptember közepéig. A fejési idő kezdetén, választás után sok a tej, ezután mind nagyobb az apadék. Legfeljebb 3 decit és legalább 1 decit lehet fejni. A fejés régebben naponként háromszor (reggel, délben és este) történt, ma már a legtöbb helyen csak reggel és este, kivéve azt az időt, amikor annyira jó a legelő, hogy háromszor is lehet fejni. A rocskán kívül tejszűrőszitát, tejestálat és fazekat használnak.

A vasárnapi tej a juhászé, a többi a gazdáké. A tejen többféle módon osztoznak a juhtartó gazdák. Rendesen megállapítják, hogy melyik nap melyik gazdáé a tej, esetleg minden nap másé. Ha a juhásznak is van juha, akkor arányosan még egy, vagy másfél napi tej az övé a vasárnapin kívül.

A juhtejnek aránylag nagyon kis hányadát isszák meg. Leginkább *gomolyát* meg *sajtot* készítenek belőle, mert így lehet legjobban értékesíteni. A tej feldolgozásához mindenekelőtt *oltóra* van szükség. Kocadisznó vagy szopósbárány gyomrából készítik az oltót olyanképen, hogy tehéntejsavót, szemesborsot, sót és babérlevelet forralnak, behűtik, megszűrik, rátöltik a gyomordarabokra, 9 napig ablak között érlelik, azután a mestergerendán akár két évig is eláll. Az állott juhtejet tűzhelyre teszi a fejős juhász felesége,

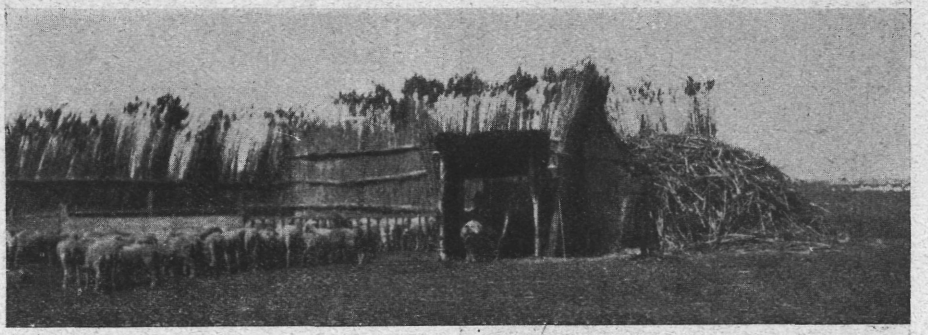

12. ábra. Karám esztrengával.

egy kevés oltót tesz bele (15 liter tejbe 1 evő kanállal), ritka szövésű vászonruhán átnyomja, ami a ruhában maradt, az a *gomolya*. A ruhán keresztül csurgott zöldes savót újra formálja, ezután egy kevés (10 liter savóhoz egy félliter) friss tejet tölt bele, tovább forralja: kész a *zsendice*. Használják tüdőbetegek, mert az étvágyat növeli, az emésztést előmozdítja, ezenkívül székrekedés ellen is. A gomolyát meggyúrva feltörik, besózzák, újra összegyúrják, kerekre préselik, majd vizesruhával letakarják, megfüstölik: kész a *sajt*. Máskor a 4 napig szikkadt gomolyát reszelővel bereszelik és sózva összegyúrják, s így jó *túrót* kapnak. *Irót* is készítenek. Juhtejköpülésnél ami a vaj kivétele után megmarad: iró. Többnyire sertéseknek adják. Ha a juh megellik és fia azonnal megdöglik, akkor a juhot megfejik és tejét felforralják, hogy *gurosztát* kapjanak. De mások a 3—4 napos gyenge tehéntejet lassú tűzön forralják és ezt az ételt is gurosztának tekintik. A tejjel a fejős juhászné és esetleg a gazdasszony foglalkozik. Fejős edények, gomolyaprés, vajköpülő, oltó, lábasok, tálak, dézsák, szűrők, üstök, szárítók, nyomódeszkák és kövek, teknők az eszközeik.

A juhállomány szaporítása, felújítása szempontjából nagyon fontos *a jó kos*. Ilyennek nevezik a 2—3 éves, nagytestű, szép állású

kost, amelynek eleje sokkal magasabb hátuljánál, szőre jó, tömött, farka rövid, szarva nagy és erős, nyaka síma, lábai úgy állanak, mint a cövek, mozgása eleven és határozott. Az ilyen kos jó vérű, beválik. Harminc-ötven jerkét is jól megtermékenyít egy ilyen kos. Az üzekedés Kisasszony napján, vagy az azt követő három héten belül, de még Mihály-nap előtt kezdődik és tart az első hóig, beszorulásig. Ha az üzekedés nyájban történik, akkor 25—30 anyára jut egy kos, ha csoportban, akkor 40—60, ha pedig kézből, akkor 70—80 anyára jut egy kos. Az üzekedés idejéig a kosok és a jerkék el vannak különítve, de ha néhol mégis együtt vannak, akkor a kost felkötik (hasa alá zsák- vagy szűrdarabot kötnek).

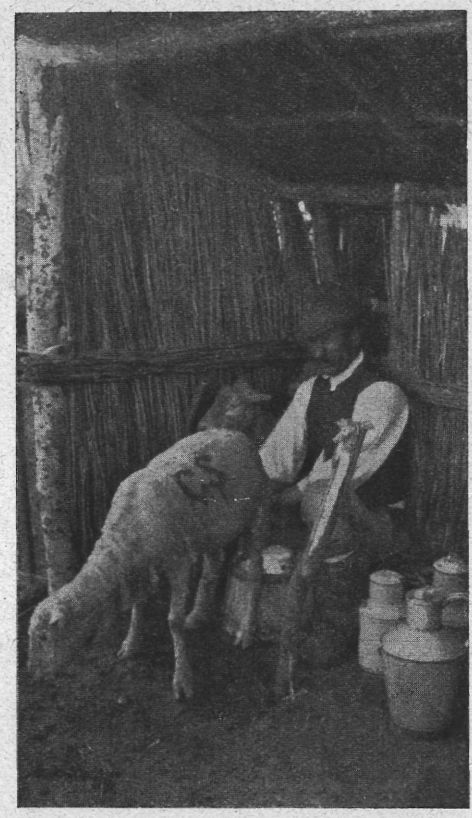

13. ábra. Fejés.

Tenyészállatnevelés alig van. A juhtartó gazdák legfeljebb 1—2 kost tenyésztenek eladásra. Pedig köztudomású, hogy a Balkánon nagy keresletnek örvend a magyar tenyészjuhanyag, de a gazdák, mivel az állam nem szervezi meg a kivitelt, azért nem is törődnek ezzel a nagyon gyümölcsöző vállalkozási lehetőséggel. Így azután nemsokára egyedül a német juh fogja meghódítani a Balkánt is, jóllehet a trianoni békediktátum folytán a Balkán határai országunkat metszik.

Az üzekedés idejének az első hó vet véget, akkor a nyáj beszorul és széthányatik a gazdákhoz. A nyájjuhász a listásgazda udvarán minden gazda számára kifogdossa (hátulsó lábánál fogva a kampóval kihúzza) a juhokat. Ekkor kezdődik a *teleltetés.*

A teleltetés a legnagyobb juhtartó gazdáknál tanyai hodályban, a kevesebb juhot tenyésztő gazdáknál ólban, a szegényebbeknél pedig otthon, a városban történik. A *hodály* olyan tetőzött, sövényszerű, nádas, vagy vályogfalas, néha deszkás, négyszögletű, átlag 6 méter magas épület, amelynek almozott belsejében a juhok átlag 1 négyzetméterenkénti felületre, térhelyekre fekszenek egymás mellé. Az ellő juhok külön vannak rekesztve, mert szénát és abrakot kapnak, az idei bárányok is velük vannak ellésig, az ürük,

heverők pedig külön rekesztve szalmán és csutkán telelnek. Az *akol* többnyire egészen, vagy részben fedett, de néhol fedetlen alkotmány, amelyet télire trágyával körülhánynak. Rendesen a sertésól mellett van. Legelterjedtebb a *juhól*, amelynek fala magasabb a hodálynál, terjedelme kisebb, ajtaja alig harmada a hodályajtónak és többnyire a szekérszín mellett van. Előtte nincsen akol.

A juh télen rácsból csutkát, szalmát, szénát, abrakot eszik, csak ritkán jut ki a tanya mellé a vetésre és rendesen csak a kútig terjed napi mozgása.

14. ábra. Foggal való herélés.

A hodályban vagy az ólban a vemheseket külön helyen tartják, jól takarmányozzák, abrakolják. Naponta 40 deka tengerit, 20 deka szénát, 50 deka répát kapnak, azonkívül lucernát és csutkát is. A vizet dézsából isszák. Miután rendesen szeptemberben van az üzekedés, azért az ellés (bárányozás) februárban (5 hónapra) történik. Ennek következtében a bárányok hamar jutnak legelőre, olcsón nevelkednek — noha a tavaszi idő nem egyszer megritkítja számukat. A jerke egész életében ötször vagy hatszor, évente pedig egy vagy két fiat ellik. Régen ott ellett a juh, ahol utolérte: a legelőn, a karámnál. Ma már a hodályban vagy ólban jól almozott meleg ellető helyen ellik, így a kis bárány nem fázik meg, nem pusztul el. Elléskor a megellett juhot egy kis ketrecbe, fogadtatóba teszik. Az anyajuh addig nyalja a bárányt, amíg megszárad. Ha az újszülött bárány köldökzsinórára fertőző anyag jut, akkor néhány nap alatt megdagadnak a lábai, alig mozog, elgennyesedik, hasmenése van, végül is megdöglik.

Régebben ellés után a nagyobbik bárányrovást az anyaállatra, a kisebbiket a bárány nyakára kötötték, hogy összeadni lehessen őket. Az ilyen bárányrovást a *figurájáról* a sötétben is ki tudta tapogatni a juhász. Ma már csak füljegyezik, *megnumerázzák*, a gazda kezdőbetűivel bélyegezik az anyajuhot, illetőleg a bárányt. Régen, a ridegpásztorkodás korában nemcsak csipkézték a bárány füle szélét, hanem a fül belsejébe tetovázó vassal titkos vakjegye-

ket is karcolt a juhász, majd pipaszénnel megégette, hogy ellopás esetében bizonyíthasson.

Az anyajuhhoz a bárányt szoktatni kell. Egy kis kutricába összezárva őket, az anyajuhot megfogják, hogy szophasson a bárány. Amelyik nem szereti a fiát, azt 3—4 napig így szoktatják. De a jó juh szereti a fiát, viszont „amelyik juh a bárányt szereti, az a kost sem gyűlöli." A bárányt csak lassanként kapatják rá az elességre. Előbb naponta négyszer is engedik szopni menni az anyjához, azután ahogy a takarmányra rákap, háromszor, kétszer, végül május közepén, a fejés kezdetekor (ekkor leginkább három hónapos a bárány) teljesen elválasztják az anyjától. Ezt megelőzőleg a jerkebárányt *megfarkalják*, vagyis a bojtár megfogja a farkát, a juhász meg késsel levágja, vagy akár egymaga is két ujjal elszorítja. Így a jerkének sem a fejésnél, sem az ellésnél nincsen útjában a hosszú farka. A farkat rendesen forró vízben kopasztják vagy megperzselik, azután hagymászsírban tojásosan megsütik, esetleg paprikást készítenek belőle. Az ürünek szánt kosbárányt *herélik*. Régebben kizárólag foggal heréltek olyan módon, hogy a bojtár megfogta a kosbárány négy lábát, a juhász pedig a herezacskót késsel felvágva két ujjal összenyomta és fogával tépte ki a herét. Ez az ősi herélési mód mindinkább eltűnik és ma már inkább késsel vágják ki a herét. Pedig a juhászok tapasztalata szerint a foggal herélt bárányok közül alig döglik meg néha egy-kettő, a késsel heréltekből annál több.

A juhtenyésztésnek régebben egyik elsőrendű célja a *juhhús* volt. A magyar piac felvevőképességének állandó csökkenése, illetőleg a marha, borjú és sertés piaci térhódítása következtében a húsjuhtenyésztés már sokat veszített jelentőségéből. A juhtartó gazda a gazdasági évben legkorábban a bárányokból vág, mégpedig többnyire nyolchetes korukban, tehát húsvét körüli időben, mert később már nem nagyon ízletes a húsa. A *mustra* Kisasszonykor történik. Ilyenkor levágásra kerülnek elsősorban az öreg birkák, azonkívül a hibásak és korcsak. A 7—8 éves öreg birka csaknem kivétel nélkül mustrára jut őszkor. Ugyanis példabeszéd szerint: „A vén birka eléli a takarmányt és tavasszal döglik meg." Azonkívül ősszel jobb is a juh húsa, ízletes, kínáltatja magát. A jó vágó birka kövér, zsíros, a farka töve nem döcögős. De van olyan gazda is, aki az esett birka húsát sem veti meg, ha kövér.

A húst nyáron főve vagy sütve vászonruhába teszik és kútba eresztve tartják — ha van. Azonban ez inkább télen szokott lenni. Ilyenkor sem füstölik, hanem kifagyasszák, vagy pedig szikkasztják, megsütve teszik el.

Gyapján, tején, fián, húsán kívül még sokféle hasznot hajt a birka a gazdának. Bőrét a szűcs vagy a tímár számára, a törököt (szarvát) és körmeit a fésűgyáros számára, csontját a cukor vagy a papírgyáros számára megveszi a zsidó; a faggyúból szappant (régebben gyertyát) készít a háziasszony, a húsnak való beleket a cigány veszi meg. A juhbőrből bundát, subát, bekecset, csövest, ködmönyt, bélést, cipőt készítenek, a hasibőrből ostorszíjat, a bárányéból dohányzacskót, kesztyűt, a fekete gyapjasból nyeregbundát,

lábszárbőrből bundaakasztót és nyakat készítenek vagy a bekecset foltozzák vele. Régen még tömlőre nyúzáshoz is értett a juhász. A fart kihasította és olyan lyukat vágott, hogy rajta a lábat is kihúzta. Azután megszárította, kitörte és iszákot (szalonnás zacskót) készített belőle. Ma már ezt is csak az öreg juhászok ismerik.

Nem csekély haszon származik a juh ganéjából. A folyton váltakozó juhállás (pihenőhely) megjavítja a legelőt. A juhállásról összesepert juhport tavasszal a földre hordják. Azonban ennek a jó szokásnak még kevés híve van. Inkább összeverik, megszárítják és tüzelésre használják.

* * *

15. ábra. Késsel való herélés.

Tanulmányomnak végére jutottam. Miután a régi anyag olyan gyorsan pusztul, hogy követőim valószínűleg még kevesebbet találnak mint én, azért talán haszonnal fogják forgatni tanulmányomat a régi nyomok keresői. A Herman Ottó által megjelölt, de még kitaposatlan ösvényen haladva a magyarság egyik ősfoglalkozásáról kívántam összegyüjteni néprajzi elemeket. Nem a modern állattenyésztéstannak, hanem a néprajz érdekeinek szolgálatában tekintettem át a juhászat mezején és igyekeztem a magyar juhászt nemcsak külsőleg jellemezni, hanem alig megközelíthető lelki világát is megértetni. Közben tekintettel kellett lennem a szaktudósok, a laikus érdeklődők, a gazdák és a juhászok igényeire is, éppen ezért néha talán következetlennek látszó stílusban közöltem mondanivalómat aszerint, hogy kikhez fordultam váltakozva. Már az anyaggyüjtés közben meggyőződtem arról, hogy a juhászok között vannak olyanok is, akik készek felújítani a régi népélet sajátságait,

ezért úgy hiszem, hogy néhány juhászra kedvező hatást fog gyakorolni munkámnak elolvasása. Ha ezenkívül olvasóim közül lesz olyan is, aki a tárgynak megkedvelése folytán nem sajnál tovább fáradozni azon az úton, amelyen idáig vezettem, akkor úgyhiszem sikerült valamivel előbbre vinnem mostoha sorsban levő néprajzunknak ügyét. Az lesz a legnagyobb jutalmam, ha ez az óhajom mielőbb beteljesedik.

* * *

Kedves kötelességemnek vélem, hogy ezen a helyen is megköszönjem a Néprajzi Múzeum tisztviselőinek *dr. Bátky Zsigmond*nak ismételt buzdítását, *dr. Györffy István*nak a kutatás helyszínén adott szakszerű tanácsait, *dr. Ébner Sándor*nak a fényképek elkészítését és a Tiszántúli Mezőgazdasági Kamara igazgatójának, *dr. Rácz Lajos* m. kir. gazdasági főtanácsosnak támogatását.

vitéz Málnási Ödön dr.

A bolgárok ősi földművelése.

Az 1926. és 1927. évek nyarán hosszabb ideig tartózkodtam Bulgáriában. Tanulmányoztam a kis rokon nép ősfoglalkozását. Különösebben a pásztorkodásra és a régi földművelésre fektettem a fősúlyt. E célból egyaránt tanulmányoztam a bolgár és a török földművelést. Munkámban nagy segítségemre volt dr. Fehér Géza egyetemi magántanár, aki évek óta Szófiában él.

Bulgária a Balkán-félsziget kis államai közé tartozik. Területe 103.146 km², lakosainak száma az 1926. évi számlálás szerint 5,483.125.

Az ország 25%-a terméketlen. Megművelt földjéből 1926-ban mezőgazdasági kultúra alá volt vonva 3,831.989 hektár, vagyis 61·15%. Szemtermelés volt 2,343.082 hektáron és pedig:

			%		q	levaértékben
búza	1,030.457	hektár	26·19	termett	11,256.383	7,225,010.438
rozs	183.793	„	4·80	„	1,817.163	921,115.604
kétszeres ..	98.523	„	2·57	„	1,055.261	621,316.157
árpa	222.049	„	5·79	„	2,626.290	1.124,157.783
zab.....	144.262	„	3·77	„	1,116.316	4.266,687.134
tengeri	640.051	„	16·70	„	6,559.806	2.718,210.755
rizs	6.424	„	0·17	„	76.744	168,888.272

Összesen 2,343.082 hektáron 2,467.362 q-t termel 13.270,058.315 léva értékben.[1]

Legnagyob búzatermő vidékek Burgasz, Varna, Vidin, Vraca, Plovdiv, Pleven, Sztara-Zagora, Tirnovo és Sumen. A rozsot Burgasz, Küsztendil, Plovdiv, Ruszcsuk, Szófia, Harkovo vidékén termelik. A tengeri Vraca, Pleven, Vidin, Tirnovo, Sumen, Szófia, a rizs Plovdiv, Petrics, Tirnovo, Haskovo, vidékén díszlik.

Éghajlata éles kontinentális.[2] Főleg a Marica termékeny medencéjében, a Duna és a tengerparton termelnek szemet.

[1] *Annuaire statistique* de royaume du Bulgarie. 1926.
[2] *Isirkoff:* Bulgária. Budapest, 1917.

A dohányt Plovdiv, Burgasz, Küsztendil, Varna, Ruszcsuk, Sztara-Zagora környékén termesztik. Legnagyobb a szőlőtermelés Plovdiv, Tirnovo, Sztara-Zagora, Burgasz, Vidin, Pleven vidékén. A rózsatermelés középpontja Plovdiv, Sztara-Zagora, Tirnovo, Burgasz, Vraca.

Bulgária termelése nemcsak teljesen fedezi a belföldi szükségletet, hanem külföldre is nagyon sok mezőgazdasági terményt szállít. Így aránylag Bulgária termeli Európában a legtöbb dohányt (40 millió kilogramm évente), rizse jobb, mint az olasz és teljesen fedezi a rizsevő nép belföldi szükségletét. Rózsatermelése ősrégi, főleg kiviteli cikk.

Bulgária nagy teljesítményét úgy éri el, hogy változatos termelést végez. A száraztermelés mellett ott az öntöző földművelés. Itt rizst, dohányt, gyapotot termelnek. Olyan öntözőszerkezetek, melyeket hazánkban csinálnak, csak a dunai kerületben láthatók. Egyebütt patak vizét gátolják, rekesztik és kilométeres hosszan elvezetik, hogy földjüket megöntözzék. Magából a Marica-folyóból forró nyáron annyira elvezetik a vizet, hogy át lehet lábolni.

Újabban a régimódi földművelés gyorsan tűnik el az államnak a többtermelés érdekében hozott szigora elől. A bolgár a modernebb, átveszi a mezőgazdasági gépeket, mellette török szomszédja még faekével szánt, kerítéssel boronál és állattal nyomtat. Gazdászok oktatják a népet az intenzívebb földművelésre, állami gépakcióval mezőgazdasági gépeket visznek be, főleg tőlünk. A termés a kultúra javára dől el nagy fölényben.

Ez alkalommal az ősi földműveléssel foglalkozom.

A bolgár a szemtermény alá ősszel szánt. Soknak ekéje még most is faeke. Ebből napjainkban is jóval több van a gazdaságokban, mint a vasekékből. A faeke nagyon egyszerű. A bolgár *oraló*, a török *szaban* néven ismeri. Rúdjára *(ok)* egy nagy jármot tesz és így huzatja, szántótalyigája nincs. Másik jellemző sajátsága az, hogy ezeknek a faekéknek *egy szarva van* (törökül *tutak*, bolg. *ralica*). A rudat az *ekefejjel (kulak)* egy faszeg, a *kalacs* vagy *klecsna* fogja össze, az ekefej végén van az ekevas, melyet a török *demir*-nek, a bulgár *lemeš*-nek nevez. Az ekefejbe még két faszeget fúrnak (tör. *kulak*, bolg. *usi*). Az ekéhez tartozik az *ekejárom* (tör. *homott*, bolg. *boindrukk*). Ez abban különbözik a szekérjáromtól, hogy jóval hosszabb. Mintegy két méter hosszú járomökör, tehén, vagy bivaly részére való. Az alsó és felső járomfát a járomszegek, *(zeüle* vagy *dzsigli)* fogják össze és egy erős szíjjal *(kaizs)* kötik a rúd végső harmadára, ahol két erős faszeg (tör. *csivi*. bolg. *klecsna)* van befúrva a befogadására.

Ha bolgár, vagy török földmíves szántani megy, az ekejármot ráteszi a két tehén, vagy bivaly nyakára, az ekét fejével a járomra akasztja. Az eke görbe rúdja a földön csúszik. Így jut ki a földre. Szántáskor két méter hosszú rúdon van az *isztike (kopraié)*, ezzel hajtják a jószágot és piszkálják az eke elől a gazt.

A szántáshoz így készül a bolgár. Földjére trágyát szór, vagy odafogadja valaki juhát. A juhász szekeren hozza a *stárga*-t, vesszőből fonott karámdarabokat, leállítja a földre, hogy négyszöget zárjon be, hátul karóval megtámasztja, hogy a szél el ne döntse és ebben hál a juh. Két nap mulva arrább teszi. Így trágyázzák a földet.

Ha a föld meg van trágyázva, a gazda vetőmaggal megszórja. Rendesen egy faedénybe tölti a gabonát, felveszi jobb kezével és szórja. Némelyik már modernebb és zsákba teszi a vetőmagot, nyakába akasztja és úgy vet akárcsak a magyar.

Ezután leszántja a búzát s utána *grapá*-val boronál. A grapa többféle Némelyik leakasztja a faluban lévő háza vesszősövényét. A ló, vagy ökör után köti és még rá is áll és úgy boronál. Régen ez a boronálásmód a magyar alföldi falvakban is megvolt. Innen lehet, hogy Debrecenben a

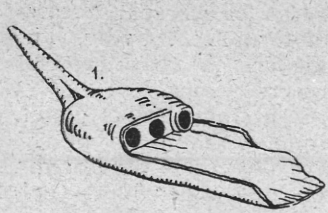

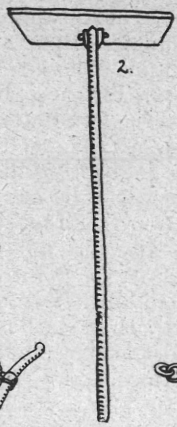

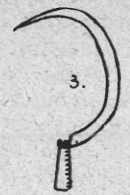

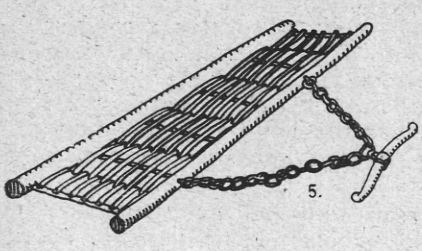

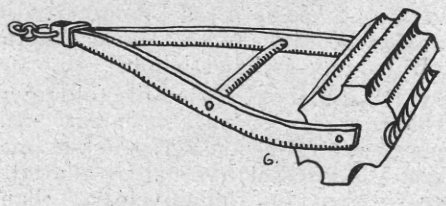

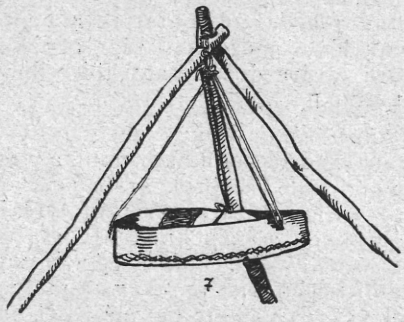

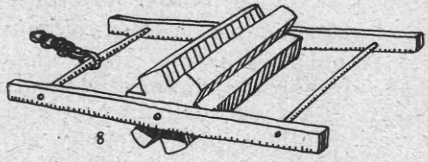

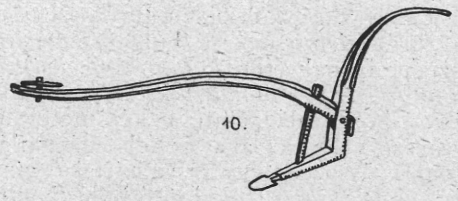

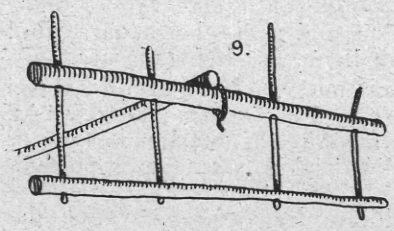

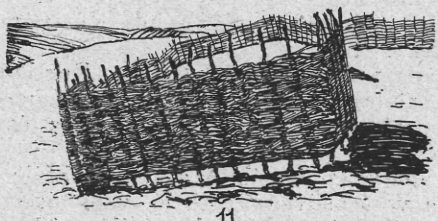

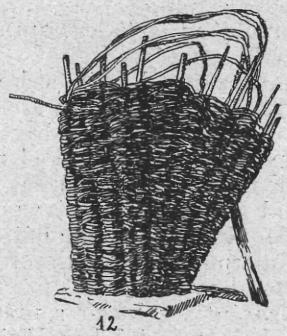

1. ábra. 1. Palamárka (arató kesztyű). 2. Szemtoló. 3. Aratósarló. 4. Kasza. 5. Borona. 6. Nyomtatókő. 7. Rosta. 8. Nyomtatókő. 9. Ekejárom faekéhez. 10. Faeke. 11. Juhkarám. 12. Kukoricagóré. 13. Pelyvahordó.

kerítés neve *berena*. Debrecenben divat volt egy félszázaddal ezelőtt, hogy levették a szekéroldalt vagy a saroglyát és azzal berenáltak. A kezdetlegesebb földmíves vesz egy nagy gereblyét (bolg. *grebla*, tör. *tarmak*). Fogaival felfelé fordítja, az útmentéről galyakat tördel, beleakasztja a gereblye fogaiba és kész a grapa. Ezt húzgáltatja két lovával vagy tehenével a földjén keresztül-kasul és így boronál. Ez a debreceni ember tövisboronájának az őse. Ma már a modernebb gazdák *fogast*, *boronát* csináltatnak. A fogasba nagy fa- vagy vasfogakat tétetnek, és így boronálnak. Sokan már vetőgéppel vetnek.

A szemes terményt learatják. Legtöbben ma is sarlóval aratnak. A sarló nagy, görbehátú. Éle fűrészes. A kalászokat a balkezükön levő fakesztyűvel (*palamarka*) fogják össze és a sarlókkal vágják el. Amit így összetudnak fogni, az a *raka*. Három raka tesz ki egy *rakovet*, egy markot. Erős ember négy rakovéből kévét: *snop* csinál és 17 kéve egy kereszt: *kreszcsete*. A törökök 13 kévéből raknak egy keresztet. Az alsó kévét ők is *glavnica* néven ismerik, ami vánkost jelent, nálunk „fűalj kéve" a neve. Ha a kereszteket a falun kívül lógerbe összehordják *kladne:* asztag a neve.

2. ábra. Szérűnyomtatás.

Némelyik földmíves már kaszával (*kosza*) arat. A kasza még primitív. Hosszú nyelén se kacs, se mankó nincs, mint a magyar kaszának. A kaszaörvtől egy félméteres ráma ugrik ki: a *taraklak*. Ezen 3—4 fog van és ezt egy hosszú farúd, a *prcska* köti össze a nyéllel. A kaszás megfogja a nyelét derékon és a végén és kaszál, de nem falnak, mint a magyar kaszás, hanem úgy, mint a füvet. A marokszedő meg gereblyével (*tomak*) kaparja össze és az ilyet csak csomóba rakják. Néha a kaszakővel (*brosz*) szárazon megfeni a kaszát. Nem is halad olyan gyorsan a munkával, mint a magyar arató.

Az ország északi felében az udvaron nyomtatnak (neve: *verselya*). A török háza így is van berendezve. Elől van az utca felől a szérűskert, a *harman*, a 2. udvar, a *haivan*, az állatudvar, a 3. udvar a *basca*, vagy a veteményes udvar. A lakóház az 1. és 2. udvar közt van. A lakóház mellett a sütőkemence a szabadban.

A gazda az első udvarba hozza gabonáját szekéren. Előbb szérűt csinál, felsepri az udvart, majd meglocsolja. Jószágát: 2 tehenet, vagy ökröt befog egy síma kő elé és ezzel jól meghengereli. A szérű így síma és kemény lesz. Ha a szérű készen van, hazahoz egy szekér gabonát. Legelőbb árpát, hogy e kevesebb értékű termény nyomuljon a szérűbe. Két, három keresztet leágyaz (*naszásda*), azután ráviszi a nyomtató követ (tör. *jovarlak tasi*). Ez a kő, melyet sokhelyt a bolgár *kamak za varzsene* néven nevez, félméter hosszú terméskő, 30 cm átmérőjű henger, felszíne hat

gerezddel van bevágva és nem síma, mint a szérűcsináló kőé. A rovátolt henger fakeretbe *(csetni)* van foglalva. A legprimitívebb az a keret, mely két fából áll és ebben forog a henger két vége és elől egy keresztfával van kifeszítve. E keresztfához kötik a járomrudat és így vontatják a szérűt. Máskor a keret hátrafelé is megnyúlik és itt is van egy feszítőfája, mint elől. A harmadik fajtája az olyan keret, melynek előrészéhez háromszög-alakban két rúdtartó szárny van készítve és ehhez van a rúd kötve. A negyedik már újabb szerkezetű, mert a keret első feszítő rúdjához egy hámfatartó-fa van kötve és ezen lóg két hámfa. Ebbe aztán lovakat fognak.

Az így felkészített kamakkal járatják a leágyazott búzát, rozsot stb.

Megtörténik az is, hogy a gazt szekérrel járatják. A szekérnek ilyenkor az aljvázát hagyják fenn. Az oldalát, saroglyáját leszedik és az ilyen

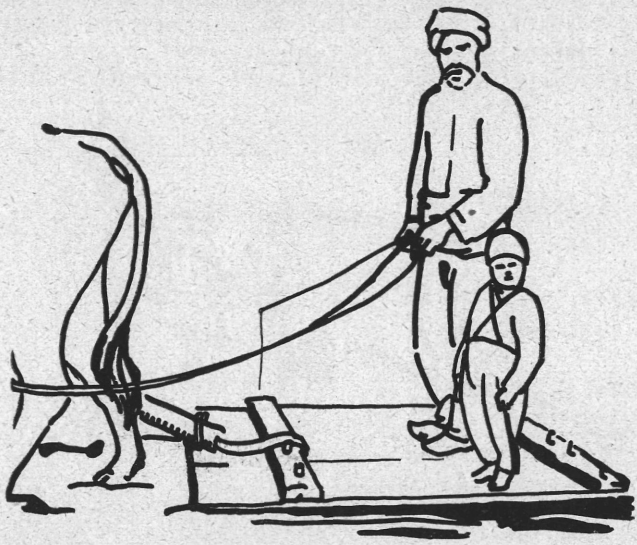

3. ábra. Nyomtatás szánnal.

szekérbe két lovat befognak. A kocsis az első ülésre ül és járatja, vágatja a harmant. Némelykor nem is az egész szekeret használják e célra, hanem csak az elejét. A két első keréktengellyel a szekér juha van összeállítva és ebbe két lovat fognak és így nyomtatnak. Nem ritka eset az sem, hogy a szekér, vagy félszekér alá is kötik a követ és ezzel együtt járatják a szérűt. Sőt szokták a szekér alá is kötni a követ és így nyomtatnak.

Ha a gazt a kővel, vagy a szekérrel jól megtörik, ráviszik a *dikáni* (bolgár) vagy a *düven* (török) nevű *nyomtató szánt*. Az ősi és az egész keleten elterjedt szánt egy régi mesterember, a *dikanár* vagy *düvendzsi* csinálja. Külön virágzó mesterség ma is.

A szán hátul 82 centiméter széles és az eleje felé egyre szűkülő talp, mely közepén 62 cm, végén 54 cm széles. Az eleje *(cseló)* felhajlik és úgy elől, mint hátul kötőfával van összekötve. Anyaga hársfa, vagy fűzfa-deszka. Egész hossza 220 cm, vagy 180 cm.

A nyomtató szán alsó része szép szabályosan, de sűrűn tele van verve kovakővel (tör. *csekmartasi*, bolg. *kremak)*. A kovakő olyan, mint a magyar alföld nagyobb fajta sziki kovája, ezeket élükkel verik a dikániba.

A kovát nem csinálják, hanem valamelyik nagy ősteleprŏl szedik. A dikáninak ez a része úgy néz ki, mint az éles reszelő.

Az általánosan használt dikáninál a 160 cm hosszba 500—650 darab követ vernek. A kisebbeket csak 1 m magasan verik tele kővel.

Az ilyen dikániba befognak két ökröt, bivalyt és a kocsis rááll vagy ráül és hajtja körbe-körbe. Megtörténik, hogy a nyomtatókövet a dikáni után kötik és azzal együtt járja a szérűt. Különösen a búza nyomtatásánál veszik nagy hasznát, hol a szem nehezebben megy ki a gazból. Azok a bolgárok, akiknek lovuk van, szekérrel nyomtatnak. Különösen a könnyen nyomtatható árpát nyomtatják szekérrel. Az ágyásra ráhajtják a kétlovas kocsit, a kocsis ráül az elejére és úgy járatja a szérűt. Megtörténik az is, hogy a szekér elejét leragasztják az első tengelyhez, láncra kötik a követ és így járatják a szérűt.

Sőt láttam a kremak, dikáni és a szekér olyan kombinációját, hogy a szekér alá kötötték a dikánit, a hátsó tengelyhez a kremakot és a két ló húzta a három szerszámot.

Fejlettebb gazdaságokban lóval nyomtatnak. A szérű közepébe egy nagy ágast ásnak le. Két-három lovat összekötnek. Az elsőnek a kötőfékét az ágashoz kötik, a lovak járnak körbe, míg a kötél fel nem csavarodik. Akkor kihúzzák a ló fejéből a kötőféket, megfordítják és most meg más irányba tapossák a gabonát.

Néha megtörténik, hogy többféle állattal, ló, tehén járatják a szérűt. Ezeket már nem kötik karóhoz, hanem kézen tartják. Sőt a primitív török gazda még kötőféken sem tartja, hanem csak ráhajtja a jószágot az ágyásra és ott zűri-zavarja. Ez a nyomtatásmód annál gyakoribb, minél inkább keletre megy az ember. Az arab, szír és az ázsiai török földmíves bivalyt, tevét, szamarat hajtogat egyszerre a szérűn és azzal tapostatja ki a szemet. Hogy ez a sok jószág mennyit felfal a gabonából, el lehet képzelni. Másfelől beletrágyázik. Míg az ilyen trágyát a magyar gazda rögtön kiszedi, hogy össze ne keverje a szemet, addig ezek nem törődve a tisztasággal, a lágy tehéntrágyát beletapostatják a szem közé.

Mikor az ágyást jól megjáratják, kétágú fából készült primitív *villával* megrázzák, megforgatják. Ezáltal a kitaposott mag lehull, az alul maradt kalászok felül kerülnek. Azután újra járatják, most már főleg a dikánival. A pelyva lassan törött, apró, a szem kihullott, az ilyen jól megtörött, 6—7 órát járatott töreket ötágú villával (tör. *jaba*, bolg. *nintir*) újból megrázzák, a nagy töreket leszedik róla és a szemet tolóval (tör. *szijerga*, bolg. *greblo*) összetolják, az elmaradt szemet nyírágseprűvel (tör. *szüpürge*, bolg. *metla*) összeseprik és lesz belőle a *kupcsena*, vagyis a garmada.

Most a garmadát megszórják, azután megrostálják. A szórásra jó szelet kell várni és ez is csak a nagyobb pelyvát szórja ki belőle, az apró pelyva a szem közt marad. A pelyvát a pelyvahordóval (tör. *teszgere*, bolg. *targa*) hordják, mely teknőhasú vessző alkotmány. Két végén kétoldalt fogóval. Elől egy, hátul egy ember fogja meg és viszi a pelyvás színbe. Ebből lesz a jó téli takarmány. Ha a szérű a falu alatt van, pelyvás szekerekkel hordják be a pelyvát.

A rostálás 80 cm átmérőjű bőrrostán (tör. *gözer*, bolg. *dermont*) történik. A rosta feneke szamárbőrből készült, alacsony kérge pedig nyír- és fűzfakéregből. A primitív földmíves három fát, *gozeracs*, *dermoki* gúla alakban leállít. A tetejéből 3 vékony kötelet bocsát le. Ezeknek alsó végét a rosta kérgében levő lyukakba fűzi és az így felkötött rostát félkézzel rázza. Könnyen inog a rosta és kihull belőle a pelyva, földmorzsa, szemét. Így kerül a termény csomóra. Most a földmíves felfogad néhány kis rostás napszámost, akik nyomtatás idején hónuk alatt a kis rostával: *rešeta*, házról-házra járnak és ajánlkoznak. Ezek és a család

hozzáfog kézzel rostálni. Napokig tart és nehéz munka. Érdekes, hogy ennek a rostának a feneke régen juhbélhúrból készült. Ilyet a bolgártörököknél elvétve találunk. Annál inkább az ázsiai török, szír, arab földmívesnél. A bolgár már olyan rostát használ, melynek feneke drótból van szőve, mint a mieink. Sőt a nagy földmíves falvakban a kölcsön szórórostával rostálnak.

Módosabb gazda a kalácsnak való búzát a folyónál, pataknál éppúgy megmossa, mint félszázaddal ezelőtt a debreceni kalácsét. A búzát a földtől *megirtja*, a portól tiszta vízzel teknőben megmossa, azután ponyván a napon szárogatja. Így kerül a *vodenica*-ba (vízimalom), vagy a *zserka*-ba (szárazmalom).

A tengerit tavasszal vetik. Vetésmódja olyan, mint a búzáé. Kétszer a *motka* (bolgár) vagy a *csapa* (török) nevű kapával megkapálják. September elején a szár felső részét levágják és hazaviszik takarmánynak. Az így lefejezett tengeriszáron jobban érik a szem. Mikor a szem jól megpirul, letörik a csövet. Szérűre hordják, megfosztják és a napon száradni hagyják. Ha jól kiszáradt, meg is hántják *(obelvat)* és a szemet elteszik. Ha nem szárad meg, a csöves tengerit egy vessző alkotmányba, a *csit*-be teszik. Ez minálunk a górénak felel meg, de sokkal primitívebb. A tengeriből kenyeret, olykor málét *(mamaliga)* sütnek, vagy rostán, mint mi, kipattogatják és úgy eszik. Ez a *puchanki*. Kedves eledel. Sok helyt bádogpattogatót csinálnak, azt kilyukasztják. Bele egy marék tengerit tesznek. Rúdra teszik és úgy tartják a tűzre. Ma már a tengerit inkább az állattal etetik fel.

A dunai kerületekben az öntöző földmíveléssel nagy konyhakertészet jár együtt. Főleg paprikát, hagymát, káposztát, babot, patlidzsánt termelnek. A szép Marica-medencében már óriási dohány- és nagy rizstermelés van a folyami elárasztó öntözéssel.

Itt párhuzamosan kifejlett szőlőtermelés is folyik. A szőlőt a szabad földbe ültetik, alantas mívelést folytatnak, nem karózzák és nem kötik. A bort nem szűrik, hanem a fürtöket egy nagy félfenekű kádba gyüjtik. Megcsömöszölik. A kád alján lyuk van, a lyuk alatt félig a földbe eresztve egy másik kád van. A kicsömöszölt lé az alsó kádba csorog. Ez a *masz* vagyis must. Most beletöltik egy nagyobb kádba. Beleteszik a törkölyt és ezzel együtt forr. Aki karácsonyig megissza, az törköly nélkül hordóba tölti és ez must néven szerepel. Ha tovább hagyja, akkor a törköllyel forralja meg és mikor megforr, kiszedi a törkölyt és a bort hordóba önti. A vörös bor a nemzeti ital. Ma már a szőlőt eladják, nagy az export belőle.

Kazanlik vidékén nagy a rózsatenyésztés. A szántóföldek rózsatőkkel vannak teleültetve. Gyönyörűen pompázik az egész vidék júniusban. A rózsa virágait leszedik és a szirmokat kifőzik rózsaolajnak. A rózsaolajat kazánban főzik. Az utolsó kazánt Sipka[3] faluban találtam, a Balkánhegység alján, ezt is már szétbontották.

A kazán 120 literes, sisakalakú fedőjéből a pipa egy hűtőhordón megy át. A kazánba 100 liter vizet és 12 kilogrammnyi rózsaszirmot tesznek, főzik és hermetice elzárással siettetik a lecsapódását. A lecsapódás eredménye 20 liter rózsavíz. A paraszt egyszerre 4 kazánban főzi a rózsavizet. A 4 kazán vizét, 80 litert, újra feltölti egybe és párologtatja. Ebből lesz 15 centigramm rózsaolaj. 50 kg rózsából 5 g rózsaolajat állítanak elő. Egy hold földön 500 kg rózsa terem. Ebből 50 g rózsaolaj lesz. A saját rózsaolajpárolás ma már nem fizeti ki magát, ezért a parasztok eladják a rózsaszirmokat, 1 kg-t 12 leváért. Az ősi házi rózsaolajkészítést a gyárak vették át és Kazanlik gyönyörű, csendes völgyében egyre-másra alakultak

[3] Síp = tövis; sipka = vadrózsa.

a gyárak. Ezek ölték meg a házi rózsaolajkészítést és ma már senki sem főzi a rózsaolajat, a kis kazánok eltűntek. De még ma is leginkább rózsatermő vidék Kazanlik, Karlovo és Kalófer.

Ma is Bulgária szállítja Európában a legtöbb rózsaolajat. Évente 304.215 üvegcsével, minden üvegcsében 5 g, összesen 1521 kg-t gyárt.[4] A gyárak munkájának nagy versenytársa a kémiai ipar, mely Német- és Franciaországban olcsóbban állítja elő kémiai úton a rózsaolajat. Így a rózsaszirom ára leesett, a bolgár veri ki a rózsatöveket és szőlőt ültet az egykor virágzó, illatozó földekre.

Ámde így megy ez tovább. A bolgár nép érzi, hogy búzája nem versenyez az orosz búzával; a termékeny Filippopoli medencében a búza helyett a bővebben fizető rizst veti. Egyre többet és többet. Mivel a bolgár rizs jobb, mint az olasz, nemcsak a belföldi fogyasztást elégíti ki, hanem külföldön is keresett.

Így alakítja át a kultúra az ősfoglalkozást. Érdekes látvány, mikor két szomszéd, a bolgár és a török, szánt. A bolgár kisgazda már magyar gyártmányú, láncos talyigás vasekével mélyen szánt, a török meg faekéjével karmolja a földet. A török még búzával, dohánnyal babrál a filippopoli medencében, a szomszéd bolgárok összeállanak, fölparcellázzák, csatornázzák a földet, árpa (hántolatlan rizs) vetőmagot hozatnak Olaszországból és büszkén hivatkoznak rá, mikor rizsföldjük négyszer annyi rizst termett, mint búzát.

A dohánytermelést is mindinkább a jobb dohánytermő Macedóniának engedik át. Rizst termelnek, mert ezt mind jó pénzért felveszi Európa.

A bolgár haladó, felette szorgalmas és nagyon takarékos. Ezért heveri ki a nagy anyagi és vérveszteséget, amit az újabb idők sorozatos háborúi mértek rá.

Dr. Ecsedi István.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Dudvafürdő. Gyermekkoromban (1893) láttam a hódmezővásárhelyi határban, hogy augusztus derekán, forró nyári napon a tanya hátamögötti nagydudvába (= trágyadomb, másvidéken *szarvas)* nyakig bele volt temetkezve Szabó János béres. Felesége hajtotta róla a legyet és törülgette a veritéket. Sokan néztük ott, körülállva öreg, fiatal. Jött a gazda is. Mit csinál kend? — Hát én nem mék többet a télnek evvel a nyavalyával, mikor itt van ez a jó érett trágya, oszt ez kiszíjja! — Az asszony, már mint a felesége, egyik dinnyét a másik után vágta föl és bicskával rakta az ura szájába a pirosbélű görögdinnye falatot, mivelhogy kögyetlen szomjazott. — Ami sárvíz csak van a testben, ez ugyan kiszíjja — mondta meggyőződéssel Szabó János.

Ennek a régi gyógymódnak, a trágyakúrának, háromféle fajtáját gyakorolták és részben gyakorolják még ma is. Napirenden van, hogy a fájó testrészt, kart, lábat, betapasztják ott kint a helyszínen tehéntrágyával, ami a fájdalmat kiszívja. A ló lábát is így gyógyítják, ha inrándulást kap. A másik gyógymód, amikor a meleg, érett trágyát zsacskóba, vagy zsákba rakva a fekvő betegre rakják, borogatják. A harmadik, a dudvafürdő, amikor nyakig temetkeznek bele a többéves, érett trágyába.* Ezt a radi-

[4] *Annuaire statistique* du Royaume de Bulgarie. 1926. 123.

* Ezelőtt valaki, ha jó kocsit, vagy szánkót akart, akkor a hozzávaló fát először egy esztendeig beleásta az érett trágyába. Az ilyen trágyával átpácolt fa sohasem repedt meg, de el sem görbült.

kális kúrát a legvégső esetben alkalmazták, amikor már semmiféle segítség se használt. Az összezsugorodott tagokat ezzel próbálták kúrálni. Csak nyári időben végezték. Kihülésről és *megzabálásról* használták. A megzabálás egy ital víztől is megtörtént nyári időben. Ez a betegség abban nyilvánult, hogy az ember minden tagjába beleállott a csömör, nagyfokú lázzal. Ha idült hülés, reuma, csúz, köszvény bántotta a beteget és a kúra után jobban érezte magát, a következő nyáron újra beásta magát a trágyába. A trágyába, közel a széléhez ülőkét vágnak olyan mélyen, hogy ráülve a beteg nyakáig érjen a trágya teteje, erre ül mezítelenül a beteg, amikor aztán betapasztják a levágott dudvával. Csak a feje látszik ki, rajta a kalap. Ha a kalapot nem tették a fejére, nagy kék esernyőt dugtak mellé, hogy a forró nap ne süsse. Zsákból is csináltak sátrat két karóra alkalmazva a fej felett. Nem volt meghatározva, meddig legyen a beteg a trágyában. Ki meddig bírta. Mentül tovább bírta, annál több volt a haszna. Mikor vége volt a kúrának, utána egy teknőben napon melegített vízben lemosták a beteget és a házban a vackon jól betakargatták.

A beásott beteg mellett asszisztálni kellett valakinek. Embernek a felesége, asszonynak az ura. Állandóan hajtani kellett a betegről a legyet, mert másképen a bőgőlegyek agyoncsipkedték volna. Ezért aztán a pipafüstre is szükség volt, a pipát az asszony tömködte az ura szájába. Unaloműzésből is szoktak pipálni, amikor a balkézfej kint van a trágyából, hogy a pipaszárat foghassa. Az asszisztálónak az izzadtságot is törülni kellett a beteg homlokáról.

Kenyérfürdő. Az előbbi kúrához hasonlóan izzadással gyógyít a kenyérfürdő. Orbán János 72 éves öregemberről jegyeztem le szóról-szóra: 1874-ben történt. Fiatal házas voltam. Béres Csáki Mihálynál az Erzsébeti úton. Arattunk. Olyan meleg volt, amilyen csak lehetett. Nagyot sziltam abból a jéghideg kútvízből, amelyiket akkor merítöttek a csobolyóba. Egy fertályóra se telt el, mikor elvágódtam. Hazahoztak az öreg Böhm orvoshoz. Adott orvosságot, de nem ért sömmit. Lemondtak rólam. Mindönféle tudomány kigyónt belőlem. Már meg is mértek náddal, hogy mekkora koporsót szabassanak az asztalosnál, mikor jött Kovácsné nevű bába. „Könyérfürdőt neki — mondta a bábaasszony, de hamar, mert holnap már késő!" A napam könyérsütögető vót. Mikor kiszedte a forró könyeret a kemencéből, azon módon rámkötöttek sütősforrón két könyeret. Egyiket a hasamra, másikat a derekamra. Aztán subával betakartak, hogy a fejem búbja se látszott ki. Addig úgy vacogott a fogam, mint mikor a kovács az űlőn cifrázza a kis kalapáccsal. Amint rámkötötték azt a forró könyeret, a vacogás mögállott. Elkezdtem izzadni a suba alatt, de úgy, mintha a Tiszát úsznám. ... Kivött mindön rosszaságot belőlem. Harmadnap kaszáltam.

Füstfürdő. Kiütés, gilva és ezekhez hasonló betegségről a füst- vagy füstösfürdőt alkalmazták. A beteget egy lyukas székre ültették, a szék alá serpenyőbe parazsat raktak, a parázsra piros kukoricát szórtak. Ekkor letakarták egy lepedővel úgy, hogy csak a feje volt kint és a füst mentül jobban átjárja a beteget. Az öregek szájavallása szerint „hasznos orvosság volt, még urak is igénybevették; ez gyógyította mög Fühögyi Zsuzsit is, mög Aracsinét."

RÉGI FÖLJEGYZÉSEKBŐL.

Az 1835-i Közhasznú Honivezér című naptárban Némethy József 203 tételben sok kipróbált és bevált háztartási cikk készítését, növényi és ásványi orvosságok előállítását, házi kerti növény termesztését, állati orvosságot, gyógyítást, stb. ír le és ajánl követésre. Ezekből a gyertyamártás és gyertyaöntésre vonatkozókat érdemesnek tartom közölni.

Gyertyamártásról. Sok háznál szokásban van, a konyhában és szobában való járkálásnál lámpa vagy mécs helyett mártott gyertyákat égetni, melyeket következő módon készíthetni: vékony gyertyabelet kell venni, melyek fejér lenfonálból összesodrattak és egyszer-kétszer viasszal megdörgöltettek. — Szükséges e végre két, mintegy jó arasznyi hosszú és éppen oly széles deszka. Ezen deszkáknak mindkét végén találtatnak fogantyúk, lyukak is vannak bele fúrva öt hosszában és hat széltiben, mind egyenes vonalban; ezen lyukakon húzassanak által a gyertyabelek és hosszában a pálcácskák húzatnak beléjök. A deszkácskákat két hosszú és annyira egymástól távol álló póznákra kell tenni, hogy a fogantyújok rajtok nyugodhassék és olyan magasan, hogy a belek alul szabadon csüggjenek a nélkül, hogy a földre érnének. Némelyek szokják legrövidebb úton a beleket csupán pálcácskákra fűzni, minden segéddeszka nélkül és póznákra vagy létrára keresztbe tenni. A gyertyamártásra veendő faggyú marhafaggyú legyen, kockákra metszessék, olvasztassék ki; gyakran meg kell keverni, hogy az üsthöz ne égjen. Ha a faggyú elkezd tisztán vagy világosan főni, le kell mindig szedni a megbarnulás eltávoztatásaért valami tiszta edénybe. De hogy a töpörtőből semmi se jöjjön a gyertyák közé, mi miatt sercegnének s lefutnának, egy áltszűrőbe ruhát kell helyezni s köttessék reá szorossan madzaggal vagy zsineggel és a kieresztett faggyút át kell rajta szűrni. Ha már most a faggyúnak mintegy harmad része kieresztetett, vetessék le a tűzről, hadd hüljön ki egy kevéssé, aztán egy kevés víz öntessék bele, hogy meg ne barnuljon; és így tökéletesen ki kell főzni a tűzön és áltszűrni. — Az itt érintett előkészületek után öntessék egy magas, hordóforma edénybe, vagy úgy nevezett gyertyamártóba mintegy harmadrész forró víz, erre aztán a kieresztett faggyú, ugy hogy a gyertyamártó edény majd csurdultig legyen. Ebbe kell mártani a gyertyabeleket a deszkánál vagy pálcácskáknál fogva, így egyenesen hadd csöpögjenek le tisztán, valami pálcácskával az összeragadt beleket széjjel kell választani és megegyengetni, végeikkel, egy e végre odakészített deszkácskákra állítgatni, tapintó formán, hogy végeik vissza tompuljanak, akasztassék ismét a póznákra vagy létrára. Ha már most sorvást valamennyi elsőtűl kezdve utolsóig, mind belemártatott, el kell ismét az elsőnél kezdeni; és így kell velök bánni, míg a gyertyák a kívánt erősséget megkapták, azonközben valahányszor szükséges, jó forró faggyú öntessék a gyertyamártóba. Ha a gyertyák elég vastagok, az alsó végükön támadott csucsok vagdaltassanak le, még egyszer a faggyún keresztül kell húzni, egy vagy több napig hadd álljanak a levegőn, hogy jól kiszáradhassanak s aztán rakassanak ládákba. Egy nap 50 font gyertyát könnyen húzhatni. Hogy a gyertyák jobb tulajdonságúak legyenek, gyertyabélnek nem kender- vagy len-, hanem pamutfonál vétessék, és a tehénfaggyú közé fele juhfaggyú kevertessék; az öntött gyertyák a mártottaknál mégis mindig többet érnek.

Szépen égő és soká tartó gyertyák készítésmódja. Tizenkét font faggyút egy pint kútvízben egy üstben széjjel kell olvasztani s ezt valami ruhán átszűrni. Aztán másfél lat timsót, 2 lat hamuzsírt és 8 lat konyhasót ¾ rész pint kútvízben tűzön el kell olvasztani. Ezen lúgot öntsd a megszűrt faggyú közé és főzd együtt fél óráig. Az ebből húzott gyertya felülhaladja az orosz gyertyákat.

Gazdasági gyertyák, melyek még oly soká égnek, mint egyebek. A gyertyabelet készitsd jó pamutfonálból oly vastagra, amint akarod, mártsd be tiszta fa olajba és hadd jól lecsöpögni. Azon közben vess nehány késhegynyi spermacetiport a faggyúba, keverd jól össze és aztán öntsd vagy mártsd meg gyertyáidat mint közönségesen szokás. Meglátandod, hogy az ilyen gyertyák, melyek egyébaránt 4, 6, 8 óráig égnek, ily móddal 8, 12, 16 óráig, még pedig sokkal világosabban és szebben, mint a közönségesen szokásban levő gyertyák. Az ilyen gyertyák nemcsak esti vendégletekben és vigalmakban igen hasznosak, hanem még olyan személyeknek is, kik éjtszaka sokat dolgoznak. Más gyertya mellett ez ha ég, csak félig égett le, midőn amannak már vége van.

Gazdasági gyertyákat készíteni. 16 font birkafaggyú apró, mogyorónagyságú darabokra összevagdaltatik és tiszta folyam vízben, melyben minden fontra egy negyedrész hamuzsír olvasztatott fel, mindaddig gyúratik s mosattatik, míg a víz egészen tisztán nem folyik le. Már most az így kimosatott faggyú 4 font tiszta folyamvízzel addig süttessék gyöngén, míg abból egy csepp, ízzó szikrára tétetve, meg nem gyúl s lánggal nem ég minden sercegés nélkül; amit aztán, hogy a töpörtőtül megszabadíttassék, ruhán kell általszűrni. Ezen kisütött és általszűrt faggyút 16 font tiszta folyamvízzel, 2 lat szalamiával és 8 lat tiszta timsóval még egyszer tűzre kell tenni s addig főni hagyni, míg abból minden víz kigőzölgött s amit a feljebb mondott szabály szerint próbálhatni. Ezen faggyú még egyszer ruhán által megszűrettetik, hogy minden aljadék s tisztátalanságtól megtisztuljon. A gyertyabelet ezen gyertyákhoz félig pamut, s félig kender fonálból kell készíteni; s miután elmetéltetett, egyarányos mértékben megolvasztott fehérviasz s gyapjukeverékben, valamint a keverék nyolcadrészét is kánfor tegye, bemártatik s ekkor a gyertyák, minekutána a faggyúhoz minden fontra 4 lat tiszta fejér viasz járult, közönséges mód szerint öntetik. Az így készült gyertyák azon hasznot adják, hogy le nem folynak s a szép fényes világítás mellett még két annyi ideig is tartanak.

A gyertyaöntésről. Mivel a gyertyaöntésnél nemcsak hogy minden fontnál egy kis nyereség vagyon, hanem azok melyeket magunk öntöttünk, sokkal tovább, csöndesebben s világosabban égnek: azért igen hasznos ezen fáradságot a gazdasszonynak magára vállalni, legfőkép ha azon károsodás felszámíttatik, amit a vett gyertyák mindig tartó lobogásokkal szemeinknek okoznak. Legelőször is kell készíteni gyertyabeleket pamutfonálból, mely minden csomó és tisztátalanság nélkül legyen, és amelyet gyertyabélfonál név alatt vehetni, horgas kampóra kell akasztani, el kell vágni a forma hosszaságához képest, de mégis egy kevesebbet hosszabbra; egy pár fonalat kampóra kell kötni, de nem szorosan, hogy a gyertyabeleket könnyen le lehessen venni, s jól meg kell a gyertyabelet sodrani és viaszkolni; ezáltal lassabban ég és a lobogás is eltávoztatik. De mivel ezáltal a gyertyák sötétebben égnek, keményebbekké válván a belek: tehát az utolsókat, miután megvonattak, ismét vissza kell sodrani, hogy ne legyenek igen feszesek. Éppen úgy lehet viasz helyett a beleket pálinkába, melyben egy kevés kámfor olvasztatott föl, bemártani, aztán kifacsarni és úgy a formákba tenni. Mennyi fonalat kellessék egy bélre venni, nem lehet oly pontosan meghatározni, mivel ennél a fonál erősségére és a modella nagyságára kell nézni, de mégis lehetne mintegy 10 fonalat egy vastag és 8 fonalat egy vékony gyertyára venni. A gyertyabelen keresztül, azon végén, mely által nem vágatott, egy igen erős ónszűt kell dugni, mely egypár íznyi hosszú legyen, ennek hiányával pedig egy fácskát; a gyertyabél éppen a modella közepébe illesztessék, végét alól által kell húzni és erősíttessék meg agyaggal, vagy megpuhított viasszal, vagy egy alkalmas fapecekkel. A formák készíttethetnek cinből, rézből, ónból és üvegbül, hanem az utolsókat mind

valamennyinek elibe tehetni, mivel a gyertyáknak különös fényt adnak, amit a cin, réz és ónból valók nem adhatnak. — Ezen formákat felső vastagabb végeikkel fölfelé valami által-luggatott asztalba vagy padba kell dugdalni, a lyukak oly nagyok legyenek, hogy a forma által ne essék rajtok. A juh-faggyú, melyhez a bél való, ne vétessék, valamint az avas és megbüzhödt is semmit sem ér, mivel a gyertya mindenikről lefoly, apró kockákra vagdaltassék meg és vízben olvasztassék ki egy kevés oltatlan, de széjjelomlott mésszel 1—2 óráig. — Meghűlés után a faggyú a felső színen, de a mész az üst fenekén fog lenni, aztán az úgy megtisztított faggyú leszedetik és a használásig eltétetik. Ha már most gyertyát akarsz önteni, a megolvasztott faggyút tedd egy edénybe, mely meleg vízben áll, hogy elolvadjon és meleg legyen. Már most valami szőrszitán át kell szűrni, melybe tiszta ruha tétetett és ezt valami madzaggal meg kell kötni, hogy semmi cserge morzsa se menjen a gyertya közé, amitől lefolyna és sercegne. Az öntésre egy bögrécske szükséges, melybe langyos faggyút kell tölteni félig és ezzel töltetnek meg a formák. Ha igen forró a faggyú, az üvegformák könnyen szétpattannak és egyebek könnyen kifuthatnának, mivel a hév által az anyag vagy a faviasz a formákról könnyen leválik; ha a faggyú igen hidegen vétetik, azaz midőn már megaludni kezd, nem köti egybe magát a gyertyabéllel. Hasonlókép nem lehet a gyertya-öntést se forró nyáron, se igen nagy hideggel elővenni; az első esetben mocskosak lesznek, a másodikban pedig könnyen megrepedeznek. A gyertyának megalvása által ott, hol a tő által-huzatott, lyukak támadnak, melyeket még teli kell tölteni. Ha a gyertyák tökéletesen kihűltek, alul az agyag, faviasz, vagy pecek kivétetik és a formából kihúzatnak. Ha történetből ki nem akarnának jönni, a formát csak egy edényben lévő mérséklett meleg vízbe kell tartani, úgy könnyen leválnak. Kettesével fonálra kell kötni és kötélre aggatni, úgy igen fehérek lesznek. Egynehány hét mulva ládákba kell rakni; ha több réteg van, mindegyik közé papirost kell rakni, hogy egymáson ne feküdjenek. Ily móddal kemény, fejér, világos és gazdaságos égő gyertyát kaphatni, mely a szobában legkevesebb szagot se ereszt magából. Sokan a juhfaggyú közé vesznek egy harmad, vagy negyedrész marhafaggyút, mivel az első magában igen kemény és a gyertyák az által megrepedeznek; hanem ezen pótlékkal korán sem lesznek oly fejérek, könnyen lefutnak és oly világos lánggal sem égnek.

Közli: *Kiss Lajos.*

Blázsik Pál csongrádi szűcsmester (szül. 1800-ban) bőrfestéshez való receptjei 1832-ből.

Az első tanulásom szerént feketéhöz való műszerek. 1. A veresitőhöz való tétung. 40 darabhoz járul 6 font mész, 3 font keményfahamu, 2 font glét, viz pedig annyi, hogy seh sürü, seh ritka ne légyen. Feketitőre egy-negyedrész szakajtó jégérfahaj ahoz félfont bérszén, ahoz viz 36 itze bőven és 2 óráig folyvást forrjon. S azután leszürni kell s azután az üstben kel tenni 8 lat gáleszt s jól összvetörni kevés lével s mikor jól meg van törve hozátévén 4 lat tört kík követ aval is törvén s ahoz járúl 1 font főtt gálitzkőnek az leve higadva. S azután félóráig forjon az üstben, félóráig pedig higadjék az üstben. A gáles pergelés két fonthoz kivántatik 8 lat fagyú.

„Az másik féle fekete festéshez való műszerek." 1. Veresitőre igy kel 10 hasihoz kel 1 font szilberglat, azt öszve kell törni és megszitálni és rá kel pergetni az hasikra jól bele kel dörgölni jó sürü mészbe kel tenni. De tsak ugy hogy séh sürü seh ritka ne légyen azt gyakran kel keverni adig kell bene lenni, még jóh fekete nem fog lenni. Lehet bene 2 nap is, akor jól ki kell mosni, jól tsavarni, meghusolni Feketére. 1 fertálfont galuszt meg kel törni, szitálni és azt egy lat gumi dragánal 1 itze vizben kel összefőzni 1 font bérszént pedig félszakajtónyi jégérfahajal összefőzni

1 itze vizben 2 óráig fojvást főjön. Mikor fele fővésben van akor kel fele gálicot bele tenni, másik felit mikor festeni akar, a gálitzot pedig porákel égetni és az hasit, hogy a keze elája ugy kell festeni, jóh meleg legyen az festék, s jóh bele kel dörgölni és az 1 éjel benne lehet, az után ki kel mosni tsavarni, meghusulni jóh, sós vizel be kelkeni mint a száraz készitést bélisztelni, kiteriteni.

A vajkábér készitéshöz való. 1 ször. 10 irhához köl 6 itze viz 1 font timsó fél font magyar só olmódal hogy a vizet egyszere bele köl tötelni az üstben s azután S azután a sokais mind beleköl az vizben teni S azután ot elolvad s azután ahol a 10 irhához még egy itze liszt S azután az lisztet meggyurni két haluskának s azután az egyik ötöt s jó gyengelével fölmártogatni. A másik ötöt pedig ugy de ugy hogy még atul fölmártogatástul maradjon lé S azután ugy össze köll tenni mind a tizet ugy kell gyurni.

A kostököt Igy készitsd, hogy abul ötöt kel számitani egy irha számban. A matérját pedig tsak ugy kel néki adni mint az irhának. *Gy. I.*

IRODALMI SZEMLE.

Kolosváry Gábor: *A tiszai települések és a halászat* (Föld és Ember, 1928). Ez a rövid cikk — mint olvassuk — szerző „Tiszamenti halászat és település, Budapest 1928, 50 l." című nagyobb dolgozatának rövid kivonata.

Őszinte sajnálatunkra mindjárt meg is mondjuk, hogy kár volt azt a kivonatot közölni, mert a helyes elgondolással feltett kérdést (de melyik az igazi: „települések és halászat", vagy „halászat és település"?) egyetlen lépéssel se viszi előbbre. Az a néhány, konkrét történeti adat, amit közismert, de többnyire nem forrásértékű könyvekből kiírt, hogy itt vagy amott halászóhelyek voltak, jóformán semmit se mond a községek eredetéről.*

A „három primordiális (!) factor" pedig, amelyik t. i. a magyarság halásztevékenységét és természetesen „letelepülését" is, — mert ezt kell az iskolai szokvány szerint bizonyítani — a történet folyamán irányította, nevezetesen: 1. az ősmagyarok vadászó (!) és halászó mivolta, 2. a keresztyénség halkultusza (!), 3. a török világ, t. i. „a halászat a törökök alatt határozottan fellendült, mert a halat a törökök igen nagy menynyiségben használták háremhölgyeik táplálására azért, hogy ezáltal e hölgyeknek nemi képességeit, sexuális tevékenységüket fokozzák", az ifjú író teljes történeti és néprajzi tájékozatlanságát árulja el. Részletekről nem szólunk.

* Irodalmi felkészültségének illusztrálására csak annyit, hogy sem *Ortvay* Régi vízrajzát, sem *Szamota* Oklevélszótárát nem ismeri.

Az ilyen komoly kérdéshez, amit szerzőnk természetesen nem lát annak, egészen más irodalmi fegyverzettel és meggondolásokkal kell hozzáfogni, mindenekelőtt pedig, ha már hozzáfogott, legalább egy iránymutatót és tanácsadót kellett volna kérnie maga mellé.

Bátky Zsigmond.

Winkler Margit: *Népélet és nérviselet Kapuvár községben.* (A Falu. IX. évf. 6. sz. 1928. 345—350. l. 13 ábrával.)

A cikk röviden szól a lakásról, lakásberendezésről, a lakosságról és életmódjáról, részletesebben a nép öltözetéről. — *A Falu* nagy szolgálatot tenne a magyar etnográfiának, ha mentől gyakrabban közölne az ittenihez hasonló, ügyesen és érdekesen megírt cikkeket s ezzel olvasóit, nevezetesen a falusi társadalmat arra is serkentené, hogy tárgyi etnográfiai hagyatékát megbecsülje, megőrizze. *V. K.*

A Magyar Népművészet Kincsestára. A Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának megbízásából kiadja a Kir. Magy. Egyetemi Nyomda. Bpest, 1928. — **Györffy István:** *Matyó szürhímzések.* A szűrszabóipar remekei tizenhat színes táblán. — **Viski Károly:** *Székely szőnyegek.* Tizenhat színes táblával.

Igen nehéz viszonyok között indította meg 1924-ben a Néprajzi Tár *Magyar Népművészet* c. gyüjteményes kiadványát. A nehéz idők kényszerű körülményei miatt e gyüjtemény 12 füzetének gondosan válogatott, kifogástalan hitelű tartalmával nem volt összhangban a köntös, amiben megjelentek. Mindazáltal —

nyilván tárgyuk belső értéke miatt — rövid idő alatt majdnem teljesen kifogytak a könyvpiacról. E siker — melyet a közönség állandó nagy érdeklődése magyaráz — arra indította a Néprajzi Tár vezetőségét, hogy a megindított tudományos és nevelő-oktató értékű sorozatot új gyüjtőcímmel *(A Magyar Népművészet Kincsestára)* és áldozatkész kiadói támogatással, az *Egyetemi Nyomda* segítségével, tovább folytassa. A belső tartalom hitele természetesen a régi, a megjelenés köntöse azonban friss, szebb, mint volt. A megjelent két füzet kifogástalan színes reprodukciókban mutatja be a címbeli két tárgycsoport legjellemzőbb darabjait. Mindkét tárgycsoport olyan, hogy a nagy közönség s részben a szakmabeliek is, alig tudtak róla valamit. Mezőkövesdet eddig a kötényhímzés reprezentálta a magyar népművészetben; hogy szűrhímzése is milyen megragadó színösszetételű, ornamentikájú, bizonyára kevesen tudták. A székely szőnyegek komoly egyszerűsége, példás ízlésessége meg egyenesen rejtett kincs volt, mely most kerül először világosságra. — Következő füzetek (a székely nagykapu, kályhacsempék, az alföldi ház stb.) sajtó alatt vannak. A füzetek az Egyetemi Nyomdától rendelhetők meg (Múzeum-körút, Gólyavár).

Sőregi János: *A szkita-magyar kontinuitás elméletének jogosultsága a turáni szellem keretében.* Karcag, 1927. 8°. 66 l.

Sőregi János, a debreceni Déri-múzeum őre már annak az ifjabb tudós-rendnek tagja, melynek módjában volt hazai, alapvető tudományos készültségét külföldi magyar kollégiumok védelme alatt külföldi tudományos műhelyekben elmélyíteni. Szerző két évet töltött a bécsi Magyar Intézetben s ez idő alatt főleg archeológiai és művészettörténeti tanulmányokat végzett. Itt idézett dolgozata előtanulmány a magyarországi római kori szarmata-jazigok történelmi szerepe és archeológiája címmel készülő nagyobb munkájához. E készülő munka előtanulmányai, a szakirodalom tanulmányozása közben vette észre a szerző, hogy „a külföldi tudományos régészeti irodalom nemcsak száraz adathalmazok feldolgozását foglalja magában, hanem fajok, illetőleg nemzetek szerint egy magasabb szellemtől áthatva a nemzeti tudományok között igyekszik helyet foglalni, mindinkább tért engedve a romantikus felfogás híveinek, akik körül egész iskolák alakultak ki. Azt is észrevettem — írja Sőregi —, hogy a feltünedező módszerbeli hibákat, a jóhiszeműség tévedéseit feltétlenül ellensúlyozza a nemzetnevelésben rejlő erkölcsi erő, mely a tudomány önbizalmát szinte hihetetlen mértékben növeli. Így jutottam arra a gondolatra, mely jelen dolgozatomnak címében foglaltatik, azaz a szkita-magyar kontinuitás elméletének felállításához". Ezután a szkita-kérdés mai állását ismerteti, majd főleg Schuchhard—Kossina, Safarik—Niederle és Diculescu munkásságának példáján mutatja be meggyőzően, hogy miképen állhat az archeológia és az archeológus a germán, szláv, illetőleg ‚dákoromán' geografiko-nacionális kontinuitás eszméjének szolgálatába. Sőregi sokkal komolyabb tudós, semhogy ezekkel szemben ‚csak-azért-is' szkita-magyar kontinuitási elméletet konstruáljon. De tanulmányai során megállapította, hogy a ma meglevő, a tudomány rendelkezésére álló tények ily elméletnek nem mondanak ellent, sőt egyre inkább megerősíteni látszanak. Semmi okunk tehát, hogy hallgassunk róla, sőt kötelességünk, hogy *nemzetnevelő* érdekekből kifejtsük, kifejlesszük azon határok között, amelyeket a tudomány tisztessége megenged. Sőregi szerint e kontinuitás-elmélet lenne az a középponti mag, világosság, gerinc, amely körül a magyar archeológia új korszaka jelentkeznék. A nemzetnevelés tekintetében bőségesen elég, ha a ‚dákoromán' kontinuitás elméletének ily nevelő hatására s e nevelés bőséges aratására rámutatunk. Sőregi gondolatmenetéhez a magunk részéről csak egy szempontot óhajtunk hozzáfűzni: *a tudománypolitikait.* Archeológus körökben már régen beszélnek egy magyar régészeti kutatóintézet megszervezésének szükségéről. Ha csak rajtuk állna — azaz állhatnák ily intézmény költségeit —, már régen meg is volna. Másutt elég bőven fejtegettem (sajnos, némely tudósok nehezen akarják megérteni), hogy azokkal, akik ily intézményre a közpénzt adják, nem lehet a tudomány nyelvén beszélni. Oda tudománypolitikai *érvek* szükségesek. Egyéb jelessége mellett ilyen gyakorlatilag értékesíthető érvsorozat Sőregi könyve. Szépen megírt, alapos, meggyőző memorandum a jövendő magyar régészeti kutatóintézet érdekében. *V. K.*

Vuia, Romulus: *Muzeul etnografic al Ardealului.* Bucureşti, 1928. 8°. 38+1 l.; 4 tábla. (Francia bevezetés és kivonat is.)

Mint régi, meghitt ismerőst köszöntjük a könyv első ábráját, a kolozsvári ú. n.

Tornavivoda épületét, mely — mint neve mutatja — még nyelvújításunk hitelének javakorában épült a kolozsvári magyar társadalom áldozatkészségéből a testgyakorlás szolgálatára. Később itt szorongott jó Kuszkó István 48-as ereklyegyüjteménye is... (Vajjon mi lett belőle?) — Az épület homlokán már nem *Tornavivoda* a felírás, hanem *Muzeul Etnografic*. A múzeumot 1922 tavaszán alapította a *Fundația Culturala „Regele Mihai I.“*, igazi mozgatója azonban — úgy látszik — a régibb időkből köztünk is ismerős, magyar nevelésű szorgalmas etnografus-gyüjtő Vuia Romulusz, a múzeum jelenlegi igazgatója. Az alapítók terve szerint a múzeumnak négy tagozata lenne: *a)* román (= oláh), *b)* a romániai nemzetiségek, *c)* a latin (= román) népek, *d)* a szomszédos népek csoportja. A múzeum anyagának alapja Orosz Endrének, a nagyérdemű falusi tanítónak, a szorgalmas régésznek és etnográfusnak 5500 darabból álló, főleg mezőségi gyüjteménye, amelyet — úgy látszik — a Muzeul Etnografic megszerzett s egyben Orosz Endrét is őrül alkalmazta. Az anyag egy másik jelentős részét a magyar múzeumi körökben is jól ismert nagyszebeni régiségkereskedő, Leitner szállította: 300 darab keramiai tárgy (tudvalevőleg szász és székely edények). Új gyüjtés (1230 darab tárgy és 160 fénykép), a hátszegvidéki erdőhátsági és a bánáti csoport (205 darab tárgy és 65 fénykép). A Bánságot képviseli további 94 darab tárgy, Máramarost 96. Az ú. n. Murgocifféle vegyes gyüjtemény a múzeum internacionális csoportjának magva. Ebben amerikai és újzélandi tárgyak is vannak. Vuia a kiállításban nyugateurópai ízlésre törekedett, evégből meglátogatott német és skandináv múzeumokat. Az épületet renoválták, részben átalakították s az ábrák szerint az egyes csoportok csinosan vannak felállítva. Vuia ideálja a stockholmi Skansen, minthogy azonban erre a Tornavivoda szerény területe nem elég, azt az eszmét propagálja, hogy a kolozsvári *Cetățuia*-n (ez talán a *Fellegvár?)* rendezzenek be szabadtéri néprajzi múzeumot. A könyv szerint a vezetőség tárgyilagos bemutatásra törekszik, így pl. az előcsarnokban oláh, magyar és szász népművészeti kiállítás van *„pour mieux marquer notre impartialité“*, továbbá a három nép művészi egyéniségének összehasonlíthatása végett. Egy tudományos megállapítással is találkozunk a könyvben, nevezetesen, hogy a belényesi medence fazekas-munkáinak motivumai és színei a régi mediterrán keramikáéval rokonok, s hogy tehát itt él a *legautochtonabb* („le plus autochtone“) erdélyi parasztfazekasság. *V. K.*

Layer, Karl: *Oberungarische Habaner Fayencen.* Mit siebzig Abbildungen nach Aufnahmen von Josef Pécsi. Berlin-Leipzig-Wien, 1927. XVII+70 l. (Veröffentlichung des Königl. Ung. Kunstgewerbemuseums zu Budapest.)

A könyvet iparművészeti múzeumunk igazgatóőre, Layer Károly állította össze, a magyar keramikának hivatott kutatója s a *habán* néven ismert keramiai emlékek kiváló ismerője. A bemutatott hetven darab — melynek több mint fele az Orsz. Magyar Iparművészeti Múzeum birtokában van — a legnagyobb gonddal összeválogatott, klasszikus szépségű gyüjteménye a sokoldalú *újkeresztény* iparosok enemű termelésének. A 17 oldalnyi szövegrész tömör összefoglalása mindannak, amit e nagyérdemű iparosrendről és munkáiról a tudomány megállapított. A teljes tisztázás érdeme E. W. Brauné, a troppaui múzeum igazgatójáé, aki 1925-ben egy Troppauban rendezett habán fayence-kiállítás alkalmából az egybegyült anyag kapcsán kimutatta e termékek olasz és déltiroli példáit, tehát a habánságnak és művészetének eredete most már nemcsak történeti kútfőkből, de stíluskritikailag is meg van állapítva. Braun az önzománcú habán edényeken déltiroli, savonai és candianai hatást mutat ki, a kék edényeket pedig franciaországi, nevers-i fayence-okból eredezteti, amelyek viszont perzsa és velencei példákra mutatnak vissza. Magyar földön a habán munkák ornamentikája továbbfejlődik, illetőleg a XVII. század második s a XVIII. század első felében magyar művészeti elemekkel keveredik a hazai ízlésnek megfelelően; ily elemek a népéleti jelenetek, a Pozsony címerében ágaskodó oroszlánok stb. Ez idő után a habán fayence előkelő jelleme, ornamentumainak nemes vonalvezetése lassanként elenyészik s a termelés a hazai népművészet szintjére ereszkedik. Ez utóbbi csoportból Layer már nem is ad mutatványt, a klasszikus alkotás időkörére szorítkozván. Külön elismeréssel kell adóznunk Pécsi Józsefnek, a kiváló magyar fotoművésznek mintaszerű munkájáért s a kiadónak az előkelő kiállításért. *V. K.*

Lebedev, N. I.: *La vie populaire aux sources des rivières Désna et Oka.* 1-re Partie, Costume pop., le filage et le tissage. Moszkva, 1927. 171 szövegábrával.

(Memoires de la Sect. Ethn. de la Soc. des Amies des Scienses Nat. etc., oroszul, francia kivonattal, a kettő együtt 164 l.)

Ez a derék munka annak a nagyszabású vállalkozásnak az eredménye, melyet *Bogdanow*, illetőleg a moszkvai központi múzeum (korábban Rumjanzov-múzeum) és a központi iparvidék állami múzeuma irányít, ugyancsak Moszkvában, a központi kormányzóságok főképen orosz lakosságának néprajzi tanulmányozása céljából. Társa és kiegészítője az *Értesítő* mult évi számában (171. l.) ismertetett *Kuftin*-monografiának. Olyan értelemben is, hogy ez is csak a felkutatott vidék (mintegy 200 község a brjánszki és kalugai kormányzóságban) népének viseletét és szövésfonását (ezt technikai szempontból) írja le, a tárgyi vagyon többi része (építkezés, gazdasági szerszámok, kismesterségek, elsősorban gölöncsérség és fafaragás, közlekedés szerszámai, hangszerek) s a folklore további öt füzetben fog megjelenni.

Módszertani tekintetben is teljesen megegyezik *Kuftin* munkájával. Az egyes ruhadarabok szabása szerint, hat néprajzi területre bontja szét a tanulmányozott vidéket, melyet maga a nép, a viselet jellege szerint huszonhárom kisebb egységnek fog fel. Az egyes ruhafajták (főképen ingek) analógiáit szerző szerint a volgai finnség és törökség körében kell keresni.

A leírt ruhadarabokat a múzeum számára összegyüjtötték. *B. Zs.*

Zbirka jugoslavenskih ornamenata. *Izdaje etnografski muzej u Zagrebu.* (Horvát-szerb címlap.) II. 1926. III. 1927. Zagreb. 2°. 4—4 drb. tábla, a borítékon többnyelvű ábramegnevezés.

Az I. füzet után, melyről folyóiratunk már megemlékezett, most vettük kézhez a kifogástalan kiállítású sorozat két újabb füzetét. A II. füzet autochrom, a III. feketén nyomott ábrákat tartalmaz a textilia köréből: női fővalók (‚peča'), női ingek, főkötők hímzései, csipkefélék egész Jugoszlávia területéről. A gazdag déli szláv népművészet következő füzeteit nagy érdeklődéssel várjuk s reméljük, hogy az egészet vagy az egyes fejezeteket összefoglaló, magyarázó szövegeket sem fogjuk nélkülözni. *V. K.*

Schultze, L.: *Makedonien, Landschafts- und Kulturbilder.* 4°, 250 S., mit 86 Tafeln u. 3 Kosten. Jena, 1927.

A tárgyalt terület körülbelül 63.500 km² nagyságú, mintegy 2 millió albán, aromun, görög, bolgár, szerb, török és cigány lakossággal. A könyv, mint mellékcíme mondja, az ország egyes természetes darabjainak földrajzi, tájrajzi, gazdasági leírását adja, külön a gyéren lakott, s külön a sűrűbben megtelepült részeket, de ebben a keretben bőséges helyet juttat a természetes tájjal kapcsolatos ergológiának is (építkezés, viselet, munkaeszközök és módok, termelés, táplálkozás). A gyönyörű képes tábláknak majdnem fele néprajzi, vagy legalább néprajzi vonatkozású. *B. Zs.*

BEÉRKEZETT KÖNYVEK.

Kouftine B. A.: La culture materielle de la mechtchera russe. I. Partie: Vêtement de femme: chemise, paniova, sarafane. Moscou 1926.

Andreev M. S.: Po Tadzsikisztanu. I. Taskent 1927.

Harsányi István: Sárospataki Kalauz. Sárospatak 1927.

Semaine Internationale d'Ethnologie Religieuse. IV-e Session. Milan 17—25 Sept. 1925. — Paris 1926.

Melich János: Az oláh kérdés. (Különlenyomat a „Napkelet" II. évf. 3. számából.) Bpest 1924.

Moszynski Casimir: Origine de la magie et de la religion. Paris 1924. (Institut International d'anthropologie. I-e Session Prague 14—21 Septembre 1924. Extrait.)

Jänecke Wilhelm: Das rumänische Bauern- und Bojarenhaus. Bukarest 1918.

Ambroziani Sune: Bilder af utställda föremål. Stockholm. 1912.

Hammarstedt N. E.: Nordiska Museet. Svensk Forntro och Folksed. I. Bild och Ord. Häft 1. Stockholm 1920.

Heller Bernhard: „Gott wünscht das Herz": Legenden über einfältige Andacht und über den Gefährten in Paradies. (Különnyomat a „The Hebrew Union College Annual" Volume IV.-ből.)

Moszyński Kazimierz: Lud Polski W Dorzeczu Wisły. (Odbitka 2 Nr 11 „Zi emi" 2 dnia 1 czerwca 1927 r.)

Nachrichtenblatt der Gesellschaft für deutsche Vorgeschichte. Herausgege-

ben von Dr. Gustaf Kossinna. Jahrgang I—III Leipzig 1925—1927.

Kozlow P. K.: Zur Toten Stadt Chara-Choto. Mongolei, Amdo und die Tote Stadt Chara-Choto. Berlin 1925.

Róheim Géza: Australian totemism. A psycho-analytic study in anthropology. With an introduction by M. D. Eder. London 1925.

Bell Charles: Tibet einst und jetzt. Leipzig 1925.

Nioradze Georg: Die Berg-Ossen und ihr Land. Berlin 1923.

Dr. Krause F. E. A.: Geschichte Ostasiens. I—III. Teil. Göttingen 1925.

Revue d'Ethnographie et des Traditions Populaires. I—III. évf. Paris 1920—1922.

Wiklund K. B.: Ur Skidans Och Snöskons Historia. Malmö 1927.

Dr. Lukinich Imre: A Bethleni gróf Bethlen-család története. Bpest 1927.

Hornyik János: Kecskemét város gazdasági fejlődésének története. Kecskemét 1927.

Album M. J. Eiseni 70. sünnipäevaks. Tartu 1927.

MÚZEUMI HÍREK.

Néprajzi múzeumunk az 1928. év I. negyedében 350 darab tárggyal gyarapodott. Ebből vétel 307, ajándék 43 darab. Az előbbiek közül kerámiai tárgy 27, használati tárgy 14, kékfestő-minta 84, fényképlemez és kép 182 darab. Ajándékozott Ferenczi Sándor 7, Luby Margit, Förster Lajos 10, Nemzeti Múzeum könyvtára 9, Latabár Károly 1, Pavel Ágost 6, Kallina Gézáné 19 darabot. A tárgyak hazája 10 darab kivételével Magyarország. Könyvtári szaporulat 106 kötet, ebből vétel 30, ajándék 30, csere 45 kötet; ajándékozott: Bátky Zsigmond 2, Nemzeti Múzeum főigazgatósága 1, Néprajzi Társaság 1, Fővárosi statiszt. hivatal 1, G. Buschan 1, A. Petrov 1, Bartucz Lajos 1, Egyetemi Nyomda 1 és Ismeretlen 14 kötetet.

A kiállításból visszamaradt anyag elraktározását és revideálását tovább folytattuk. Ez a nagy munka évekig el fog tartani. Ebben a negyedben ruhaneműraktárunkat telepítettük át épületünk Kendeffy-utcai szárnyába. A pásztoréleti anyag megtisztogatását, revideálását és megfelelő elhelyezését elkezdtük. Embertani gyüjteményünket az Elnök-utcai homlokzatra költöztettük át. Külön helyiséget rendeztünk be a zene- és folklore-kutatók számára s korábbi műhelyünk szomszédságában egy új altiszti dolgozóhelyiséget csináltunk. Belefogtunk hatalmas képleltárunk szakonkénti csoportosításának elkészítésébe. Könyvtárunk folyóirat-állományának reviziója tovább folyt s 96 folyóirat került revizió alá. Fényképező-műhelyünk megkezdte az 1919—1920-ban szerzett sok ezerre rúgó fényképlemez levonatainak elkészítését. Ez eddig pénzhiány miatt maradt el, s ugyan csak ebből az okból évekig el fog tartani.

Kutatók, de főképen igen sokféle irányú érdeklődők most is, a kívánatosnál talán nagyobb mértékben is igénybe vették szolgálatainkat, különösen fényképező-műhelyünket. Ez az érdeklődés, mely legtöbb esetben minden ellenszolgáltatás nélküli kérelmeket jelent, már-már a hivatali munkateljesítmény rovására kezd menni.

Minthogy gyüjtemények gyarapítására juttatott javadalmunk még ma is alig egyhetede a békebelinek, külső gyüjtőutakra alig jut pénzünk. Mindössze Györffy István volt néhány tiszántúli vármegyében, Bartucz Lajos Kapospulán és Ebner Sándor Abaújban és Borsodban, elsősorban fényképezési célokból.

Néprajzi múzeumunk az 1928. év II. negyedében 934 drb. tárggyal gyarapodott. Ebből vétel 665, ajándék 268, csere 1 drb. Az előbbiek közül ki kell emelnem a Barátosi Balogh Benedek-féle, 317 darabból álló szachalini ajnu-gyüjteményt, mely még a háború előtt-ről származik, de csak most érkezett be a hamburgi múzeum közvetítésével. Mintegy 14 ládára való anyag a háború kitörésekor Chabarovszkban rekedt s azt mai napig sem tudtuk megszerezni. Az ajándékozók közül ki kell emelnünk Verebélyi K. Sándor urat Budapestről, aki 188 darabból álló, saját gyüjtéséből eredő angol-újguineai értékes kollekcióját ajánlotta fel múzeumunknak. Ajándékozott még: Kaán Károly 30, Kankovszky Ervin 14, Horváth Miklós 3, Balogh Rudolf 17, Schulek János 3, Ferenczy Sándor 2, Luby Margit 6, Relkovič Davorka 2, Bartucz Lajos 1 darabot, s Jankó László 19, Nemzeti Múzeum Régiségtára 3 darab koponyát.

Könyvtári szaporulat összesen 62 kötet, ebből vétel 17, ajándék 19, csere 26 kötet. Ajándékozott: Hampel Gábor 5, Végh Gyula 1, Institut Mianovszky Varsó 1, Néprajzi Társaság 9, Madarassy László 1, Szimonidesz Lajos 2 művet.

Raktári anyagunk revideálását tovább folytattuk s megkezdtük kerámiai és szövés-fonás-csoportunk rendbeszedését, újrarendeztük embertani gyüjteményünket. A könyvtár revíziója is jelentékenyen előrehaladt; összesen 126 folyóiratot hoztunk rendbe e negyedévben. Még csupán a magyar folyóiratok feldolgozása van hátra.

Magyar Népművészet című kiadványunk folytatásaképen két új színes füzetünk jelent meg e negyedévben az Egyetemi Nyomda kiadásában, ú. m. *Székely szőnyegek* Viski Károlytól és *Matyó szürhímzések* Györffy Istvántól. Az októberben tartandó prágai nemzetközi népművészeti kongresszus alkalmából, mint már említettem, egy 30—35 ív terjedelmű összefoglaló munkát adunk ki az Egyetemi Nyomda útján. A munka képanyaga együtt van, s nyomása megkezdődött.

Május 24-én nyitotta meg Kormányzó urunk Ő Főméltósága a Nemzeti Múzeum központi épületében a múzeum történeti tárainak az 1919—1928. években gyűlt szerzeményeiből rendezett kiállítást. Ezen a kiállításon múzeumunk is részt vett. A négyablakos termet megtöltő válogatott anyagot Viski Károly rendezte szokott gondossággal és ízléssel. Ugyanakkor nyitotta meg miniszter urunk ő nagyméltósága az Országos Széchenyi-Könyvtár újonnan berendezett olvasótermét s Néprajzi Múzeumunk gyüjteményeit is a nagyközönség számára. Gyüjteményeink e naptól kezdve hivatalosan is nyitva vannak hétköznapokon délelőtt a szokásos belépődíj mellett (40, illetve 20 fillér), vasárnap délelőtt pedig ingyen. Május 26-án ünnepélyes keretek között főigazgató urunk mutatta be múzeumunkat a sajtó képviselőinek s a nagyszámú szakférfiaknak. Múzeumunkat e negyedévben kereken 3000 látogató tekintette meg.

A június első felében Budapesten tartott III. finn-ugor közművelődési kongresszus alkalmából rendezett néprajzi kirándulásokat (Kecskemét, Szeged, Parád, Mezőkövesd, Eger) múzeumunk tisztviselői intézték, minden résztvevő megelégedésére. Ugyanők kalauzolták rokon kollégáikat budapesti tartózkodásuk alatt is.

Gyüjtőúton e negyedévben ketten voltak, ú. m. Györffy István Nógrádban a balassagyarmati múzeum őrével, dr. Fényes Dezsővel, főképen nevezett múzeum érdekében és Ebner Sándor Nagykáta vidékén és Borsodban.

Július hó 1-én nyílt meg új felállításban a **Hódmezővásárhelyi néprajzi múzeum.** A megnyitáson múzeumunkat Madarassy László kollégánk képviselte.

† Dr. Semayer Vilibald (1869—1928). Június 20-án kísértük utolsó útjára múzeumunk korábbi igazgatóját, dr. Semayer Vilibaldot. Huszonöt évet töltött intézetünk szolgálatában (1895—1920). Maradandó érdemei vannak múzeumunk anyagának gyarapítása és felállítása, s a vidéki néprajzi múzeumok gondozása körül. Temetésén múzeumunk személyzete teljes számban megjelent. Sírjánál főigazgató urunk megbízásából Dr. Isoz Kálmán főkönyvtárnok tartott meleghangú búcsúztatót. Nyugodjék békében.

A gombaszögi cserkésztábor. Július végén a következő meghívót kaptuk: Meghívó a csehszlovákiai magyar főiskolás cserkészek sajóvölgyi táborozására. A prágai, brünni és pozsonyi magyar egyetemi és főiskolai hallgatók cserkészszervezete, a Szent György Kör 1928 augusztus 3-tól 13-ig a Rozsnyó és Pelsőc között fekvő Gombaszög határában táborozik. A gombaszögi tábor le akarja fektetni a népi gyökerű magyar cserkészet alapjait, hogy a kisebbségi magyar ifjúság a földből és a faluból őserőt merítve egészséges munkásként állhasson be a haladó kor egyetemes demokráciájába. A tábor vezetősége ezért tíznapos regősiskolát állít fel, *amely a falu megismerésére* és a *magyar népi kultúra (népmesék, népdalok, népszokások, népművészet, népjátékok) ápolására* neveli a cserkészcsapatok regösdiákjait. Beszámolók készítendők az eddigi regösmunkáról, a *szülőföld népi kultúrájáról*, az önképzőkörök és cserkészcsapatok szellemi életéről. A tábor tervezetében egy Mikszáth- és Ady-pásztortűz, *Bartók és Kodály népdalainak kultusza és gyakorlati néprajz is szerepel.*

A meghívót egy faragott magyar kiskapu rajza díszíti a Felső Tisza mellékéről, melyet az 1927-ik évi országos regősjárás alkalmával rajzoltak le a regösdiákok.

A mozgalom vezére Kessler-Balogh Edgar prágai egyetemi hallgató Pozsonyban.

És a mi cserkészeink mit csinálnak?

ANZEIGER

XVIII. JAHRG. DER ETHNOGRAPHISCHEN ABTEILUNG DES UNGAR. NATIONAL-MUSEUMS 1928 II. HEFT

Seite 57—78. MÁLNÁSI Ö.: *Die Schäferei in Szoboszló.* Szoboszló ist eine grosse Stadt der Tiefebene in der Nähe von Debrecen. Ein Teil der Hortobágyer Puszta gehört dazu. Die Schäferei wird hier, auf den beiden 2500 bez. 2000 Katastraljoch grossen Kommunalweiden in ihrer ursprünglichen Form betrieben. Auf den beiden Weiden werden vom Frühling bis zum Spätherbst 14.000 Schafe von den Schäfern gehütet. Verfasser schildert diese Urbeschäftigung. Erklärung der Abbildungen: 1. Der sogenannte Hirtenkönig der Hortobágyer Puszta auf seinem Esel, mit seinem Schäferhaken und Hund. Er ist seit 1870 Hirte und hütet die Schafe von 20—30 Landwirten. Er ist heute der einzige unter den Hirten, der noch auf einem Esel reitet. Früher besass jeder Hirte drei Esel. Auch das Kerbholz wird nurmehr von einem einzigen Hirten gebraucht. 2. Jüngerer Hirte in seinem buntbestickten Filzmantel („Szűr"). Seine Familie betreibt die Schäferei seit anderthalb Jahrhunderten in dieser Stadt, auch er selbst besitzt 150 Schafe. 3. Schäferknecht und Esel mit dem Schafsbalg. Das Fell des verendeten Schafes wird auf diese Weise zum Wirt hereingeführt. 4. Die Karte von Hajduszoboszló und Umgebung. I. Innere Weide, unmittelbar um die Stadt herum. II. Äussere Weide, ein Teil der Hortobágyer Puszta. 5. Schafherde, im Hintergrunde Pferchen. S. 67. Grundrisse von Pferchen. 7. Schafstall neuerer Art auf der äusseren Weide. 8. Rohrstall älterer Art auf der inneren Weide. 9. Im Bau befindlicher Stall auf der inneren Weide. 10. Schafschur im Hofe des Wirtes. 11. Der Schafzaun (Melkhof). 12. Pferche mit Schafmelkhof. 13. Das Melken im Schafmelkhof. 14. Kastrierung der Lämmer mit den Zähnen. 15. Kastrierung der Lämmer mit einem Messer.

Seite 78—85. ECSEDI I.: *Der ursprüngliche Ackerbau der Bulgaren.* Beobachtungen aus dem Kreise der ur-bulgarischen, richtiger des türkischen Ackerbaues in Bulgarien. Die ältere Art der Landbebauung weicht rasch vor der, im Interesse des Mehrproduzierens angewandten Strenge des Staates. Der Bulgare ist in jeder Hinsicht moderner, er übernimmt die landwirtschaftliche Maschinen, während sein türkischer Nachbar noch mit dem Holzpflug ackert, mit dem Zaun eggt, mit Tieren tretet, usw. An seiner Hand lebt noch eine ganze Menge uralter Werkzeuge und Verfahren. Erklärung zu den Abbildungen: Abb. 1. Hölzerner Schnitterhandschuh. Er wird bei der Ernte über die Finger gezogen, um die Hand vor den Schnitten der Sichel zu schützen. 2. Das ausgetretene Getreide wird mit dieser Schaufel zu einem Fruchthaufen zusammengehäuft. 3. Erntesichel mit sägeartiger Schneide. 4. Erntesense. 5. Aus Ruten geflochtene Egge. 6. Tretstein, zum gröberen Treten der ausgebreitete Frucht. Im nördlichen Teil des Landes wird auf den Höfen getreten, auf dem sich auf der Strassenseite befindenden Tretplatz. An manchen Orten wird auch mit Leiterwagen, oder mit der Kombination der beiden getreten. 7. Dreiarmiges, hängendes, schwankendes Getreidesieb, aus Leder. 8. Tretstein. 9. Ochsen- oder Büffeljoch. 10. Holzpflug. 11. Aus Ruten geflochtene Pferche auf dem Acker. 12. Aus Ruten geflochtener Maisbehälter. 13. Spreubehälter. Abb. 2. Das Treten auf der Tenne. Mit solchen, von Tieren gezogenen Steinwalzen wird die Tenne vor dem Treten hartgewalzt. Abb. 3. Treten mit Schlittenkufen. Der untere Teil ist ganz mit winzigen Kieselsteinen (500—650 Stück) beschlagen. Mit diesen wird die Lage erst begangen, wenn das Getreide vorher schon durch die Steinwalze oder dem Leiterwagen gut zerstampft ist. Manchmal werden beide oder auch alle drei kombiniert. An vielen Orten wird mit Pferden und Kühen getreten.

Kürzere Berichte. — Aus alten Aufzeichnungen. — Litterarische Rundschau. — Museal-nachrichten:

A kiadásért felelős: Dr. BÁTKY ZSIGMOND.

Kir. Magyar Egyetemi Nyomda. 1928. Budapest VIII, Múzeum-körút 6. — (Dr. Czakó Elemér.)

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM NÉPRAJZI TÁRÁNAK
XX. ÉVFOLYAM **ÉRTESÍTŐJE** 1928. 3—4. FÜZET

Pásztor ivócsanakok a Néprajzi Múzeumban.[1]

Az európai szellemi hagyományok eredetének összehasonlító búvárlata mindjobban általános érvényű eredményképen állítja fel azt a tételt, hogy kontinensünk népei lelkileg közel rokonok egymással. Ugyanaz a meglepetés kezd kiderülni a tárgyi anyag vizsgálatából is. De várhatunk-e mást, tudva azt, hogy e népek, származásuk, történetük és életmódjuk, röviden egész etnikai meghatározottságuk tekintetében meglehetősen egységesek. Magas színvonalú és szabatos összefoglalásban tárja ezt elénk a két *Haberlandt*, a *Buschan*-féle *Illustrierte Völkerkunde* újabb, 1926-os kiadásában, Európa első igazi néprajzában.

E mű *Gazdálkodás* című fejezetében, mely nem leírást ad a mai állapotokról, hanem Óeurópa összehasonlító kultúrtörténetét próbálja megrajzolni, külön van tárgyalva a tiszta állattartás, természetesen ugyanebben a felfogásban.

Ennek a ma is szanaszét meglevő, ősfoglalkozást üző európai pásztorságnak hagyományos tárgyi fölszereltsége közt, szó esik itt a fából faragott, ivópohár nagyságú csanakokról is, annak igazolására, hogy azok ódonszabású formakincse is, e népréteg kultúrvagyonának korai közös leszármazását bizonyítja. Haberlandt főképen a balkáni és kárpátvidéki pásztor ivópoharakat emeli ugyan ki, de az említett területi elterjedés mellett rá kell még mutatnunk arra is, hogy szakasztottan ugyanezek az edényalakok, természetesen fémből vagy cserépből, különböző korokból, a régészek előtt is ismeretesek. (Néha az utóbbiak az előbbiek után készültek. Verhandl. der Berliner Ges. f. Anthrop. etc. 1901:278.). S minthogy a fapohár, legalább ebben az esetben, mindenesetre korábbi, mint a cseréppohár, ez pásztorcsanakjaink ősi származásának, tehát kultúrértékének döntő s egyben súlyos bizonyítéka. A nemes fémből készült és drágakövekkel kirakott püspöki pásztorbotok „ősei a mai juhászkampók", hogy csak egyetlen példát említsünk.[2] Ebbe a művelődéstörténeti háttérbe kell tehát csanakjainkat is gondolatilag beállítanunk.

[1] E fapoharaknak többféle nevük van. Mi *csanak*oknak mondjuk őket, ahogyan több vidéken hívják (*Szinnyei:* Tsz.). Az *Etym. Sz.* szerint két *csanak* szavunk van. A régi, kún-török eredetű. Tárgyilag serlegfélét jelentett az *Okl. Sz.* szerint. A másik „a népnyelvi csanak (fapohár) csak oszmán jövevényszó lehet, vidékenként szerb vagy oláh közvetítéssel". Erről lentebb.

[2] Szatmárban egy koravaskori bronzedényt találtak — alakja félholdhoz hasonló, két vége egy-egy madárfej — s *Spiesz* és *Bobrinszky* egymástól függetlenül kimutatta, hogy az svéd és orosz sör, illetőleg kvaszivó paraszt fapoharak pontos alakpárja. A korábbi minden bizonnyal a ma is élő, művészi faragású fapohár volt. (*Spiesz:* Bauerkunst etc. Wien, 1925., *Bobrinsky:* Volkstüml. russ. Holzarbeiten. Leipzig, 1913.).

Hazánkban ezek az ivópoharak erdőjáró, pásztorkodó és vadászemberek kezén, legalábbis a hegyvidékeken, mindenfelé el vannak terjedve.[3] Gyüjteményünkben a Dunántúl, a palóc, a tót, az ény.-i német, a rusznák, oláh és horvát népterület egyaránt képviselve van gazdag alaksorozattal. Ebből állítottuk össze az itt bemutatott táblákat.[4]

Az edényeket vagy a fakéreg természetes kidudorodásából készítik (már a klasszikus ókorban ismeretes eljárás, l. *Buschan* i. m. 374.), s ezeket Dunántúl *koponyá*nak mondják,[5] vagy egyetlen darab puhafából, ritkábban keményfából faragják, a pásztorművészkedés gyakorlata szerint többé-kevésbbé díszesen, úgy az edény fejét, mint még inkább fogantyúját. Vannak ezeknél jóval cifrább, kimesterkéltebb példányaink is. Aprólékos leírásukat itt felesleges-nek tartjuk.

Bennünket ez alkalommal inkább az edények fejeinek formái érdekelnek. Ebben elég nagy változatosság van, de természetesen csak bizonyos határon belül, mert pl. a *Bobrinszky* közölte orosz-földi példányokhoz képest a mieink alaktani tekintetben sokkal egységesebbek. Vidékekhez vagy népfajokhoz szigorúan nem tudjuk kapcsolni az egyes formákat, bármennyire kívánatos volna is az, mert úgy a múzeum példányai, mint az irodalmi közlések azt tanusítják, hogy egy vidéken, vagy egy népfaj kezén, többféle forma él s e tekintetben csupán a főbb jellemvonásokat tudjuk megrajzolni. Ez, ősi fölszereléstárgyak esetében, s erősebben bolygatott népterületeken, mint amilyen hazánk is, általános tapasztalat. Feltehető azonban, hogy az egyes formák európai előfordulásának pontos számbavétele, ha ugyan még lehetséges, azok eredetének, vándorlásának s ezáltal etnikai kapcsolatoknak kimutatására vezethet, amint ezt az ásatag edényformákra vonatkozólag a régészetben látjuk.

Területileg látszólag legjobban körülhatárolhatók az 1—7. számú, elliptikus keresztmetszetű, mélyen kivágott, csőrös szájú, karéjos, áttört fülű, elegáns szabású szilkék. Legtöbbjük Dráván-túlról származik s minthogy Dalmáciában és Boszniában is előfordulnak (*Magy. Iparművészet* XIII : 185., *Haberlandt:* Österr. Volks-

[3] Az Alföldről nem ismerjük őket. Ennek kielégítő magyarázatát adni nem tudjuk. A faanyag hiánya ezt csupán részben indokolja. A Kiskúnságban és Hortobágyon elhasznált kolompokból készített ivópoharakat találnak (*Értesítő.* 1906 : 202. és 1928 : 68.). Meglepő, hogy teljesen ugyanilyen szabásúak a szárdiniai pásztorok tülökpoharai (*Buschan* i. m. II : 374.), de ezektől viszont egészen eltérnek a hortobágyi *ivótürkök* (*Ért.* 1914 : 50.). Ilyen ivótülkök régebben egész Európában divatban voltak s a Kaukázusban jelenleg is vannak.

[4] Gazdag, több mint 200 darabból álló gyüjteménye van *Kaán Károly* ny. államtitkár úrnak Budapesten, aki szíves volt megengedni, hogy azt múzeumunk számára lefényképezhessük. Szép gyüjteményt őriz, kizárólag a tót Felföldről a Mezőgazdasági Múzeum is.

[5] *Szinnyei:* Tájszótár, 1171. *Malonyay:* A magyar nép művészete. III : 251. A *Bátky: Útmutató.* 35 t. 7. á. (itt a 78. ábrán) bemutatott somogyi csanak neve is „kapinya". Készítette Csete Ferkó. Hogy a kancsókat régebben is mondták *koponyá*nak, l. a *Nyelvtört. Sz.* és *Nyelvőr* adatait. A mai (agy vagy fő) koponya csak későbbi átvitel, éppen úgy, mint az ugyancsak csészefélét jelentő *tök* vagy *kobak*, amik ivópohár értelemben ma is használatosak. Hogy babonás hiedelemből koponyákat használtak ivócsészékül, más lapra tartozik (l. pl. *Spiesz:* Die Behälter d. Unsterblichkeitstranken. Mitt. d. Anthrop. Ges. Wien. 44. k.).

I. tábla.

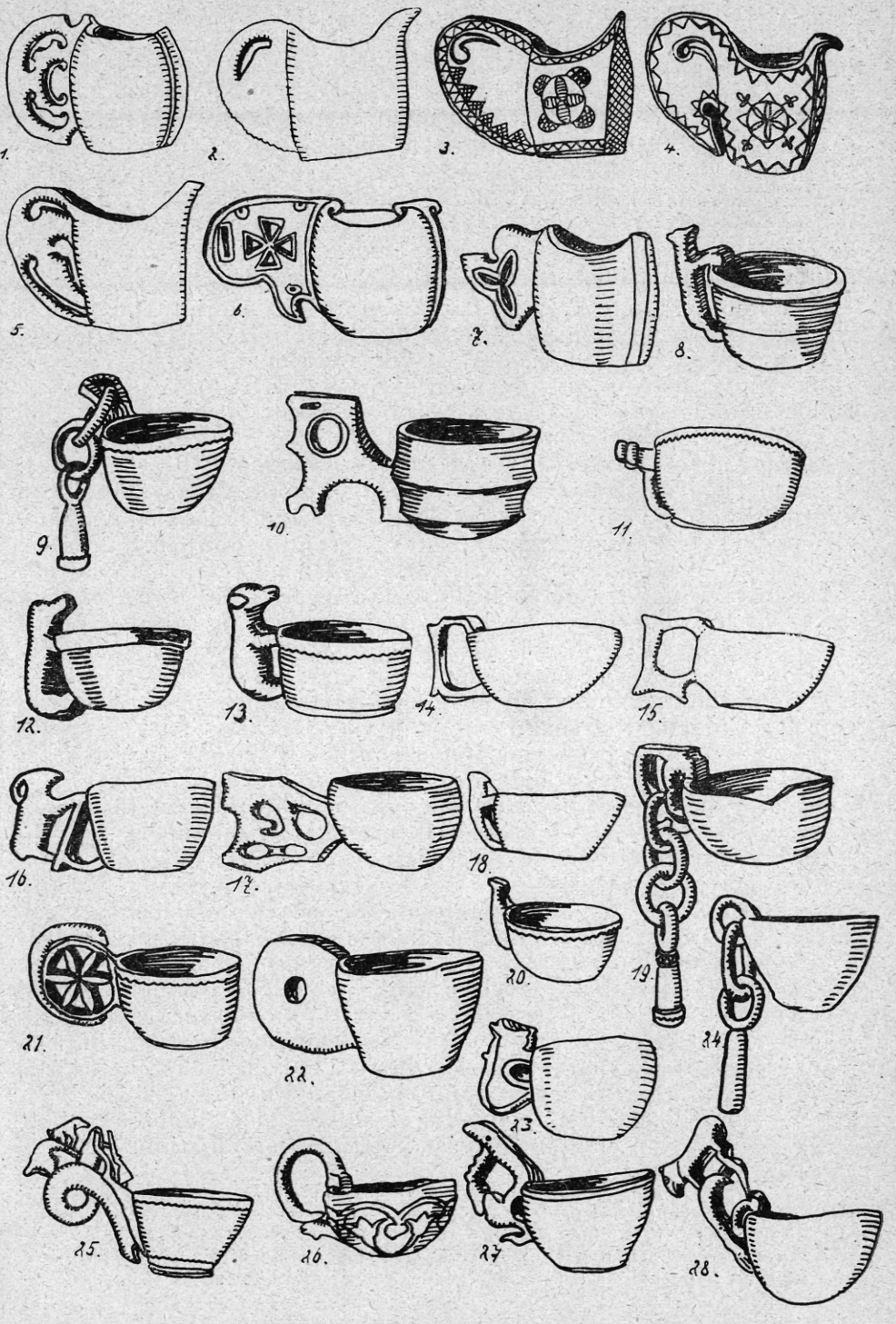

kunst. Wien, 1911.), lehetséges, hogy ez az igazi hazájuk. Feltehető, hogy délszláv közvetítéssel kerültek Zalába és Somogyba (7. sz., l. még *Vas. Újság.* 1914 : 14. szám és *Ért.* 1911 : 267.). Feltűnő azonban, hogy innen messze Krassó-Szörényben, az oláhság kezén is felbukkannak (5. sz. és 6. sz., az utóbbi Erdélyből). Hogyan, mely úton kerültek ide, megvannak-e a Balkánnak e tekintetben számbavehető részeiben, s az oláhság onnan hozta-e magával stb., adatok híján biztosan nem tudjuk. Tekintetbe véve azonban azt, hogy nemcsak a formák ugyanazok, hanem díszítésmodoruk is megegyezik, mely erősen emlékeztet a balkáni guzsalyszárakéra, s tekintve azt, hogy az oláh faragóművészet egészében balkáni jellegű, nagyon is valószínűnek mondhatjuk.

Fentebb említettük, hogy az *Etym. Szótár* szerint a népnyelvi *csanak* oszmán jövevényszó lehet, vidékenkint szerb vagy oláh közvetítéssel. Ennek azonban úgy látszik ellentmond az, hogy e szavunk éppen azokon a vidékeken járatos (pl. Palócság, Szatmár, Kolozs), ahol török hatás legkevésbbé valószínű, viszont ott, ahol ilyen feltehető, a szó ismeretlen. Szlavóniában e merítőpohárnak *kepčija* a neve (*Setnje kroz. etn. muzei u Zagrebu.* 1927 : 28.). Kétségtelen, hogy e szó az oszmán *kepče* = merítőkanál szóból van képezve, vagyis a tárgy azok közé a fölszerelési holmik közé tartozik, melyeket az oszmánság hozott a primitívebb balkáni népek közé. Érdekes már most, hogy a Páreng oláh juhászai (Hunyad m.) ezt a merítőedényt (melynek formája ugyan más) *cepceana*-nak nevezik (*Ért.* 1905 : 203.).[6] A két szó alkalmasint ugyanaz és közös forrásra mutat (a magyarság a szót nem ismeri). Aprólékosabb adatok hiányában ehhez sem fűzünk most magyarázatot, mert enélkül is tudatában vagyunk az ilyen természetű szemlélődések nehézségeinek és ingatag voltának.

Ez a különös pohárforma *Haberlandt*nak is feltűnt s ezt mondja róla (*i. m.* 375.): „ezek a dalmát és horvát csolnakalakú szilkék, legjobban olyan bőrből készített edényformákra emlékeztetnek, melyeket ázsiai lovas népek hozhattak magukkal Pannóniába".

Ebben az állításban egy egész kultúratörténeti fejezet van elrejtve, melynek igazolása igen részletes kifejtést kívánna. A bökkenő csak az, hogy ez a forma, legalább ma, Pannóniában nem él, hacsak azt nem állítjuk, hogy a zala-somogyi szilkék ősi maradványok s azok terjedtek át a szomszédos Balkánra és nem fordítva. De ennek a feltételezésnek egyelőre nagy nehézségei vannak.[7] Annyi mindenesetre feltűnő, hogy a délszlávban járatos *csanak* és *kepčija* megnevezés, oszmán kölcsönvétel. Másfelől *Bobrinszky* gyönyörű munkája alapján az is kétségtelen, hogy az ilyen íveltszélű, csőrös szájú formák orosz földön otthonosak, elannyira, hogy ezt a két jelleget, a formáknak a délszlávokétól egyébként elütő szabása mellett is, az orosz anyag alapján, bízvást keletinek mondhatjuk, annál is

[6] *Dimitrie Comsa:* Album de crestături in lemn Sibiiu, 1909. című munkájában *căpcel* (olv. kepcsel) a nevük. Ugyanúgy *Tzigara-Samurcas:* Izvoade de crestături etc. Bucureşti, 1928. című művében is.

[7] Vérmesebbek talán gondolhatnának arra, hogy a horvátokat betelepítő avarok vitték be magukkal, de ezt, legalább egyelőre, semmivel se tudjuk támogatni.

II. tábla.

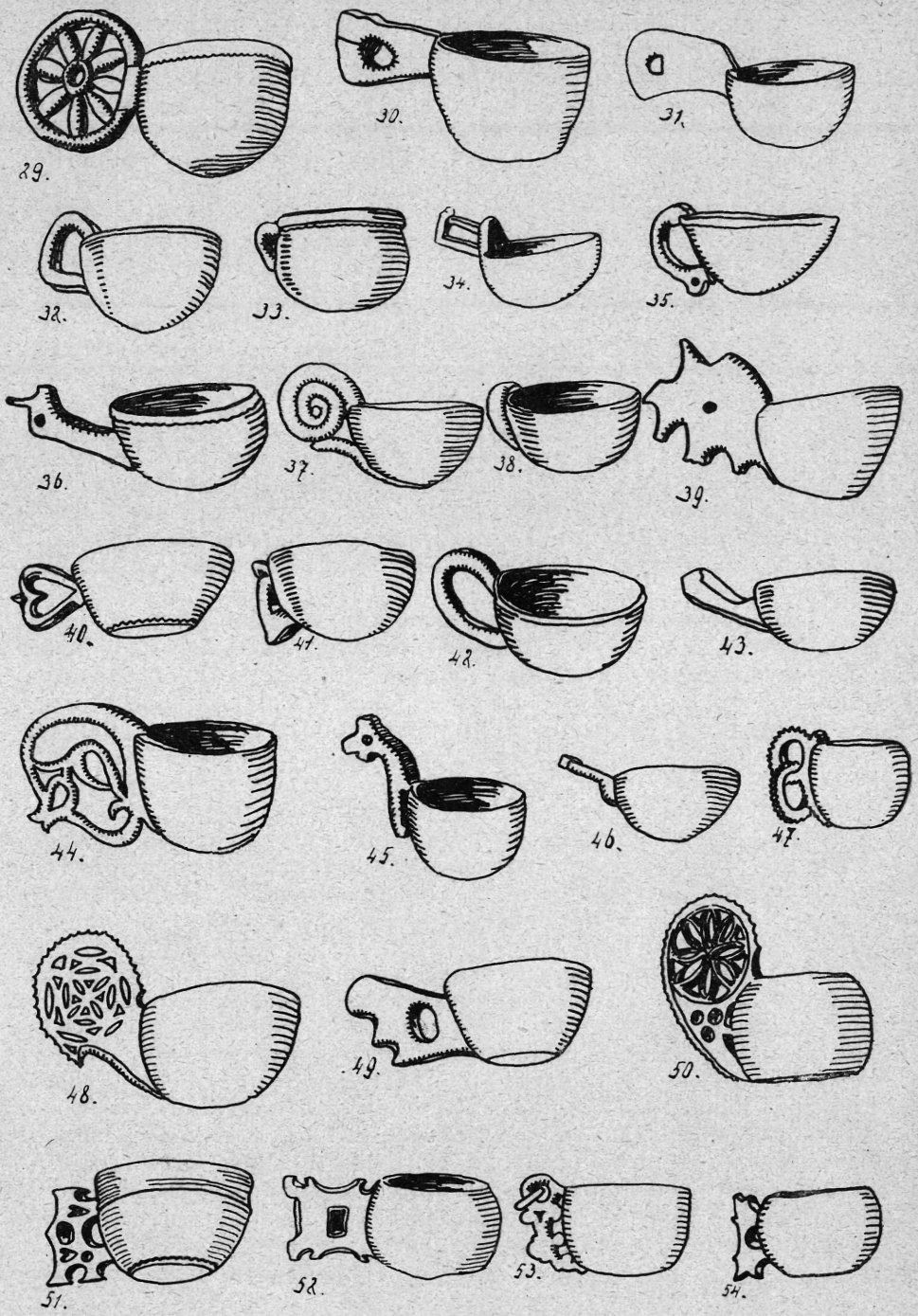
29.
30.
31.
32.
33.
34.
35.
36.
37.
38.
39.
40.
41.
42.
43.
44.
45.
46.
47.
48.
49.
50.
51.
52.
53.
54.

inkább, mert azok kaukázusi merítőedényeken is előfordulnak (*Zichy:* Kaukázusi utazásai LXXIX. t. *Buschan* i. m. 821.).

Fényképgyüjteményünk szerint ilyen ívelt és csőrös szájú merítőkanalak (melyeket átmeneti alakoknak tekinthetünk), a csuvasok kezén is közönségesek, de fogantyújuk egészen más vágású és más állású, mint az orosz csészéké, t. i. nem fülszerű vagy vízszintes, hanem fölfelé álló nyél, vagyis az egész edény függélyes nyelű merítőkanálhoz hasonló, azaz olyanforma, mint a kárpáti oroszok tejmerő cserpákja (l. *Buschan* i. m. 970., 4., 2.). Nem lehetetlen tehát, hogy az oroszok ezt a formát, pontosabban az edény fejét, török fajtájú népektől vették át, míg egyéb csészealakú csanakformáik, úgy látszik északi germán befolyást árulnak el. Mindez azonban, tekintettel az edénykék ősi multjára is, egyelőre csak feltevés, vagy legfeljebb sejtés. Az összehasonlító nyelvészetnek mindenesetre fontos szava lesz ebben.

Eléggé elkülönülő csoportot alkotnak a tót és palóc Felföldről származó példányok.[8] Az edények feje ezeknél gömbsüveg (31), félgömb (32), vagy talpas féltojásalakú (27), a magyar származású példányokon rendesen lapos faragással, virágokkal, vagy pásztor- és vadászjelenetekkel. Tábláink azonban azt mutatják, hogy ezek a gömbölyű formák nemcsak itt honosak, hanem hellyel-közzel Dunántúlon (76), Máramarosban (45) és Erdélyben is (53) előfordulnak.

A palóc példányok Hontból, Nógrádból, Hevesből és Gömörből valók, a tótok (és németek) Trencsénből, Túrócból, Zólyomból és Barsból. Úgy látszik mindkét nép pásztorsága körében egységes, mindamellett egymással rokon stílus alakult ki, amennyiben a hangsúlyt mindketten az edény fülére teszik s azt rendesen állatokra (kígyó, kos, kutya, medve, ember) faragják ki. A kettő abban válik el egymástól, hogy a magyarok a kígyót (37), a tótok, nagy merítőedényeik mintájára a medvét (12) kedvelik.

Hogy a két szomszédos népterület különben is mozgó pásztorsága mennyire hatott egymásra, igazolja a 9., 24., 19. edény fülének egyébként más szerszámokon is ismert, láncon lógó, sípot utánzó faragása Trencsénből, Barsból és Zólyomból, mely motívum inkább a tótság körében divatos.

Egy másik csoportba tartoznak a lapos csészeformák, értvén ezalatt azokat, amelyeknél a hengeralakú csészefej alacsonyabb, mint szélesebb (64, 65 stb.). Előfordulnak a tót Felföldön (57), a palócok között (56), a máramarosi rusznákoknál (43), az erdélyi oláhságnál (64) és Déldunántúlon (55). Egyes formái néha távoleső vidékeken meglepően azonosak (64, 65, 66), Hunyadból, Szilágyból és Somogyból. Kielégítő magyarázatát adni ennek, sajnos, nem tudjuk, csak annyit mondhatunk, hogy ezek a lapos, keresztpántos, bütykös csészeformák az oláh pásztorok között nagy darab földön előfordulnak. Nem lehetetlen, hogy erdélyi vándor oláhcigányok közvetítették ezt Dunántúl déli felébe.

[8] Magától értetődik, hogy az itt említendő csoportok alaktani tekintetben nem válnak el szigorúan egymástól; közöttük sokszoros átmenetek vannak s az egyes példányok beosztását más másképen csinálta volna.

III. tábla.

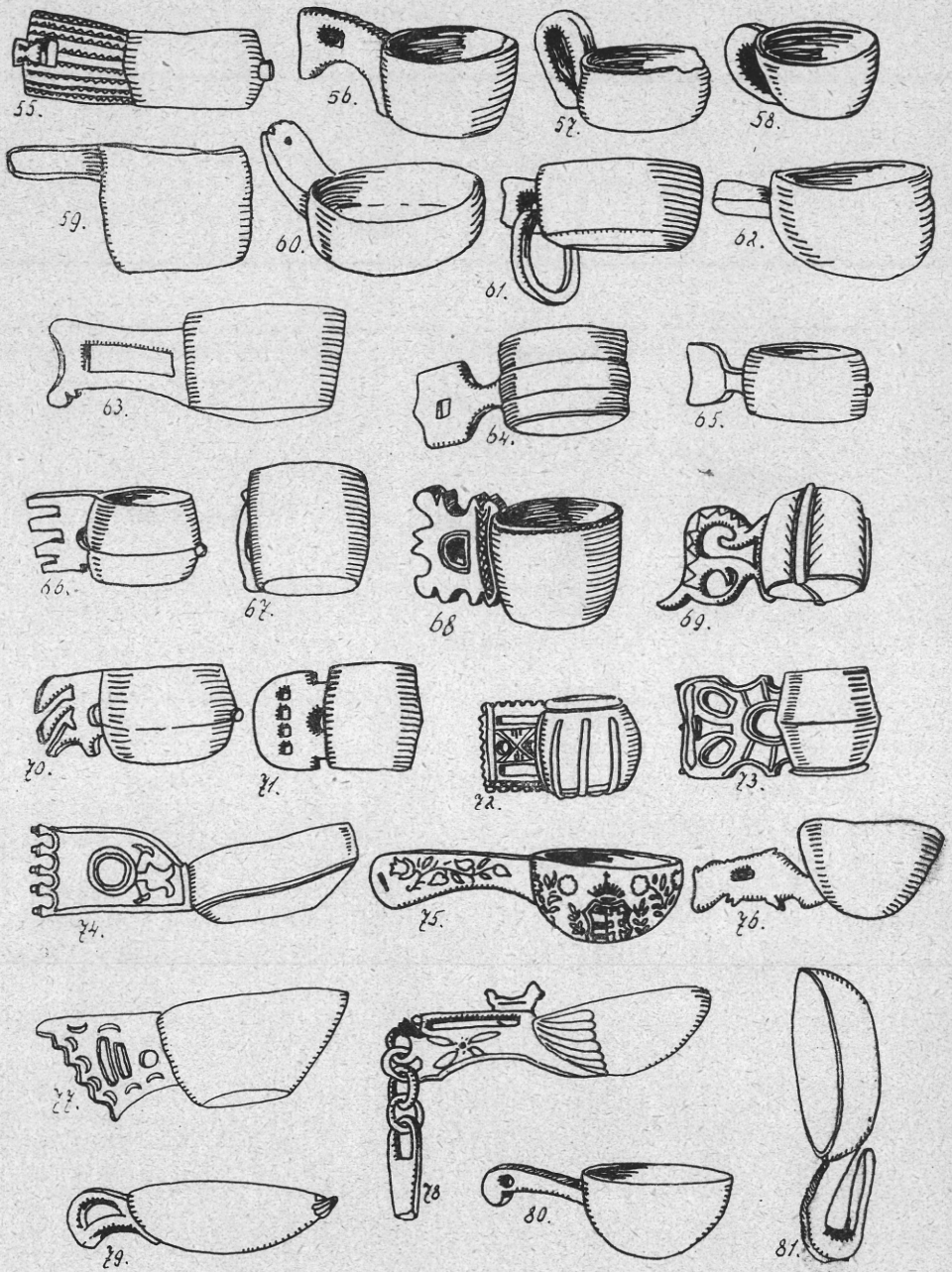
55.
56.
57.
58.
59.
60.
61.
62.
63.
64.
65.
66.
67.
68
69.
70.
71.
72.
73.
74.
75.
76.
77.
78
79.
80.
81.

IV. tábla.

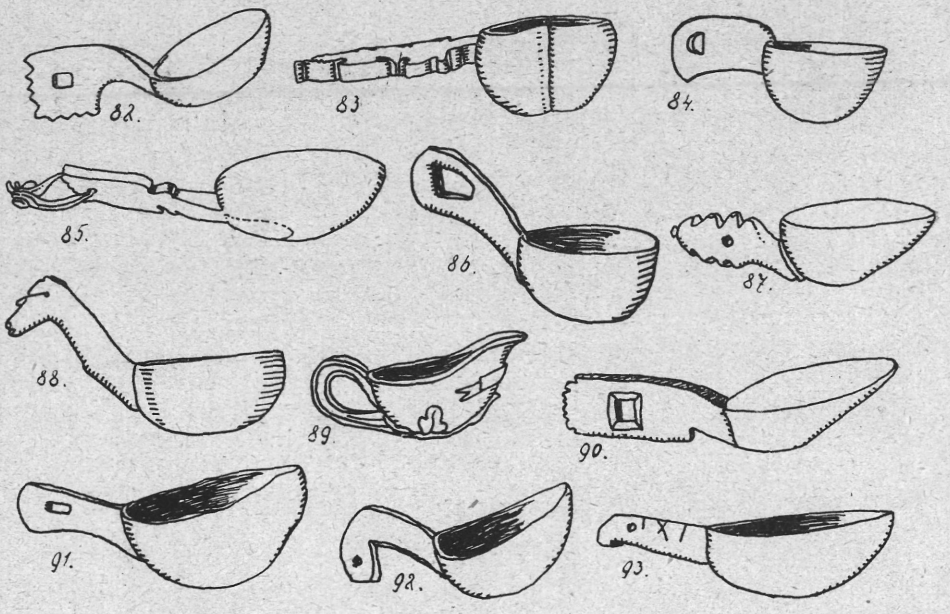

*Az ábrák mutatója.**

1 = Zala (m.), 2 = Bács (sz.), 3 = Horvátország (h.), 4 = ugyanaz, 5 = Krassó (o.), 6 = Erdély (o.), 7 = ugyanaz, 8 = Trencsén (t.), 9 = ugyanaz, 10 = Zólyom (t.), 11 = ugyanaz, 12 = ugyanaz, 13 = Túróc (n.), 14 = Zólyom (t.), 15 = Sáros (t.), 16 = Bars (t.), 17 = ugyanaz, 18 = Zólyom (t.), 19 = ugyanaz, 20 = Bars (n.), 21 = Hont (m.), 22 = ugyanaz, 23 = ugyanaz, 24 = Bars (n.), 25 = Nógrád (m.), 26 = ugyanaz, 27 = ugyanaz, 28 = ugyanaz, 29 = ugyanaz, 30 = ugyanaz, 31 = ugyanaz, 32 = ugyanaz, 33 = ugyanaz, 34 = ugyanaz, 35 = ugyanaz, 36 = Gömör (m.), 37 = ugyanaz, 38 = ugyanaz, 39 = ugyanaz, 40 = ugyanaz, 41 = ugyanaz, 42 = ugyanaz, 43 = Máramaros (r.), 44 = Heves (m.), 45 = Máramaros (r.), 46 = ugyanaz, 47 = ugyanaz (?), 48 = Alsó-Fehér (o.), 49 = Krassó (o.), 50 = Torda-Aranyos (o.), 51 = Erdély (o.), 52 = Hunyad (o.), 53 = ugyanaz, 54 = Hunyad (o.), 55 = Zala (h.), 56 = Nógrád (m.), 57 = Zólyom (t.), 58 = Gömör (m.), 59 = Máramaros (r.), 60 = ugyanaz, 61 = ugyanaz, 62 = ugyanaz, 63 = Krassó (o.), 64 = Hunyad (o.), 65 = Szilágy (o.), 66 = Somogy (m.), 67 = Bars (t.), 68 = Gömör (m.), 69 = Bihar (o.), 70 = Somogy (m.), 71 = Bihar (o.), 72 = Hunyad (o.), 73 = ugyanaz, 74 = Somogy (m.), 75 = ugyanaz, 76 = Dunántúl (m.), 77 = Somogy (m.), 78 = ugyanaz, 79 = Zala (m.), 80 = Somogy (m.), 81 = Beszterce-Naszód (o.), 82 = Hont (m.), 83 = Gömör (m.), 84 = Nógrád (m.), 85 = Gömör (m.), 86 = Ung (r.), 87 = Felső-Magyarország (?), 88 = Ung (r.), 89 = Sáros (t.), 90 = Erdély (m.), 91 = Krassó (o.), 92 = Szolnok-Doboka (o.), 93 = Kolozs (m.).

* A képek az eredetinek kb. 1/5-e. m. = magyar, sz. = szerb, h. = horvát, o. = oláh, t. = tót, n. = német, r. = rusznák.

Ide tartozik a facsomóból faragott két legprimitívebb példány is (59, 60), szokatlan állású fogantyújuk alapján ítélve alkalmasint Máramarosból (l. 43).

Hogy a fogantyúk kiképzése különben messze vidékeken egyforma típusú lehet, arra a következő csoportban látunk szép példákat.

Ide a magas csészeformákat sorozzuk (67—73). Ezek úgy látszik főképen oláh vidékeken fordulnak elő. A *Haberlandt* (*i. m.* 379.) közölte pireneusi formák csaknem szakasztott alakpárjai a 73.-nak.

Utolsó csoportba sorozzuk a kanálformájúakat (74—93). Ezek igen változatos alakban szerte mindenütt megtalálhatók. Fejük lapos, tojásdad kanálforma, fogantyújuk hosszabb-rövidebb nyél. Egyező alakok távoleső vidékekről ebben a csoportban is előfordulnak, pl. a 90. Erdélyből s a 74. Somogyból. A somogyihoz hasonló alakot közöl *Malonyay* (i. m.) Nógrádból. A 87. felsőmagyarországi példány és 76. dunántúli példány nyele (elstilizált medvealak) ugyanaz, viszont Malonyayban ugyanezt a motivumot Kalotaszegen találjuk meg. A 79. zalai formát látjuk *Buschan*ban Braunschweigből.

Említettük, hogy edényeink ősi formákat örökítettek át napjainkra. Erre mutat az is, hogy a fogantyúkon a hallstatti korra emlékeztető állatfaragások vannak. Különösen Orosz- és Svédországban közönségesek a madáralakra faragott, lapos, csészeszerű csanakok. Ezek a korábban vallási és ünnepi cselekvések (áldozás, lakodalom stb.) alkalmával használt poharak, a megifjodás, az élet vizét őrző és hozó mitikus madarakat jelképezték. Nálunk ilyen tiszta madár-csanakok nincsenek, de hogy azoknak emléke még rajtuk van csökevényes madárcsőr- vagy fark-alakokban (pl. 81, 82), világosan láthatjuk. A *Kaán*-gyüjteményben van egy csanak, amelyiknek a csészéje egy lúdnak a teste, fogantyúja pedig annak nyaka és feje. Aligha kétséges, hogy az 1—7. példányok is ilyen elstilizált madáralakok, amire *Spiesz* is rámut (Bauernkunst. Wien, 1925 : 45.). Hogy kanalak nyele gyík, kígyó, hal stb., feje pedig állati test, arra nemcsak az európai, hanem a tengerentúli primitívek tárgyi anyaga is fölös példával szolgál. Ezért értékesek nekünk ezek az egyszerű pásztorpoharak.[9]

Bátky Zsigmond.

Adalékok az alföldi gazdálkodáshoz.

Hordás.

A tavaszi szénavágás, a gabonaaratás (takarás) befejezése után a második nagy munka, a *hordás* következik: a learatott széna, gabona betakarítása, beszállítása — melyiket hova kell — tanyába, takarmányos kertbe, szérűskertbe, szérűhelyre, csűrbe, padlásra.

A régi magyar nyelv is tanúsítja ennek a népi munkának ősi voltát, a „*gabonahordás*"-ban, „*búzahordás*"-ban (Nyt. Sz.). A nép

[9] A 88. rusznák példány fogantyúja lófej, beégetett díszítéssel. Az észteknél a lakodalmi sörös fakannák fülén gyakori a lófej, szintén égetett dísszel (*Manninen:* Etnogr. Monograafiad. I. A magyarázat azonban nem helytálló).

időszakot is jelöl a hordással: *hordáskor, hordás idején, szénahordáskor.* (V. ö. aratáskor (takaráskor), takarás idején). Kint a tartlón a learatott gabona keresztbe vagy vontatóba, a lekaszált széna csak vontatóba van összerakva.

Gyerekkoromban még, Mezőtúron, a búzát is csak vontatóba rakták. A búza kévébe kötése, keresztbe rakása, a cséplőgép elterjedése óta, a mult század második felében jött szokásba az Alföldön, s ma már általános. A *nyomtatás elavultsága,* a gépi cséplés hozta ezt magával.

A *hordás* többféle módon, többféle eszközzel történik ma is: I. *Vontatókocsival.* II. *Lánccal, kötéllel. Szekérrel.*

A hordás egyik primitív eszköze, a *vontatókocsi* használata az Alföldön ma is általános. *A lánccal, kötéllel való vontatás* azonban már kiveszőben van. Szentesen pl. erről a vontatási módról már csak hallomásból tudnak az öreg gazdák is. Arra is csak emlékeznek már, hogy a szérű szélén levő vontatókat *„seggencsúsztatva"*, kötéllel, lóval vontatgatták be az ágyás helyére. Ez nemcsak időnyerés volt, hanem a villások (aratók) kézi erejének kímélése is.

I.

A vontatókocsi.

Ez az alacsonykerekű vontatóeszköz az Alföldön más-más néven ismeretes. Szentesen *vontatókocsi,* Hódmezővásárhelyen *bolondkocsi,* Mezőtúron *bolondszekér* (az eszköz bolond formájáért); Nagykúnságban, Debrecenben *csámesz.* A mult nyáron Kecskeméten és Szentesen láttam vontatókocsit.

Képünkön Kozák Antal szentesi (Lapistó 36.) kisgazda vontatókocsiját mutatjuk be.*

Részei: 1. Első *kistengelye,* 2. hátulsó *nagytengelye,* 3. két *hegyes nagy rúdja,* 4. két *hegyes kis rúdja,* 5. két *marokvasa,* a két nagyrúdnak az első tengelyre eső végén, 6. *vánkosa:* az első tengelyre erősített fagerenda, 7. *köldökvasa:* a vánkosra erősített vaskampó, ebbe illesztik bele a marokvasakat, 8. két ékbe végződő *rúdszárny,* 9. *akasztó* a rúdszárny végén, ebbe akasztják a kisefát vagy tézslát, 10. elől két kisebb, hátul két nagyobb *kerék.* Mind a négy sajtformájú, szélestalpú, ráftalan, küllők nélkül, 11. *fakerékszegek,* 12. *ragasztókapcsok:* a két nagyrudat a hátulsó tengellyel összekötő kapcsok. A vontatókocsi máig háziipar jellegű készítmény. Vasrésze kevés. Már ez is tanusítja ősi voltát. Készítése különben a bognármesterségbe vág. Összeállítják barkácsoló emberek, faragóbéresek (cselédek) egyik-másik gazda maga is. S csak a vasrészeket csináltatják kováccsal.

A két nagyrúd fenyőfából, a két kisrúd nyírfából, tehát puha, könnyű fából, a kerekek nyárfából, fűzfából vannak, ilyen fákból fűrészelik, hogy azok is könnyűek legyenek, hogy ne vágódjanak bele mélyen a puha tarlóföldbe. *Vontatás.* A vontatókocsi kezelése egyszerű. Gyors és szapora munkát lehet vele végezni. Csak egy

* *Vrana Lajos* úr felvétele.

hibája van — mint a gazdák tartják — az, hogy 3 ember is kell hozzá. Míg a lánccal való vontatáshoz, emberszűkiben, egy is elég.

A vontatókocsi megáll a vontató előtt és leszerelik. A kisafát vagy tézslát lekapcsolják, a két nagyrudat a köldökvasból kiemelik, a hátulsó tengelyből pedig kikapcsolják és a vontató háta megé görgetik. Mikor ez megvan, két ember előbb az egyik oldalon, egymás mellé állva, a vontatót a feneke alá dugott kocsirudakkal felemeli, s ekkor a harmadik ember a támadt nyílás alatt a nagyrudat keresztültolja. Így kerül a vontató alá a másik oldalon is, az arrulsó nagyrúd. Így fekszik rá a vontató a két nagyrúdra. Ezután a hátulsó tengelyt a jobbról-balról felemelt nagyrudakhoz visszakapcsolják, elől pedig a köldökvasba akasztják bele a nagyrudak marokvasát.

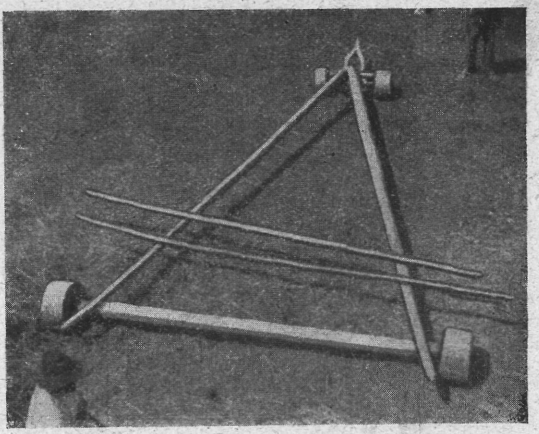

1. ábra. Vontatókocsi (Szentes).

A vontató így kerül fel a vontatókocsira.

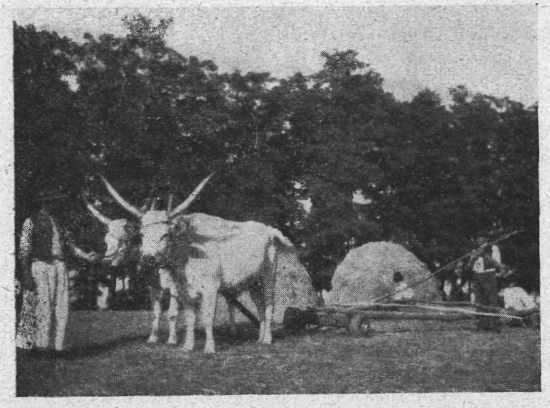

2. ábra. Vontatókocsi (Kecskemét).

Sokkal egyszerűbb és könnyebb a munka, ha kicsi, könnyű a vontató. Ez esetben nem kell a vontatókocsit leszerelni, hanem a vontatót, két ember a két kisrúddal felemeli és mindenestül ráteszi arra. Mikor így kész a dolog, az addig készen álló igát visszafogják, s egy ember behajt a teherrel, a kint maradó két ember pedig ami maradt a vontató alatt szalma, széna, összekaparja, a *kaparékot* villára veszi és elviszi a sorra kerülő vontatóra és annak tövében leülve — pipázgatva, beszélgetve — várja, míg újra kiér a vontatókocsi.

Repcehordásra is a vontatókocsit használják. De mivel a repce nagyon hullatja a szemét a két nagyrúdra — kifeszítve — ponyvát

kötnek és így teszik rá a vontatót (petrencét) a vontatókocsira. A kipergett mag így nem vész kárba.

Másik képünk kecskeméti (bugaci) felvétel. Ennek a vontatókocsinak a hátulsó tengelye küllős, tehát már modern. Első kereke azonban szintén ősi formájú, ráftalan. A vontató levétele úgy történik, hogy a hátulsó tengelyt lekapcsolják s így a két nagyrudat egykettőre kihúzza a vontató ökör vagy ló a vontató elól, s az a tetthelyen marad. Bugaci képünk különben azt a jelenetet tünteti fel, mikor a takarmányos kertben terhétől szabadult vontatókocsi új fordulóra indul.

Vontatómasina vagy ördögszekér. Ez a fajta vontatóeszköz mintha már eltűnt volna. Gyermekkoromban pedig még nagy használatban volt. Ez is alacsony, sajtformájú, kerekeken járó, de *egészen bedeszkázott* vontatóeszköz volt, s nagyobb gazdaságban (Mezőtúron pl.) ezt használják, nem a vontatókocsit (bolondszekeret). De ha el is tűnt a vontató alkalmatosságok közül, nem kár érte. Mert otromba, nehezen kezelhető volt. Üresen is húzni ököriga kellett hozzá.

A vontatót lánccal körülfogva, igaerővel kellett felhúzni rá.

Nem hiába csúfolták *ördög szekérnek*, már azért is, mert száraz talajon, mozgás közben, *úgy dörgött, akár az ég.* Egyszer egy alvó gazdával megcsinálták pajkos aratók azt a tréfát, hogy — éjszakának idején — ablaka alatt fel és alá döcögtették az ördökszekeret s az ijedten ugrott ki fekvő helyéről. Azt gondolta t. i., hogy — menydörög. Attól pedig — olyan volt a természete — nagyon félt.

II.

Lánccal, kötéllel való vontatás.

A vontatásnak ez a módja — mint már jeleztük — nem általános az Alföldön. Kecskeméten azonban, nagy gazdaságban a szénahordás most is lánccal történik. S miért csak nagy gazdaságban, az a magyarázata, hogy a lánccal való vontatáshoz nagy igaerő: ökörriga, sok esetben, ha nagy a vontató, messziről is kell szállítani, hatfogatos ökörriga is kell.

A földöncsúszás teszi nehézzé a terhet.

A hordásnak ezt az ősi, primitív módját is képben szemléltetjük. Ennél egyszerűbb vontatási módot elképzelni sem lehet. S hozzá milyen célszerű, idő- és kézierőmegtakarító.

Amint a képen látható, a vontató alul lánccal van körülfogva, felette pedig — természetesen „5—6 collal" — még egy kötél (erős kenderkötél).

A lánc és a kötél hozzá van kapcsolva, illetve kötve a tézsla csikójtójához. S hogyan megy a körülölelés?

A *vontatólánc* egyik végén *perec*, a másik végén *kapocs*. A lánc perece be van kapcsolva a csikójtó végén lógó kapocsba. (S-betű formájáért „*es*"-nek is nevezik). Ekkor balról jobbra a lánccal körülkerítik a vontatót a földtől „másfél collnyira". Ennél a munkánál fontos, hogy a láncnak jó *bevágása* legyen. Ezt úgy érik el, hogy a lánc helye előtt villával 4—5 ponton felemelik a szénát, s az így tá-

madt nyílásba dobálgatja oda a láncot az azt szerelő ember. Mikor így a tézsla végéhez jutnak, a lánc kapcsos végét keresztülfűzik a perecen és a láncot — jól megfeszítve — balra vagy jobbra bekapcsolják egy láncszembe. Mindez hamari dolog. Kötél alkalmazása is azért szükséges a lánc felett, mert a vontatót a lánc egymagában átvágná. Kettős körülfogással ellenben „100 eset közül egyszer ha megeseik", hogy a lánc átvágja a vontatást. Különben is nem frissen rakott, hanem már megülepedett összeálló rakotmányok alkalmasak lánccal való hordásra.

A kép lánccal való vontatást befelemenet tüntet fel. Magyar embernek öröm az ilyet látni, mert eredeti rajta minden: a 6-os ökörfogat, a tiszta fehér, magyar fajta *címeres* állatok, szépszarvú ökrök; a bugaci béres a fogat derekán olyan *ökörhajtó ostorral*, amilyent Petőfi megénekelt:

Kétöles a nyele, három a kötele.

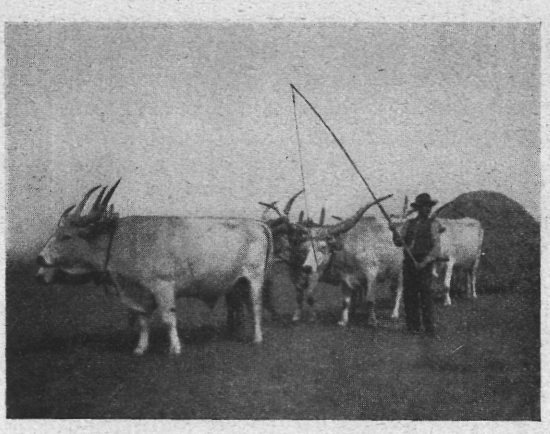

3. ábra. Vontatás lánccal (Kecskemét).

III.

Szekérrel való hordás.

A szekérrel való hordás több időbe, több munkába kerül. De el nem kerülhető, például olyan kaszálókon, amelyeknek talaja zsombékos, hepe-hupás. Az olyan talajokon sem a vontatókocsinak, sem a vontatóláncnak nem lehet használt venni. De meg a keresztbe rakott gabonát csakis szekéren lehet behordani.

A gabonatermés nagy része tehát — mert már az árpát, zabot is kötik kévébe — ma már szekéren kerül be a rakodóhelyekre. A hordás ló- és ökörszekérrel történik. S erre a célra a szekeret külön felszerelik. A szekéroldalra két *keresztfát* (mert *keresztül* vannak fektetve a szekéren) és ezekre jobbról-balról egy-egy *vendégoldalt* fektetnek rá, a szekéroldalak *pótlásául*, hogy a szekér szélesebb legyen, többet lehessen rárakni.

De keresztfák nélkül is alkalmazzák a vendégoldalt. Ez esetben a szekér mindkét oldaláról lelógó két-két *gúzsba* akasztják fel azokat. A gúzst csinálják kötélből, fűzfavesszőből, láncból. Ez az a *vendégoldal*, amit Arany, Petőfi megénekelnek:

Öklelő dárdája, melyet balkezébe hord...
Vélnéd, hurcol egy nagy pusztai kútostort;
Olyan hosszú, de nem oly hajlékony:
Vendégoldalnak sem lenne biz' az vékony.

Arany. Toldi E. III. 5.

Szekérrakás. A paraszti munkákban is megnyilvánul a magyar faj rendszeretete, a szép, a forma iránti érzéke.

Nem elég az, hogy a rakotmány: vontató, boglya, asztag, kazal össze legyen rakva. Annak is meg kell lenni, hogy jól és formásan is legyenek megrakva. Jól azért is, mert az úgy rakott vontató, boglya, asztag, kazal nem ázik be, a szél nem tud belekötni.

Ez a faji tulajdonság különösen tiszántúli református népünknél tapasztalható.

Rendszeretete, fegyelmezettsége nyilvánul meg a kaszálásnál elsősorban. Ha 10 kaszás áll is be egy fogásba, az első kaszás után mindegyik egyszerre lép egyet előre és egyszerre suhint kaszájával. A szép iránti érzékét tanúsítja pl. az, hogy a már kész rakotmányról: nagyobb boglyáról, kazalról a kiálló csomókat, dudorokat *kaparógereblyével* eltűntetik: a rakotmányt lesimítják.

Formaérzékük megnyilvánul a szekérrakásnál is, akár szénát, akár szalmát, akár kévés gabonát raknak szekérre. Jól is, szépen is megrakni azonban a szekeret nem minden ember érti. Különös ügyesség, szaktudás kell ahhoz, mint a kazal-, asztagrakáshoz.

Ha nem jól rakják meg a szekeret, a széna, szalma a szekér döcögése folytán szét-lecsúszik róla. Ez pedig nemcsak szégyen, hanem munkaidővesztesség is. Mert a szekeret újra kell rakni. Különösen kell érteni a sarkok kirakásához, a rakás közepe betöltéséhez. A sarkok jó felépítése biztosítja a teher egybeállását, a közép jól berakása pedig beázás ellen is megóvja a szállítmányt. Egészben pedig szabályszerű négyszögűnek, a szekér hosszú formájának megfelelő téglányalakúnak kell lenni a rakásnak.

Nagy tehernél Dunántúlon és a Felföldön a szétrázódás ellen biztosító eszközül *nyomórúdat* (rudallót, rudazót) használnak. Ez a megrakott szekér tetején hosszában elhelyezett erős rúd, mellyel — kötéllel leerősítve elől-hátul — a terhet leszorítják: *lerúdazzák.*

A teher leszorítására Tiszántúl kötelet használnak. A két vendégoldal felett keresztülvetett két kötéllel szorítják le a terhet úgy, hogy a kötelek végei elől-hátul a vendégoldal kiálló végéhez vannak odakötve.

Hogy egy szekérre pl. búzából hány keresztet lehet felrakni, attól függ, hogy milyen a szekér. Lószekérre kevesebbet, ökörszekérre többet lehet felrakni. Meg hogy milyen erős az iga; milyen a tarló földje, kemény-e, puha-e.

Négyesfogatú ökörszekérre „18 kévés keresztből 15-öt is fel lehet rakni".

Asztag. Kazal.

Asztagon ma kévébe kötött gabona rakotmányt értünk. Ellenkezője a *kazal*, mely a már kicsépelt gabona szalmájának, töreknek, polyvának és szénának a rakotmánya. Gyüjtőnév mind a kettő. S a régi nyelv adatai arra mutatnak, hogy a két gyüjtőnevet váltogatták. A *Nyt. Sz.* adatai szerint ugyanis nemcsak *„búza-, gabona-, zabasztag"*, hanem *„szénaasztag"* is volt. Valószínűvé teszi feltevésünket kecskeméti öreg gazdák az az erősítgetése, hogy *„A búzát is rakják kazalba"* és hogy *„Szalmából, szénából is van asztag"*.

Gvadányinál, Aranynál, Petőfinél megvan a *kazal*, a szövegek szerint mai értelemben. Csokonainál pedig az *asztag* fordul elő többhelyt:

Úgy is lett, megláttam végre
Azt az áldott Kardszagot,[1]
Hol a kun a szép térségen
Halmaz sok száz asztagot.[2]

Itt az asztag gabonarakotmányt jelent.

4. ábra. Asztagrakás (Kecskemét).

De más tárgyak halmazára is használja Csokonai. A reggelről című versében a természetalkotta templom oltárán „*asztag temjént*" gyujtván fel, a szelek az egész szent helyet befüstölik vele". — Máshelyt meg „*könyvek asztagá*"-ról ír.

Asztagrakás. A tarlóról behordott keresztet tehát asztagba rakják. Ezt a munkát is képben mutatjuk be.

A képen a lószekéren álló ember *kévehányóvillával* felhányja a kévét az asztagon álló egyik ember felé, az pedig továbbveti a másiknak, az *asztagrakónak*.

5. ábra. Búzaasztag (Kecskemét).

Az asztaghoz támasztott létra arra szolgál, hogy a már magas asztagra azon járnak fel s alá. S mint képünkön látható, azon viszik fel az ivóvizet is a fent dolgozó munkásoknak.

Bemutatunk egy már kész asztagot is, búzaasztagot. Mult nyárról való. S kisebb gazdáé volt. Részei: *feneke, dereka, hajazata* (tetője), *szegése* (kötése, papolása). A gerincén t. i. *beszegik* az asztagot szél, eső (beázás) ellen kalásszal lefelé fordított, egymáshoz kötött kévével. S ezeket a kévéket, mint a keresztnél a legfelsőbbet, szintén *papkévének* nevezik. Innen a *papolás*.

Ilyen, de még formásabb asztagokba rakják az Alföldön — már Csokonai megmondta — „*a világ legszebb búzáját*".

[1] Karcag, [2] szérűskert, [3] tömjén.

Kazalrakás. A kazal alakja szintén hosszúkás. Részei is ugyanazok, mint az asztagé, kivéve, hogy a tetejét nem mondják hajazatnak és nem szegik be, hanem, hogy a szél ki ne kezdhesse, meg ne bolygassa, a gerincen keresztülvetett széna-szalmakötelekkel sűrű sorban lekötik. Megrakása is másképp megy, mint az asztagé. Amint ezt képünkön láthatjuk is.

Képünk kecskeméti felvétel. S nagy szénakazal rakásának a munkáját tünteti fel.

A lánccal behúzott vontaték a kazal tövében. S három *villás* lent, négy a létrán, kettő fent a kazalon dolgozik. A lentlevők a *szénarakók* (Szentesen *kazalhányók*), a létrán állók *létrások* (Szentesen *állók*), a kazlon dolgozók *kazalrakók*. A szénarakók adogatják fel villánként a szénát a legalsó létrásnak, az pedig nyujtja fel tovább. Így jut fel a villa széna a legfelül álló létráshoz, s attól az egyik kazalrakóhoz, aki elkapja a villáról a szénát s tovább veti a másik kazalrakó felé. Az így üresen maradt villát pedig a létrás hegyivel lefelé fordítva leereszti a földre, szénacsomóra, hogy puhára essék, el nem törjön a hegye.

6. ábra. Szénakazal rakása (Kecskemét).

A szénakazalrakáshoz is külön villákat használnak. Mert a villa is — mint a seprű, lapát, gereblye — nem egyféle. Egyik munkára *favillát*, másikra *vasvillát* használnak. De ez a kétféle villa is sokféle. Egyik *hosszú*-, másik *rövidnyelű*. *Ága* szerint is többféle a villa: *kétágú, háromágú, négyágú. Más-más a gyüjtű-, boglya-, kazalrakó, más-más a garmada-, török-, polyvahányó-, derekazóvilla.* Van *német villa* is. Ezt a *laposágú* villát csak könnyű munkára lehet használni. Mert gyenge az ága, hamar törik.

Villa meg villa közt máskülönben is van különbség. A villát is azért nemcsak szemre-látra veszik meg. Érteni kell a villavételhez is, mint a kaszavételhez. Hogy a kiszemelt villa *„kézhez áll-e?" „Jófogású-e?" „Jóállású-e?"* Stb.

Szép, tempós munka a kazalrakás is. És haladós is.

De a régimódi kazalrakást idővel mindenütt felváltja az újdivatú kazalrakás. E szerint már emelőgép viszi fel a szénát a kazalra, melyet *„gólyá"*-nak hívnak — alkata hasonlítván a gólyamadárhoz. Többhelyt már inkább ezt használják a kazalrakáshoz.

így tüntette el a cséplőgép (cséplőmasina) a *nyomtatást*, a magyarság ősfoglalkozásának nagy és szép munkakörét.[4]

túri Mészáros István.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

A baskirok erjesztett italai.

A baskir mint mohamedán nép, a bort, pálinkát, sört nem issza, de azért neki is vannak olyan nemzeti italai, melyek a keresztyének alkoholos italait pótolják. Ivási alkalom a baskir-háznál is bőven akad, talán bővebben is mint az oroszoknál, mert a baskiroknak nincsenek korcsmáik.

Háromféle erjesztett itallal élnek, ezek a *kumisz (kĭmĭð), boza (buða)* és *méhsör (bal)*.

A kumisz.

A kumisz a lótartó nomád és félnomád török népeknél általánosan elterjedt szeszes ital, mely mindig lótejből készül. A ló teje ugyanis édes, jelentékeny cukortartalmú, ellenben kevéssé zsíros, így bizonyos erjesztő-gombák hatására szeszes erjedésbe megy át és megerjedve részegítő hatású. Tejet csak a ménesbeli, tehát igával el nem csigázott fias kanca ad. A lovat csak tavasztól őszig fejik.

A ló márciusban kezd elleni és júniusig ellik. Körülbelül vagy két hónapig, míg a csikó megerősödik, a kancát nem fejik. Két hónap mulva a csikót nappalra megkötik és reggel 10 óráról délután 5 óráig kötve marad. Napközben tehát nem szophat, éjjelre azonban szabadon eresztik s ekkor kárpótolhatja magát. A csikó tehát a háznál vagy sátortábornál (aul) marad, míg az anyja a ménessel kimegy a közeli legelőre. Régebben azonban nem fejtek a faluban, hanem a nyári szálláson. Közben mikor a kanca tőgye (želen) megtelik, magától hazamegy, hogy csikaját megszoptassa. Itt a gazdasszony fogadja, aki a kancát megfeji, a csikó pedig éhen marad.

Fejés után a kancát visszakergetik. Néha a csődör jön érte és visszahajtja a ménesbe (öjer).

A lófejés (haus) úgy történik, hogy az asszony a ló (bajtal) mellé áll, bal lábával letérdel, s jobb lábát térdben meghajlítva áll. Jobb karjára szíjfüllel ellátott bőr- vagy fafejőedényt (hau künek) ölt (1. ábra *a, b*), melynek feneke a jobb térdén nyugszik. Mindkét kezével egyszerre fej s a ló csecséből (imsek) hüvelyk- és mutatóujjával szorítja ki a tejet. Többnyire jobb kezét dugja a ló tőgyéig a hátulsó lábak közt, balját pedig a ló hasa alatt.

A fejőedényből a tejet bőrtömlőbe (= hava, kirg. tat. = szava) (2. ábra) öntik. Faedényt, köpűt is használnak erre a célra (= köbö, kövö). Ez körülbelül 1—1½ méter magas, egyetlen fatörzsből készült edény, leginkább nyír-tölgy- és hársfából van. A tömlőt lóbőrből készítik és lószőrrel varrják össze. A kész tömlőt kifüstölik. Ugyancsak kifüstölik minden tavasszal használat előtt is és pedig nemcsak a bőrtömlőt, hanem a faedényt is. Nyári melegben minden héten egyszer ki is mossák az edényeket. Ha kumisz van még benne, azt a mosás tartamára más edénybe öntik.

Mielőtt a kifejt tejet a tömlőbe vagy köpűbe öntenék, szitán (= ilek vagy höðgö) (3. ábra *b*) megszűrik (= höðön). A tömlőben vagy köpűben

[4] Hálás köszönetemet fejezem ki *dr. Horváth Géza* budapesti kir. törvényszéki bíró úrnak itt közölt fényképfelvételeiért.

egy zurboló is van (2., 4. ábra *e*) (= biškek), melynek rázásával felzavarják a tejet.

A tömlőbe vagy köpűbe öntött tejet mindjárt kavarni és rázni kell. A kavaró egyén számlálja a zurboló rúd emelését, illetőleg süllyedését. Néha százig is elszámol. Most egy kis ideig pihenni hagyják a tejet, aztán félóra mulva ismét rázzák. A rázást mindaddig ismétlik, míg a kumisz készen nincs. Az első kumisz 10—15 nap alatt van készen. Azután csak akkor kavarják, ha újabb tejet adnak hozzá. Ha kivesznek az edényből, újra kavarják. Az elfogyasztott mennyiséget mindig friss tej hozzáadásával pótolják.

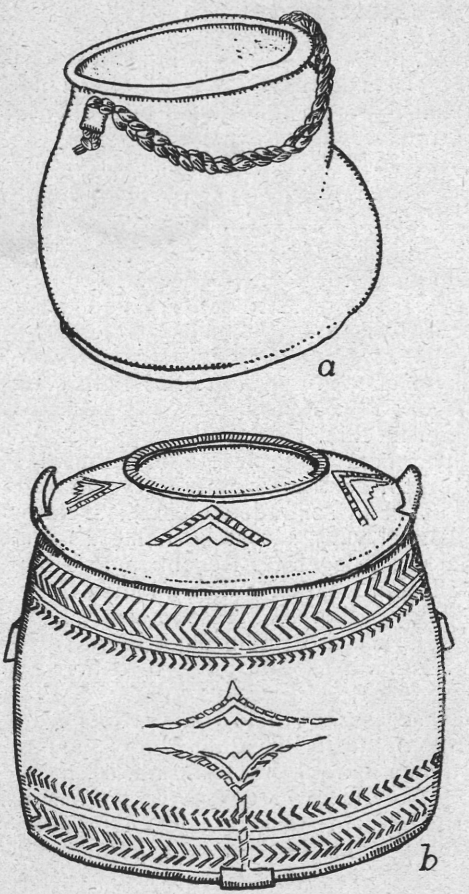

1. ábra. *a* = Baskir fejőedény. *b* = Kumisz- vagy tejtartó edény.

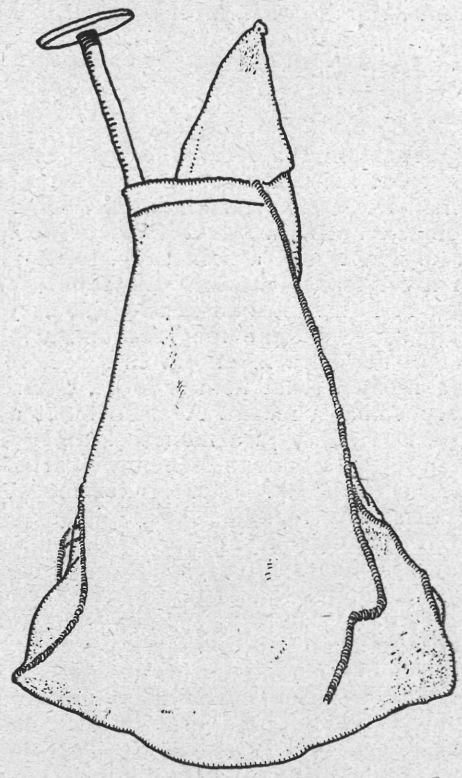

2. ábra. Baskir kumisztartó bőrtömlő.

Ha a kumiszt nem fogyasztják, folyton erősbödik. Hónapokig is el lehet tartani. Ki is szoktak belőle venni hordókba (mēske) és egyéb kumisztartó faedénybe (kürege). Ezek az edények félfenekűek, egyik végük nyitott.

Nyári forró időben a kumiszt kiöntik, s az edényt 1—2 hetenkint megszárítják; ezután ismét visszaöntik. Ha ezt nem tennék, a kumisz nagyon erős lenne, esetleg megromlana.

A legelső kumisz, mely a többinek az ágya, így készül: Először írót (ejrán) készítenek tehéntejből. A tehéntejet egy kevés melegvízzel keverik

össze; ez megsavanyodik, miközben kavargatják. Megalvadni készülő, megsavanyodott tejet is használnak erjesztőnek. Ezt meghatározott mennyiségben a kumiszos tömlőbe töltik, erre öntik a friss lótejet, miközben állandóan kavarják, hogy meg ne aludjon. A kumisz írójához nem szabad zsíros tehéntejet használni, csak lefölözöttet.

A lótejbe lehet tehéntejet is önteni kumisz készítéshez. E kevert tejből készült kumisz azonban sohasem olyan jó, mintha tiszta lótejből készül. Kizárólag tehéntejből kumiszt csinálni nem lehet. A juhot, kecskét a baskirok egyáltalán nem fejik, így tejük a kumiszkészítésnél szóba sem jöhet.

Télire is elteszik a kumiszt, mégpedig kétfenekű hordóba, melyből a szükséghez képest csapon eresztik ki. A hordót pincében kell tartani. A fagy nem árt neki. Sok háznál tavaszig is eláll.

A kumiszból sokat meg lehet inni. Néha megfájul az ember feje tőle. Ha jó erős, már egy-két litertől alaposan be lehet csípni. Különösen július—augusztusban erős a kumisz, mikor érett füvet eszik a ló. A kumisz leggyengébb este, a fejés után (neve: haumal), reggelre azonban megerősödik. A rossz kumisznak mellékíze van. Rendesen az edény tisztátalanságából keletkezik a kellemetlen mellékíz, vagy ha sok tehéntej, esetleg sok víz van benne. A tehéntejtől kissé sárgás színt nyer. Kevéssé vagy egyáltalán nem habzik. A jó kumisz kékesfehér, jól habzik.

A kumiszt éhgyomorra is meg lehet inni, evésközben is jó, de legjobban esik evés után. Asszony, gyermek is megissza.

Ha a kumiszba cukrot tesznek, nagyon megerősödik, igen részegítő lesz és fejfájást kapni tőle.

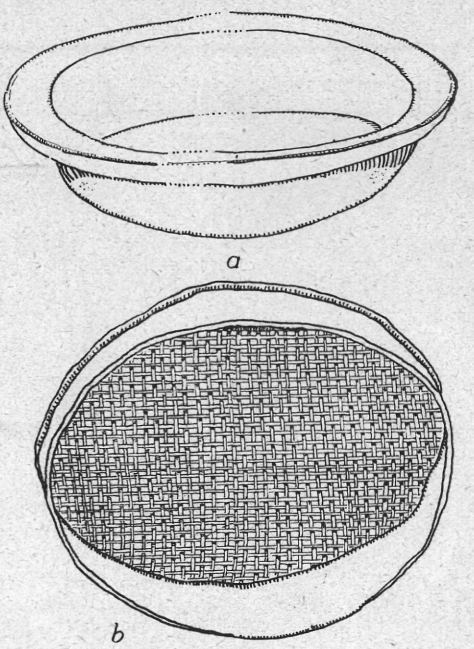

3. ábra. *a* = fatál. *b* = szürőszita.

Reggel mikor a csikókat megkötik, a *szomszédot* meghívják egy csésze (tegesz, kirgizül ajak) (4. ábra *a, b)* kumiszra. Megisznak 1—2 csészével, aztán visszaadják a látogatást, hol újabb ivás következik. Néha estig tart a szomszédolás.

Az ivóedény nyírfagyökérből készül és szép márványozott mintájú (4. ábra *c—d*).

Ha nagyon sok vendég van, 10—15 literes, *nyírfagyökérből* készült, félgömbformájú, tálszerű edénybe öntik a kumiszt (3. ábra: *a*), aztán nyeles csészével (ižau, užau) állandóan kavarják, majd ezzel öntik csészékbe. A csészéket nem öntik egészen tele, s azokat ki kell inni, hogy meddő ne maradjon a kanca.

A boza.

A *boza* régen a magyaroknál is kedvelt ital volt, száz év előtt a kunok az Alföldön még éltek vele. A boza növényi magvakból készül, a kunok kölesből készítették, a balkáni népek ma tengeriből csinálják, a baskirok pedig főleg búzából, ritkábban más gabonából, de sohasem kölesből. Az oroszoknak is van hasonló italuk, a *braga*.

A búzát megmossák, vízbe áztatják s nyírfakéregedényben csíráztatják (mornau, csíra kibúvása) mindaddig, míg nemezszerűleg össze nem fonódik (tamïr, összefonódott csíra). Most aztán vagy megfagyasztják, vagy megszárítják, hogy megőrölhető legyen. A fagyasztott csíra bozája szürkes, a szárítotté sárgás. Az őrlés *kézimalom* (kul tirmene) segítségével történik. Őrlés után az így nyert lisztet (halat) vigyázva főzik, hogy oda ne kozmásodjon. Elég sűrűre, majdnem kásaszerűre főzik, azután erjesztik. Ez a boza kovásza (baš). Most aztán vizet forralnak s ebbe őrölt csírás búzát tesznek, de nem sokat, felkavarják, azután lehűtik (sisik). Ha eléggé

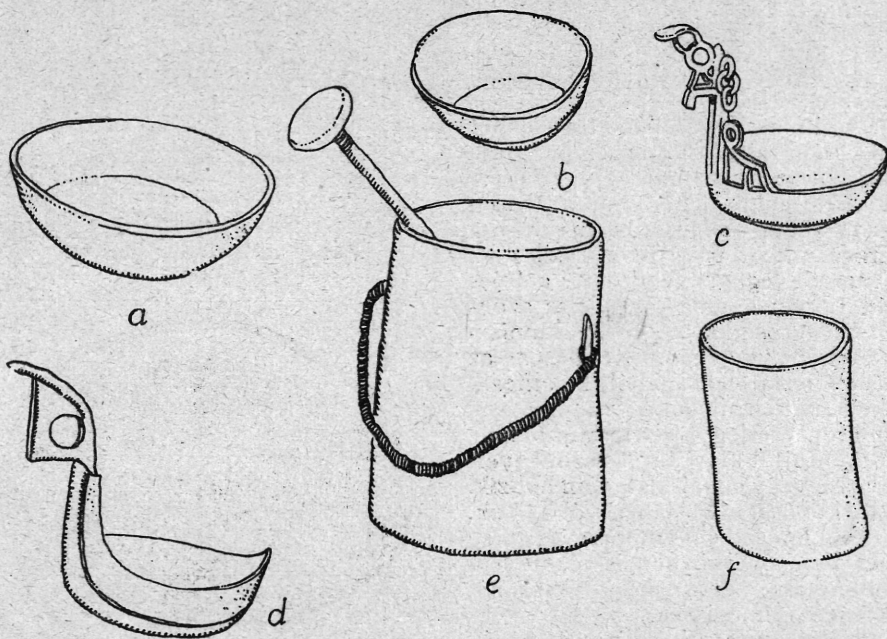

4. ábra. *a—d* = Baskir tejesedények.
a, *b* = kumisz ivócsésze. *c*, *d* = kumiszmerőcsésze. *e*, *f* = kisebb tejtartó edények.

lehűlt, a *baš*-ból bizonyos mennyiséget egy szitára (ilek) tesznek, mely alatt nagy kád (szopszak) van. Most ráöntik a lisztes vizet a baš-ra, mely abból minden tápanyagot kimos. A szitán csak holmi korpaféle (tupre) marad vissza. A szürke színű boza pár óra múlva erejedni kezd. Nem hagyják sokáig meleg házban, hanem valamely hideg helyiségbe viszik, ahol az erjedés megszűnik. Ha sokáig hagynák erjedni, megromlana. Hidegen ritkán isszák, inkább langyosan. Úgy melegítik, hogy tüzes vasat dugnak bele vagy pedig felmelegített vasedénybe öntik, s ha langyossá lett, visszaöntik. Langyosítás közben habos lesz (kuvik = hab).

A bal.

A *bal* mézből erjesztett ital. A *bal* szó tulajdonképen mézet jelent.

A balhoz is erjesztő kovászt készítenek. Az árpát meghántják (bora), de nem egészen kopaszra. Ezt famozsárban (töjgüz) inkább nők hántják. Néha tar-árpát is használnak, de ezt is hántva. Búzát ritkán használnak, de ezt nem hántják meg, csak megmossák, hogy ne maradjon benne por, piszok.

A balt félfenekű tölgy- vagy fenyőfahordóban (kürege) erjesztik, melyet nem szabad más célra használni. Ebbe teszik a megmosott árpát, 30 liter vizre 7—8 kilót. Ebből lesz a kovász, ezt kell erjeszteni. Most egy veder vízbe (kb. 11 liter) 5 font mézet tesznek, a vízzel elkeverik és ráöntik az árpára. Nemsokára erjedni kezd. Ha már megerjedt, kiöntik, mert még

5. ábra. *a* = Baskir kumisztartó bőrkulacs. *b* = kumiszos tömlő.

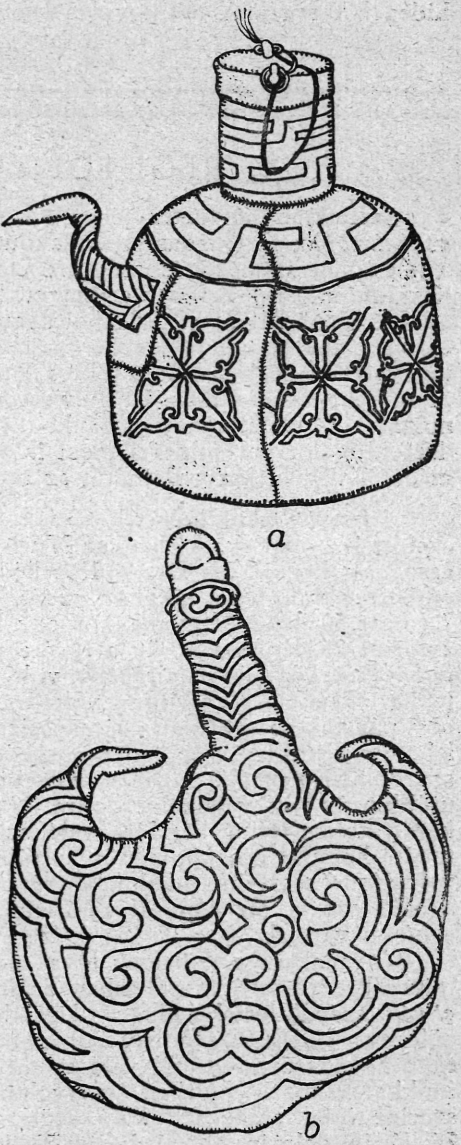

6. ábra. *a*, *b* = Kirgiz kumisztartó edények, (*a* = kőkur, *b* = kőünők.)

nem jóízű. Másodszor megint mézes vizet öntenek rá. Eleinte nehezen, később azonban egyre jobban erjed. Ha megerjedt, mindjárt lehet inni.

Ha erős *balt* akar az ember, akkor naponta minden veder vízre még egy font mézet ad hozzá. Van rá eset, hogy egy veder vízre az első öt font után, napról-napra 1—1 font hozzáadásával 10—15 fontig is felviszik a méz mennyiségét vedrenként. 15 napos balból 2—3 pohártól be lehet csípni. Ha nagyon erős, egy kis mézzel édesítik. A balt télen isszák. Az orosz nem csinálja.

A bal erjedését nem lehet hidegretétellel megállítani, a kovászt azonban hidegen tartják. A bal kovásza (bora) egészen tavaszig használható.

Tagán Galimdzsán (Tengrikul).

RÉGI FÖLJEGYZÉSEKBŐL.

Szélmalmaink történetéhez. A „Magyar Gazda" 1842. évi (II. évfolyam) 48. számában a „Gazdasági irodalmunk jelesbjei" című cikk egyebek között a jeles magyar mezőgazdasági író életrajzával is foglalkozik s ezt írja róla: Kisszántói Pethe Ferencz a dunamelléki superintendentia ülnöke... 1762-ik évben Szent Mihályon (Szabolcsban) szegény, de nemes szüléktől nyert életet; tanulását hon kezdé, s Debreczenben végezvén Udvari (Bihar megyei) helységben iskola rektor lőn, honnét 1788-ban Hollandiába utazott az utrechti akademiába. Itt 8 évig tartózkodott... Különösen érdemesítette magát a' szélmalomnak hazánkba hozása körül, s egy általa helyesített lisztelő malomnak mintája most is a' keszthelyi Georgiconban van, minek mását 1798-ban kérte Pethétől az orosz követ."

Cifra ködmönt, szépet, nemcsak a közeli multban, de évszázadokkal ezelőtt is csináltak. A *Magyar Nyelv*ben (VIII : 415. stb.) egy zalaegerszegi árszabást közöl Pais Dezső 1598-ból s ebben olvasható, hogy az asszony-embernek való fehér ködmön, *szép:* 3 forint 50 dénár, s aki *nem igen cifrás:* 2 forint 50 dénár. Ugyanakkor egy férfinak való öreg fehér ködmön csak 2 forint 25 dénárba kerül, a fekete pedig 3 forintba. Tehát egy *nem igen cifrás* női ködmön is drágább volt, mint egy nagy férfi-ködmön, a *szép* pedig emennél egy forinttal volt drágább, holott egy forintért ugyanakkor egy pár fekete szattyán száras csizmát, vagy egy asszonyi dolmányszűrt lehetett venni. A szép fehér női ködmön tehát egy pár csizma vagy egy szűrdolmány értékű *cifrával* volt különb a nem igen cifrásnál, pedig ez utóbbin is volt valamelyes cifra. Az ilyen szép női ködmön 50 dénárral került többe, mint két lóra való szíjszerszám farhám nélkül. Kétségtelen tehát, hogy e női ködmönök cifrája igen jelentékeny lehetett s minden valószínűség szerint inkább bőr-rátétmunka volt, mint hímzés; erre mutat a cifra szó is, mert magát a rátenni valót *cifrázzák* (cifrázóvassal), holott a *hímet* varrják.

Ugyanakkor a *szűrfélék* jóval olcsóbbak, mint a szűcsmunkák s a szűr-mívesekre tartozó árszabásban semmi jel sem mutat arra, hogy ezek is *cifrák, szépek* lettek volna — legalább Zalában. (A dunántúli déli megyék különben a XIX. században, sőt napjainkban is igen szép női ködmöneikkel tűnnek ki, szűrposztóból való szemrevaló felsőruháik ma sincsenek s tud-tunkkal a közeli multban sem voltak.) A szűrmívesekre tartozó árszabás szerint öreg embernek való szűrköpönyeg 2 forint, a kisebb 1 forint 75 dénár, dolmányszűr 1 forint 50 dénár, tizenhatesztendősnek való köpö-nyeg 1 forint 25 dénár, dolmányszűr asszonynak 1 forint, tizenkétesztendős-nek való szűr 80 dénár, dolmányszűr asszonynak (talán leányasszonynak)

70 dénár. (Az árszabás a szűrmíveseken és szűcsökön kívül a vargák, szíjgyártók és csizmadiák míveit is felöleli s Pais árszabásukat egész terjedelmükben közli — természetesen betű szerint híven).

Ürmösy Sándor feljegyzései az oláhországi magyarokról. (Az elbujdosott magyarok Oláhországban. Utazása után írta Ürmösy Sándor. Kolozsvárt, 1844. 8°.)

Erdély határát a Tömöstetőn átlépve, a *Préda-hegyre* jutott, ez a mai Predeál. Egy itt lakó öreg magyar pár szava után leírja azt a csatát, melyben sok magyar katona halálát lelte, másrészök pedig török kézre jutott. Ehol az ellenséges prédálástól nyerte nevét a Préda-hegy. Emlegeti a *Parahó-völgyben* lakozó haramiákat, akik az utasokon kegyetlenkednek. Ezen a völgyön a sinai kalugyerekhez érkezik. A monostor sokszor adott alkalmat a törökkel küzdő magyar vitézeknek. Ürmösy a falakon sok magyar nevet látott felírva. Ott utazása alkalmával éppen romjaiból építették fel, még pedig magyar mesterek. Utasunkat egy béresöltözetű kalugyer fogadta, s bevezette a szobákba. A kalugyerek fekvőhelyei török szőnyegekkel voltak beterítve, párnául pedig ruhájukat használták. Vendégük, ha le akar ülni, „őket követve, cigányosan, vagy szerintek boérosan késztetik összekulcsolt lábakkal ülni, s e helyzetben, ha kényelme úgy hozza, enni és hátraereszkedvén alunni is". A kalugyerek ebédhez készülvén, szőnyeget terítettek a szoba közepére, tányért, asztalkendőt, kést, villát hoztak s utasunknak is enni adtak. Ürmösy éhes lévén, körülfeküdte a feladott ételt, még pedig régi magyarosan, „hosszan könyökölve", mivel boérosan lábkanyarítva nem tudott ülni. Ürmösy érdeklődvén a könyvtárak után, egyik kalugyer úgy nyilatkozott, hogy a legrégibb könyvek a XV. századból valók. Az illető, aki négy évvel ezelőtt Konstantinápolyban járt, ott „azon századból magyar és magyarhonból való könyveket látott, melyek a töröknél parlagon panganak".

A monostor igen gazdag, jövedelmükre egész havas adózik. Minden oláhul tudót felvesznek kalugyernek, s ezekből lesznek a falusi papok, kikből minden boér tart egy-kettőt. „Magyarból lett kalugyerek is vannak, kik vagy csintettük miatt, vagy a katonaságtól elszökvén, körükben asylumra találnak."

Miután több magyarral találkozott, Kiskimpián faluba érkezett, hol egy magyar asszony útmutatása alapján egy magyar temetőt talált. Ide temetkezik a környék magyarsága, sőt még a nagykimpiáni is, mert az oláh a magyart pogánynak tartva, nem engedi a maga közelében eltemetni, sőt távolban is csak pénzért. Hozzávetőleg mintegy 200 sírt olvasott Ürmösy.

Nagykimpiánba érkezvén, leírja az Oláhországban szokásos dulcászа készítését, majd a degenetkenőcs forrását, mely kenőccsel messze földön házalnak az oláhok.

Nagykimpiánban egy napon estefelé muzsikaszót hall s arra tart. A mulatság egy boér udvarán folyt. Az oláhok körtáncot jártak, mely egy óra hosszáig tartott s ekkor a tornácon ülő boér nő magyar táncot rendelt, „mellyekre mintegy bámultomból ragadtatva — írja Ürmösy nyakatekert stílusában — figyelmem kétszeres lett, s csudáltam az esmért hangváltozásokat, és éppen kérdeni akarám sétanőmtől okát, hogy ki kedvéért parancsolja a boérnő ezen magyar táncjegyeket muzsikáltatni, én ebből valami nagy magyart gondolván az ő körében lenni, de ezek alatt bámulatom is cserélődött egy hasonnal — négy, öt magyart láték táncra felkelni, kik szeszmámorosok lévén, kezdték izzadó munkájukat, szökdöső figuráikat rá illetvén — olly tulosok voltak a légmagasban hánt figurájuk, hogy nem tudtam szégyenljem-é a magyar miveletlen táncát, vagy kitörő nevetésemmel neveljem a tánczkört álló póremberek, és tornáczában még feszültebb

figyellel ülő czifra boérnő lármás kaczaját, kik a magyar tánczot olly nevető itélettel nézték, mint az olasz medvebocs tánczát — nem hagytak ők ki semmit a magyar táncz alakjából, megadták mi az övé —, nem várták az iméntiekként, hogy hangászok danoljanak, hanem érthető magyar fenhangon kiáltozták szokott tánczmondájukat, mellyek az idegenajku körállóktól értethetvén, nevelte az említett orosz morrogó medvetánczot.

Emlékemben tartva egy néhányat tánczmondások közül, ezeket jegyzettem fel:

„Korcsmaház a templomunk
Két muzsikus két jó papunk!"

„Erdély orjszág az én hajzám,
Mert ott lett vót ajz én anyám!"

„Akárki mit bejszéljen
Aj szerelem nem szégyen!"

„Jere hojzám kincsöm Furus
Ne légyen szived háborus!"

Ha hojzán el nem jöjsz mára,
Hojzád mönök éjjszakára!
„Hová — hová?" „ajz Zángorba!"*
Gyere inkább az ágyamba!"

Közli: *Gy. I.*

IRODALMI SZEMLE.

Hóman Bálint: *Fejérpataky László emlékezete.* (A Szent István Akadémia Emlékbeszédei. I. k. 8. sz.) Bpest, 1928. 8°, 19 l.

A Magyar Nemzeti Múzeum néhai nagyérdemű főigazgatójának élete munkáját ezúttal tudománytörténeti szempontból értékeli tanítványa, a múzeum főigazgatói székében utóda. Megállapítása szerint Fejérpatakynak munkássága a történeti segédtudományok terén korszakos jelentőségű; ő a magyar történelmi segédtudományok (— Pray után —) második megalapítója. Kiemeli többek között tudós jellemének azt a szép vonását, hogy már 1885-ben megállapított tudományos programmjához egész életén át következetesen ragaszkodott, s e programm követelményeit tanítványaival közös munkában java részében valóra is váltotta. *V. K.*

Fekete József: *Mentsük meg a mult emlékeit!* (Csornai áll. polg. fiúisk. VII. Értesítője; 1927—28.) Csorna, 1928. 3—6. l. és 6 tábla illusztráció.

Fekete József, a csornai polgári iskola rajztanára a maga munkakörében szép példát ad kollégáinak arra, hogy kell „szorosabb lelki összeköttetést teremtenünk az ősök és unokák immár lazulásnak indult kapcsolata között". Növendékei segítségével az iskolába — bizonyára szerény rajzszertárába — gyüjti Csornának és környékének népi művészetét. Amit nem adnak, azt bizonyára lerajzolja, de veszni nem hagyja: „Hogy növendékeink abból a talajból merítsék ízlésüket és munkára való ösztönzésüket, amelyből fakadtak, amely természetszerűleg a legközelebb áll hozzájuk, amelynek minden művészi megnyilatkozása vér szerint is rokon velük. Őseik porladó művészkezével akarjuk irányíttatni látásukat, életre kelteni hamvadásnak indult ízlésüket" — írja példás céltudatossággal a világosan látó pedagógus. Rövid szózatához hat tábla rajzot is mellékel és felsorolja ez évi gyüjtésének eredményét. — Ha minden iskola követné e szép példaadást, nemcsak nevelő-oktatásunk, de tudományunk is látná hasznát, hiszen minden közlemény új, ismeretlen, értékes adatokat hoz számunkra. S ha minden középfokú iskola követné Mittl Ferenc igazgató példáját, — aki egy szerényebb, vidéki polgári iskola értesítőjében is tudott helyet szorítani olyan közleménynek, amely a *legmagyarabb tudomány*nak maradandó értékű adalékokat kinál! *V. K.*

Békés vármegye *törvényhatósági iskolánkívüli népművelési bizottságának évkönyve.* MCMXXVIII. Szerk.: Tantó József; átnézte Daimler Sándor. Békéscsaba, 1928. n. 8°, 192 l.

A fenti bizottság hétévi működésének tükre e szép külsejű, dúsan illusztrált, statisztikai táblákkal, színes grafikonokkal gazdagított kötet. Bevezetőül szól a népművelésről, szervezetéről, irodalmáról, intézményeiről, majd részletesebben ismerteti Békés vármegye népművelési állapotát, az itt folyó népműve-

* Mészárszék.

lési mozgalmakat, intézményeket s az elmult hét év megyei népművelő tevékenységét. *V. K.*

A Természettudományi Közlöny ez évi szeptemberi első füzetében igen érdekes és tanulságos cikket írt *dr. Dalmady Zoltán: „A laikus közönség feladatai a természettudományi kutatásban"* címmel. Meggyőzően bizonyítja, hogy a laikus közönség megfigyelései, a néha évszázadokban is csak egyszer felbukkanó tünemények, jelenségek helyes észlelése és közlése milyen nagyértékű adatokkal gazdagíthatja a tudományt. Példákkal is megvilágítja, hogy a nem céhbeli érdeklődő is milyen érdekes, nem egyszer döntő fontosságú jelenségről értesítheti a tudomány hivatott művelőit a csillagos ég, a levegőég, a Föld, a növény- és állatvilág megfigyelésével, őslénytani, régészeti, néprajzi észleleteivel. „Számtalan paleontológiai és archeológiai lelet pusztul el csak azért — írja Dalmady, — mert amikor az ásó napvilágra veti, csak durva kéz és nem csiszolt elme fogadja őket. Hasonló beszámítás alá esnek ma már a *néprajzi* megfigyelések adat- és tárgygyüjtései is. A kultúra nyomása alatt rohamosan pusztul minden néprajzi eredetiség. Ma már a botokud-négerek is rádiót hallgatnak, Browning-pisztollyal lőnek és német gyártmányú szaxofonnal muzsikálnak. Pusztul minden népszokás, népviselet, ősfoglalkozási tárgy stb. Elvész a népköltés, változik a nyelv zenéje, változik a népgondolkozás. Lázas sietséggel kell gyüjteni mindent, amit a korunkban lezajló etnográfiai kataklizma elnyeléssel fenyeget. A szakember, a kutató- és gyüjtőúton lévő múzeumi tisztviselő legtöbbször sokkal nehezebben, sokkal drágábban jut hozzá e néprajzi objektumokhoz, mint a néppel talán állandó érintkezésben levő művelt laikus. Tudjuk pl., hogy orvosok olyan néprajzi tárgyakat gyüjthettek, aminőkhöz más ember soha hozzá nem juthat. Pl. bűnös abortusra szolgáló eszközöket, vagy a szülés idején az ágyra terített különleges kézimunkájú lepedőket. Nincs az a karikásostor, nincs az a kondáskürt, melynek ne volna napjainkban múzeális értéke." Dolgozata végén ezt írja továbbá: „Ami az etnográfiai gyüjtést illeti, az oly végtelenül sokoldalú, hogy elegendő pusztán mérhetetlen fontosságára utalni. Kifejezések, mesék, népdalok gyüjtése, táglejtések, modor, mozgások leírása, fényképes megörökítése, az ősfoglalkozások tárgyainak gyüjtése, készítésük módjának és használatának leírása, különböző szokások, szertartások, gyermekjátékok stb. észlelése és megörökítése kimeríthetetlen anyagot nyujt minden laikus gyüjtőnek és észlelőnek, ki azonban használható és értékes munkát csak akkor fog végezni, ha nemcsak lelkiismeretesen, hanem egyben már bizonyos szaktudással is dolgozik." *V. K.*

Tóth József: *Az olajprés. (Ifjúság és élet. III. évf., 285 l.).*

Valamely szegedvidéki olajprés körül folyó munkát ír le inkább színességre, mint etnográfiai hűségre törekedve. Az író gimnáziumi tanuló. Csak azért említjük, hogy mennyi használható néprajzi leírást kaphatnánk középiskolai tanulóktól is, ha a tanár urak biztatnák őket effélékre. *V. K.*

Weöres, Gyula: *Unkarilaiset.* (Ylipainos Suomen suku teoksesta. Kny. h. és év n.) 395—470 l.

Magyarország néprajzának, archeológiájának, történetének rövid összefoglalása gazdag képanyaggal és igen gondos bibliográfiával, különös tekintettel a nem magyarnyelvű szakirodalomra.

Tzigara-Samurcas, Al.: *L'art du peuple roumain.* (Introduction de Prince Carol.) Catalogue de l'Exposition de Genève. 1925. 119 l.

Néprajzi szempontból örömmel kell üdvözölnünk az összegyüjtött anyagot. Sajnálatos azonban, hogy szerzőt gyakran temperamentuma és képzelete vezeti az objektív mérlegelés és óvatosság helyett. Az erdélyi fatemplomok és székelykapuk leírásakor például egy szóval sem említi, hogy azok magyar kéz munkái, vagy magyar-szász történeti emlékek naiv, népi formái. Részletesen foglalkozik a népművészet egyes ágazataival, a fafaragással, kerámiával (melynek ornamentikájában neolitkori tradíciók továbbélését is látja), a viselettel, s végül a gazdag és színpompás szövés-fonással. Behatóan ismerteti a paraszthéz festett bútorait és a szőnyegeket, melyekről egyebütt részletesebben megemlékezünk. Egyéni értékelő álláspontnál nem egyéb a román népművészet magas művészi színvonalának dícsérete, a magyar és szász alkotások rovására. A szép kiállítású könyv második része a genfi kiállítás katalógusa. A kiállításon nemcsak népművészeti alkotások szerepeltek, hanem a mult szerény, az illusztrációkból kitetszőleg főleg bizánci felfogású darabjai.

Palotay Gertrud.

Tzigara-Samurcas, Al.: *(Tapis roumains.) Édition art et couleurs.* Paris, év n. (2 oldal szöveg, 34 színes tábla.)

A romániai nép faldíszül alkalmazott, háziszövésü szőnyegeinek gazdag és változatos anyagából mutat be *Tzigara-Samurcas*, a bukaresti népművészeti múzeum igazgatója számos érdekes példányt. A paraszti szőnyeg fejlődéstörténetének vázolása után áttér a Romániában használatos különféle típusok vidékenkinti ismertetésére. A szép kiállítású színes mellékletek alapján megismerkedünk Erdély kivételével majdnem valamennyi romániai országrész szőnyegeivel. Ezeknek az általunk eddig ismert oláh ornamentikával csak rikító színeik vallanak közösséget. A székely „festékesek", jóllehet egyszerűbbek, úgy színhatásban, mint takarékosan alkalmazott ornamentikájukban harmóniusabbak s kétségkívül szövőszékre vannak tervezve. Egészben véve az az impressziónk, hogy e jobbára virágdíszes szőnyegek perzsa-török-bolgár szőnyegek utánérzései s amennyiben csakugyan szövöttek, legkevésbbé sem szövőszékre, hanem csomózásra voltak eredetileg elgondolva. Azt sem tudjuk továbbá, hogy e szőnyegek közül melyek valóban oláhok s melyek az olténiai, szerb, bolgár s a beszarábiai törökfajú néptöredékek munkái, illetőleg hagyományai. Ezt megállapítani azért sem lehet, mert Tzigara-Samurcas népiesen szólva — „átaljába" beszél, az egyes szőnyegek származáshelyéül csak országrészeket s nem községeket említ. Ily móddal közölt anyagból sohasem lehet tudományt csinálni. Mindenesetre köszönetet érdemel, hogy a népművészet e pusztulásnak induló ágának legszebb termékeit összegyüjtve, azokat tökéletes reprodukciókban közölte. Textilgyárosok, iparművészek sok ötletet meríthetnek albumából.

Palotay Gertrud.

Tzigara-Samurcas, Al.: *Izvoade de crestaturi ale taranului roman.* 2°. Bucuresti, 1928. (Din publicatiile muzeului de arta nationala. I. (40 l. és 50 tábla. Francia szövegkivonat 4 l.).

A szorgalmasan összegyüjtött anyag, nevezetesen a véső-rovótechnika díszítőelemeinek gazdagsága s a fejlődés feltehető menetét illuszráló elrendezése, kárpótol a bevezető szövegben előforduló, többé-kevésbbé merész, sőt fantasztikus állításokért. A faház szerkezetének, külső képének ismertetése után áttér a nép által használt és faragással díszített fatárgyakra: guzsalyokra, ládákra és a paraszthäz belső berendezéséhez tartozó eszközökre. A táblákon közölt minták, ezek a legegyszerűbb eszközökkel készített, nagy változatosságú ornamentumok, az oláh pásztornép eleven leleményét dícsérik. A román paraszt tisztára mértani ornamentikájában azonban nem szabad feltétlenül „nemes ősi tradició", ötezeréves kultúra absztrakttá tisztult művészetét látnunk, ahogy Tzigara-Samurcas látja, aki szerint az oláh pásztor nem az őt környező szerves világból meríti díszítő elemeit, hanem pl. a fűrészfogmintára a nappal és az éjszaka rendszeres váltakozásának tüneménye inspirálja. Ilyesféle magyarázat nemcsak egy van Tzigara-Samurcas munkáiban. Azt pedig nem hagyhatjuk szó nélkül, hogy a kolozsmegyei türei templomot úgy mutatja be, mintha nekünk, magyaroknak semmi közünk sem lenne ehhez a stílushoz. A mintaszerűen szép illusztrációkat O. Roguski készítette.

Palotay Gertrud.

Paegle, Ed.: *L'art populaire letton.* Riga 1928 (26 + 30 fekete és színes tábla).

A lett-litván nyelv szerző hivatkozása szerint régibb még a szanszkritnál is. Basonavičius lett tudós szerint a lettek közvetlen utódai a thrákoknak (igaz, hogy ugyanezt hirdetik magukról az oláhok is). A prágai nemzetközi népművészeti kongresszus alkalmából kiadott füzetke a lett népművészetet óhajtja megismertetni, a bevezetéshez híven történeti fejlődése során, vagyis a korai ásatag anyagból indulva ki, akárcsak az oláh idevonatkozó tudomány. Az ismertetés azonban, sajnos, csak a viseletre és a női kézimunkákra terjed ki.

B. Zs.

Museion: *Bulletin de l'office international des musées. Institut de cooperation intellectuelle de la société des nations.* 1928, 5. sz.

Az előkelő védnökség szárnyai alatt megjelenő folyóirat e száma az 1928 októberében lezajlott prágai nemzetközi népművészeti kongresszus alkalmából európai néprajzi múzeumokat ismertet, mint a népművészeti gyüjtemények szokásos letéthelyeit. A bevezető cikket *J. Destrée*, a központi iroda elnöke írta, azután a reprezentatív, országos jellegű gyüjtemények ismertetése következik. Osztrák, belga, dán, észt, finn, elzászi, hollandi, francia, norvég, lengyel, erdélyi oláh, svéd, svájci, cseh, bosnyák,

jugoszláv múzeumok. A könyvből csupán a német, magyar, bolgár és török múzeumok maradtak ki. *V. K.*

Bulletin du Musée National d'Ethnographie de Sofia VII-éme année, fasc. I—IV, Sofia 1927 (bolgárul, rövid francia kivonattal, 314 l., 8 színes tábla és 72 ábra).

Tartalmából megemlítjük: *Kosztov, St. L.:* A népviselet Szófia környékén. A női és férfi viselet leírása. A háború után mindkettő rohamosan pusztul. A Szófia körüli „sopok" rövid „menté"-je és fehér gyapjúból szőtt szűk nadrágja — szerző szerint — nem az eltűnt besenyők hagyatéka, mert ezek a ruhadarabok sokkal régibbek a Balkánon. *Charenkov, V.:* Bolgár viselet a XVII. sz.-ból. Az angol utazó Dr. E. Brown által 1673-ban közölt bolgár női viselet ismertetése. A fejdísz a mai *szokaj*-nak felel meg. *Mladénov, St.:* A macedóniai bolgárok és a szerb tudósok újabb törekvései. A tudományos lelkiismeretesség hiányával és tájékozatlansággal vádolja a szerb etnográfusokat és nyelvészeket, akik szándékosan nem akarnak tudni macedóniai bolgárokról. A lajbachi „Glasnik" ismertetésében kitér *Jupanics* dr. értekezésére is (Az angorai és kóniai oszmán törökök anthropológiája), s megrójja irodalmi tájékozatlanságáért és logikátlanságáért. *Pétéva E.:* Bolgár népi ékszerek (folyt.). A gyűrűk, karkötők, övek és övcsatok, leíró és összehasonlító tanulmánya. Nem bolgár eredetűek, sok bennük a keleti hatás. *Vakarelszkij, Chv.:* A henna-festés, bolgár házassági szokás. A menyasszony haját, körmét, szemöldökét török szokás szerint a menyegző előtt hennával megfestik. *B.*

Etnograficseszkii otdjel goszudarsztvennogo ruszkogo muzeja materialy po etnografii, tom III vyp. perv. Leningrad, 1926 (4°, 158 l. 3 tábla és 109 ábra, francia tartalomjegyzékkel).

Zarembszkij, A.: Az ukrán kilimszövés története és technikája. *Krizsanovszkij, B.:* Az ukrán és román kilim díszítményei. *Friedé, M.:* Fazekasság Csernigov déli felében. *Miller, V. A.:* Az osszét dzuárok (szent helyek) áldozati tárgyai. *Gluhov, A.:* Taïelga (sámán) vallásos szertartás az Altájban. *Boncs-Oszmolovszkij, G.:* A török népek menyegzői hajlékai (krímiai tatároké elsősorban). *Fielstroup, Th.:* Török népek menyegzői hajlékai (szibériai és belső-ázsiai törökök). *Barannikov, A.:* Transzbajkáli dacánok (buddhista klastromok). *Zolotarev, D.:* Néprajzi megfigyelések orosz falvakban (1919—1925). A háború, forradalmak és az új társadalmi rend hatása a falu életére. *B.*

Publications du Musée d'Anthropologie et d'Ethnographie VII, par l'Académie des sciences de l'URSS. Leningrad, 1928. 325 l., 13 táblával és 26 ábrával (oroszul, német és francia kivonattal).

Kiemeljük a következő cikkeket: *Bogoraz, V.:* Lev. Sternberg mint etnográfus és *Sternberg, S.:* Sternberg s az embertani és néprajzi múzeum. St. Radlov meghívására neveztetett ki az Akadémia múzeumának főetnográfusává 1902-ben. Nagy érdemei vannak a keletszibériai, amúrmenti és szachalini törzsek tanulmányozása terén. A múzeum jelenlegi állománya: 33 kiállítási terem, több mint 190.000 darab tárgy, 14 alosztály és 34 tudományos tisztviselő.

Dudin, S.: Középázsiai szőnyegek. A nomád törzsek szőnyegei, különösen stílusuk tisztasága és motívumaik eredetisége tekintetében válnak ki. Vannak köztük többszázéves darabok is. Eredetük nem Perzsiában keresendő. Stílusbelileg sincs összefüggés a perzsa és türkmen szőnyegdíszítmények között, ellenben igenis az özbég és kaukázusi török népekéi közt. A török stílus legszembeötlőbb tulajdonságai: 1. hogy a perzsa stílussal szemben felette szereti a növényvilágból származó motívumokat mértanilag alakítani és 2. az állatornamentumok nagy száma, melyeket aztán ugyancsak mértani formákká stilizál. Bizonyos díszítménybeli sajátságaik azt mutatják, hogy a szőnyegkészítés ősrégi idők maradványa, a vadász- és nomád-korszak öröksége, amikor a mai szőnyegek elődeit két különböző színű állatbőrből varrták össze. A pásztorkodó korszakban ezek helyébe kétszínű nemezszőnyegek léptek. Lehetséges az is, hogy az állatbőrökből való utánzás törekvése szülte a szőrből való szőnyegeket. Ezért kell felvennünk, hogy a középázsiai törzsek szőnyegtechnikája nem kölcsönzött, hanem eredeti. Ezt támogatja az is, hogy a szőnyegszövőszék teljesen olyan, mint a közönséges szövőszék, mely pedig ősrégi időkbe megy vissza. Az értekezéshez 8 táblán kétszáznál több szőnyegmotívum van mellékelve.

Nikitin, A.: Varázsló és varázslás az oroszoknál. A keleti szlávok varázsló eljárása és a samanizmus között sok közös vonást talál szerző. Különbség viszont az, hogy a varázsló csak egy go-

nosz szellemnek szolgál, míg a sámán éppúgy jó, mint gonosz szellemekhez folyamodik. Vannak ugyan egyes népek, melyek „fehér" és „fekete" sámánokat tartanak. A keleti oroszok varázslói se varázsdobot, se rituális öltözéket nem ismernek és úgy látszik sohasem is ismertek. De a sámánság alapvető ideáját, a kiválasztottságot sem ismerik. A pogánykorban a varázsló sámán volt, aki éppúgy gyógyított és ártott, mint a mai orosz varázslók. *B. Zs.*

Festschrift zum fünfzigjährigen Bestehen des Hamburgischen Museums für Völkerkunde. — Hamburg, 1928. 4°, 268 l., sok képpel („Mitteilungen" XIII. Bd.).

A hatalmas kötetet a múzeum tudományos tisztviselő karának dolgozatai töltik meg, melyek, mint címük is mutatja, nem szorosan vett múzeumi témákkal foglalkoznak. A cikkek ezek: *Thilenius* igazgató: Múzeum és néprajz (igen sok gyakorlati kérdéssel a múzeumok feladatáról), *Danzel*, az afrikai alosztály őre: Az afrikai néprajz problémái, a néplélektani kérdés szempontjából; *Scheidt*, a népfajtudományi alosztály vezetője: Népfajtudomány, néprajz és népélettani kutató és tanító feladatok; *Hambruch*, az indo-óceáni alosztály őre: Egy bio-ethnológia problémái; *Hagen*, az ázsiai alosztály főőre: Egy japán térkép a XVII. sz. első feléből, nép-típus ábrázolatokkal (a fali paravánon levő színes népviseleti képek között szerepel egy magyar úr és asszonyság is: *umugari*); *Schwantes*, a régészeti alosztály őre: Északi paleolitikum és mezolithikum; *Byhan*, az eurázsiai alosztály őre: Tárgyi maradványok a szicíliai-korzikai szárdok között.

B. Zs.

Jahrbuch des städt. Museums für Völkerkunde zu Leipzig, Band 9. (1922—1925). Leipzig, 1928.

A szokásos évi jelentéseken kívül az évkönyv egyben a múzeum 1926 tavaszán elhúnyt nagynevű igazgatója, prof. *Dr. Karl Weule* emlékének van szentelve. A múzeum a mult évben új palotába költözködött át, s jelenleg berendezés alatt áll.

BEÉRKEZETT KÖNYVEK.

Eesti Rahvaiiete Album. Album Estnischer Volkstrachten. Tartu 1927.

Lytkin Vaszilij: Az —S névszóképzők a permi nyelvekben. Bpest 1927.

Dr. Goldstern Eugenie: Hochgebirgsvolk in Savoyen und Graubünden. Wien 1922.

Niederle L.: Moravske Slovensko. I—II. Praze 1923—1922.

Societad Española de Antropologia Etnografia y Prehistoria. Actos y memorias. I—VI. Madrid 1922—1927.

Évkönyve: A Királyi Magyar Természettudományi Társulat — 1928-ra. Bpest 1928.

Czaplicka M. A.: Aboriginal Siberia. A study in social anthropology. Wyth a preface by R. R. Marett. Oxford 1914.

Buschan Georg: Im Anfang war das Weib. Neue Beiträge zur Menschen- und Völkerkunde. I—III. Dresden 1927.

Az Országos Magyar Iparművészeti Múzeum gyüjteményeinek *leíró lajstroma.* Budapest, 1927.

Heller Farkas: Ethikai tudomány-e a közgazdaságtan? Bpest 1927.

Petrov A.: M. Bél. Tractatus De re rustica Hungarorum. Prága 1925.

Divald Kornél: Magyarország művészeti emlékei. Bpest 1927.

Dr. Schultz Arved: Ethnographischer Bilderatlas von Polen (Kongress-Polen). Berlin 1918.

Dr. Bartucz Lajos: La composition anthropologique du peuple hongrois. Paris 1927.

Dr. Schultze Jena Leonhard: Makedonien Landschafts- und Kulturbilder. Jena 1927.

Moszyński Kazimierz: Polesie Wschodnie. Warszawa 1928.

Finnougorszkij Szbornik. Akademija Nauk 15. Leningrad 1928.

Szüts Mihály: Szeged mezőgazdasága. Szeged 1914.

Hampel József: A nagyszentmiklósi kincs. Bpest 1884.

Fejérpataky László: Magyarországi városok régi számadáskönyvei. Bpest 1885.

Dr. Erdélyi László: A pannonhalmi főapátság története. Első korszak: 996—1243. Bpest 1902.

Knauz Nándor: A Garam-melletti Szent Benedeki apátság. I. köt. Bpest 1890.

Appelgren-Kivalo Hjalmar: Suomalaisia Pukuja Myöhemmältä rantakandelta.

Finnische Trachten aus der jüngeren Eisenzeit. Helsingissä 1907.

Dr. Layer Karl: Oberungarische Habaner Fayancen. Berlin—Leipzig—Wien 1927.

Dr. Adam Leonhard: Buddhastatuen. Ursprung und Formen der Buddhagestalt. Stuttgart 1925.

Phillip A.: Ausztrália honalapítói. Forditotta és bevezette Halász Gyula. Bpest.

Gilder William H.: A „Jeanette" pusztulása. Fordította Halász Gyula. Bpest.

Schweinfurth Georg: Afrika szivében. Fordította Halász Gyula. Bpest.

Nachtigall Gustav: Szahara és Szudán. Fordította Halász Gyula. Bpest.

Szimonidesz Lajos: A világ vallásai. I—II. Bpest.

Tiersot Julien: Histoire de la chanson populaire en France. Paris 1889.

Věstnik musea kr. města Klatov. 1909—1911. Klatov, 1912.

Náš Směr. Revue pro kresleni a umělecky prumysl. Ročnik V., Číslo I. Praha.

Tóth Ferenc: Járási monografiák. *A)* Somogy földje és népe. I. Csurgó, 1928.

Podhorszky-Pálfi Sándor: Az Erdélyi Népművészetek Albuma. Magyar Népművészet. II. kiadás. Cluj-Kolozsvár, 1927.

Szendrey Ákos: Az ősmagyar temetkezés. Különlenyomat az Ethnographia (Népélet) 1928. évi 1. számából. Budapest, 1928.

Goldziherné Freudenberg Mária hátrahagyott irásaiból: Ó-egyptomi mesék. Budapest, 1928.

Györffy, Stephan dr.: Das Bauwesen der Hirten im ungarischen Tiefland. Übersetzt von *G. v. László.* (A Debreceni Tisza István Tudományos Társaság Honismertető Bizottságának kiadványai. IV. kötet, 13—14. füzet.) Debrecen, 1927.

Seweryn, Tadeusz: Z żywym Kurkiem po Dyngusie. (Materjaly.) (Prace Komisji Etnograficznej Polskiej Akademji Umiejętności. Nr. 6.) Kraków, 1928.

Pietkiewicz, Czesław: Polesie Rzeczyckie. Materjały etnograficzne. Część I. Kultura Materjalna. (Prace Komisji Etnograficznej Polskiej Akademji Umiejętności. Nr. 7.) Kraków, 1928.

Lebedev, V. V.: Riszunok Derevenszkih Letej. Leningrad, 1928.

Otcset za perviie dva goda dejatelynoszti. 1. II. 1925. — 1. II. 1927. Prilozsene: *Egorov, V. A.:* Novgorodszkie hramii, kak pamjatnik russzko-finnszkih otnosenij. Leningrad, 1927.

Szarka Gyula dr.: A váci Múzeum-egyesület 1927-ben. Vác, 1928.

Petrov, A.: Národopisná mapa uher podle uředniho lexikonu osad z roku 1773. V. Praze, 1924.

Györffy István dr.: Takarás és nyomtatás az Alföldön. (A Magyar Föld és Népe. 3.) (Különlenyomat a Népélet-Értesítő 1928. évi 1. számából.)

Fischer, Adam: Rusini. Lwów—Warszawa—Kraków, 1928.

Kus-Nikolajev, Mirko dr.: Šetnje kroz Etnografski Muzej u Zagberu. Zagreb, 1927.

Az Országos Magyar Régészeti Társulat Évkönyve. II. évf. 1923—1926. Szerk. *Gerevich Tibor.* Budapest, 1927.

Zoltai, Louis: Debrecen and the Hortobágy-Puszta. Debrecen. 1924.

Anthropological Papers of the American Museum of Natural History. Vol. XXIX. Part. II. *Speck, Frank G.:* Symbolism in Penobscot Art. New-York. 1927. Vol. XXIX. Part. III. *Spier, Leslie:* Havasupai ethnography. New-York, 1928. Vol. XXX. Part. I. *Shapiro, H. L.:* A correction for artificial deformation of skulis. New-York, 1928. Vol. XXX. Part. II. *Locke, L. Leland:* Supplementary notes on the quipus in the American Museum of Natural History. New-York, 1928. Vol. XXX. Part. III.: *Morris, Earl H.:* An aboriginal salt mine at Comp. Verde. Arizona. Vol. XXX. Part. IV. *Wilson, Gilbert Livingstone:* Hidatsa. New-York, 1928. eagle trapping. New-York, 1928.

University of California. Publications in American Archaeology and Ethnology. Vol. 23. No. 2. *Schenck. W. Egbert:* Historic aboriginal groups of the California Delta Region. Berkeley, 1926. Vol. 23. No. 3. *Schenck, W. Egbert:* The Emeryville Shellmound. Final report. Berkeley, 1926.

Mitteilungen der Deutschen Gesellschaft für Natur- und Völkerkunde Ostasiens. Band XXII. Teil. *A). Ramming. M.:* Die wirtschaftliche Lage der Samurai am Ende der Tokugawaperiode. Tokyo, 1928. Band XXIII. *Schurhammer, Georg:* Das kirchliche Sprachproblem in der japanischen Jesuitenmission des 16. und 17. Jahrhunderts. Tokyo, 1928.

Mémoires de la Section Ethnographique de la Société des Amis des Sciences Naturelles, d'Anthropologie et d'Eth-

nographie. Livraison II. *Lebedeva, N. I.:* La vie populaire aux sources des rivières Dèsna et Oka. Moscou, 1927.

Papers of the Peabody Museum ... Vol. XI. No. 3. *Dunn, Leslie C.:* An anthropometric study of Hawaiians of pure and mixed blood. Cambridge, 1928.

Vuia, Romulus: Muzeul etnografic al Ardealului. Bucureşti, 1928.

Aveszta-Könyvtár. I.: *Shams-Ul-Ulma Dr. Jivanji Jamshedji Modi:* A Zend-Aveszta vallási rendszere. Budapest, 1925. II.: *Zajti Ferenc:* A húnokról, akik meghódították Indiát. Mi volt a húnok vallása? Budapest, 1926.

Marjalaki Kiss Lajos: Néhány Árpád-kori helynevünk. Miskolc, 1928.

Bunak, W.: Crania Armenica. Moscau, 1927.

Zoltai Lajos: Debrecen város számadásai 1658-tól 1682-ig. Debrecen, 1917.

Zoltai Lajos: Települések, egyházas és egyháztalan falvak Debrecen város mai határában. Debrecen, 1926.

Zoltai Lajos: Eltűnt falvak és elfelejtett régi helynevek Hajdú vármegye mai területén. (A Debreceni Képes Kalendáriom ismeretterjesztő és szépirodalmi része.) [Debrecen, 1928.]

Zataevics Alekszandr: 1000 peszen kirgizszkogo naroda. Orenburg, 1925.

Dagesztanszkii Szbornik. Tom. III. Mahacs-Kala, 1927.

Mittl Ferenc: A csornai állami polgári fiúiskola VII. értesítője. Csorna, 1928.

Tantó József: Békés vármegye törvényhatósági iskolánkívüli népművelési bizottságának évkönyve, MCMXXVIII. Békéscsaba, 1928.

[Weöres Gyula:] Jlipainos Suomen Suku teoksesta. Unkarilaiset.

Magyar Népművészet Kincsestára: Györffy István dr.: Matyó szűrhímzések. Budapest, 1928. *Viski Károly dr.:* Székely szőnyek. Budapest, 1928.

Tzigara-Samurcaş, Al.: Tapis roumains. Paris [1928].

Tzigara-Samurcaş, Al.: L'art du peuple roumain. Genève, 1925.
roumain. Genève, 1925.

Tzigara-Samurcaş, Al.: Izvoade de crestaturi ale ţaranului român. Bucureşti, 1928.

La Baume, Wolfgang: Gegossene Zierscheiben der späten Bronzezeit aus Nordostdeutschland. Leipzig, 1925.

Roudynsky. Michel: La station „Bila Hora" près de Poltava. U Kyïvi, 1926.

Bulletin du laboratoire d'anthropologie et d'ethnologie fondé a l'honneur de Th. Volkov. U Kyïvi, 1925.

Anthropologie. Annuaire du laboratoire. 1927. Kyïv, 1928.

Al-Kasgari-Brockelmann: Mitteltürkischer Wortschatz. (Bibliotheca Orientalis Hungarica. I.) Budapest—Leipzig, 1928.

Viski Károly, Bátky Zsigmond és Györffy István: Magyar népművészet. Budapest, 1928.

Ribakov, Sz. G.: 50 peszen tatar is baskir sz teksztami, perevodami i garmonizacijami. Moszkva. 1924.

Paszhalov, V.: Peszni vosztoka. Moszkva, 1925.

Pospišil, Frantisek dr.: Almanach Hanáckého Roku. V Přerově, 1923.

Pospišil, Frantisek dr.: Die volkskundliche Abteilung des Mährischen Landesmuseums in Brünn. Stand der Sammlungen 1924—27.

Kramoliš, Čeněk: Almanach Valašzkého roku. V Rožnově, 1925.

Pospišil, François dr.: Vieilles danses guerrières des peuples européens et specialement chez les Basques des Pyrénées. Second partie. V Brne, 1927.

Pospišil, František: „Popis a rozbor nářeci středobečevského" Napsal dr. Ant. Kašik. V. Brne, 1908.

Pospišil, Franciszek dr.: Taniec zbójnicki na Podhalu (w Zakopanem) i jego miejsce między orężnymi tańcami u Slowiam ogólnic i między Baskami w Pyrenejach. V Brne, 1927.

Pospišil, František: Ruszalszkija grobiscsa na Moravě? V. Olomouci.

Státni ustav pro lidovou piseň v Republice Ceskos'ovenské. V Brně.

Sartori, Franz dr.: Länder- und Völker-Merkwürdigkeiten des österreichischen Kaiserthumes. I. Teil. Wien 1809.

Jaberg, K. et *Jud, J.:* Atlas linguistique et ethnographique de l'Italie de la Suisse Méridionale, Zofingue. 1928.

Bulletin du Musée National d'Ethnographie de Sofia. I. évf. 1—2. fasc., II. évf. 3—4. fasc., III.évf. 1—4. fasc., IV. évf. 1—4. fasc., V. évf., 1—4. fasc., VI. évf., 1—4. fasc., VII. évf. 1—4. fasc. Sofia 1921—27.

Musée Ethnographique de Prague. Guide du visiteur des collections. Prague 1914.

Materialii po etnografii. Tom III. 1926. Leningrad 1926.

Gahs, A. dr.: Kopf-, Schädel- und Langknochenopfer bei Rentiervölkern. Wien.

Paegle, Ed.: L'art populaire Letton. Riga, 1928.

MÚZEUMI HÍREK.

Néprajzi múzeumunk az 1928. év III. negyedében 211 darab tárggyal gyarapodott. Ebből vétel 193, ajándék 14, csere 3 darab. A vételekből 1 darab használati tárgy és 192 darab fénykép. Ajándékozott a Szent István-heti vigadói kiállítás 8, Palkovics Sándor Egervár 1, Belső Péter Kissziget 1, Somfay István Bak 1, László Gyula Budapest 3 darabot. A tárgyak hazája Magyarország. Könyvtári szaporulat 99 kötet, ebből vétel 11, ajándék 62 és csere 26 kötet. Ajándékozott: Madarassy László 1, Györffy István 4, Heller Bernát 1, Fischer Ádám (Lemberg) 1, Kiss Lajos 1, Néprajzi Társaság 34, Orsz. Széchenyi-Könyvtár 11, Peabody múzeum (U. S. A.) 1, Vuia Romulus (Kolozsvár) 1, Zágrábi múzeum 1, Fettich Nándor 1, Bátky Zsigmond 1, Tanto József 1 és Tzigara-Samurcas (Bukarest) 3 kötetet.

Látogatók száma: 1750.

A folyó munkák közül a raktárba helyezett anyag folytatólagos revideálása volt a legfontosabb. Könyvtárunk revizióját teljesen bevégeztük. A hiányok megállapítása után, mely elsősorban a háború miatt elmaradt külföldi folyóiratokra vonatkozik, a beszerzések jönnének sorra. Javadalmunk csekélysége azonban csupán a legeslegszükségesebb hiányok pótlását engedi meg.

A nyár folyamán Györffy István kollégánk gazdaság-néprajzi kutatásokat végzett az Alföldön és a Palócság között, támogatás híján a saját költségén.

A népművészetek nemzetközi kongresszusa Prágában. A nemzetek szövetsége szellemi együttműködésének nemzetközi bizottsága kezdeményezésére folyó évi október 7—13-a közt nemzetközi népművészeti kongresszus volt a cseh fővárosban. A kongresszuson a magyar tudományt, gróf *Zichy István* vezetésével *Bartók Béla*, *Ernyey József*, *Györffy István* és *Lajtha László* képviselte. Előadást tartott gróf *Zichy István* a magyar népművészetről, *Bartók Béla* a magyar népzenei folkloreról, *Györffy István* a magyar felső ruhaviseletről, és *Lajtha László* a magyar tánc-ról. Felolvastatott azonkívül *Viski Károly* dolgozata a magyar pásztorművészetről. A cseh-tót népzenei témák körül kifejlődött vitákban különösen *Lajtha László* és *Ernyey József* vett részt, általános elismerés mellett védelmezve meg a magyar szempontokat. Az előadások osztatlan tetszést arattak. Ugyanazzal fogadta a kongresszus a múzeumunk megbízásából szétosztott, s múzeumunk által szerkesztett és kiadott *L'art populaire hongrois* című díszmunkát is.

Hogy a kongresszus végső határozataiban a magyar bizottság kívánalmai jutottak kifejezésre, főképen *Lajtha László* érdeme.

Magyar részről szintén nagy figyelmet keltett előadást tartott még: „Egy nemzetközi népdal- és népzenei archivum tervezete" címen dr. *Térey-Kuthy* ügyvéd úr Debrecenből.

A kongresszus megjelenendő kiadványának ismertetésére visszatérünk.

B. Zs.

A magyar népművészet az irodalmi és művészeti kongresszuson. Az október végén egybegyűlt országos irodalmi és művészeti kongresszuson egyik szakosztály a magyar népművészet gyakorlati kérdéseivel is foglalkozott. Eleinte úgy volt, hogy a gyűjtés és konzerválás s ezzel a múzeumok anyagának gyarapítása lesz a megbeszélés gerince s a magyar népművészetek letéthelyét, a Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárát, egyik tisztviselője, csakugyan a műpártoló szakosztályban képviselte. Hogy történt, hogy nem történt, nem tudjuk, mert a további előkészítő tanácskozásokból minket kihagytak, — a programm megváltozott s népművészetünk gyakorlati védelme nyomult előre s a népművészet igen előkelő helyre, az iparművészeti szakosztályba vonult be. Hogy itt az expresszionistákkal, kubistákkal és Dessau neveltjeivel egy kalap alatt hogy érezte magát, azt nem tudjuk, elég az hozzá, hogy itt igen előkelő pártfogóra talált Hadik Mihály gróf úr személyében. A népművészeti *alkotókedv* felújítására, a produktumok védelmére, állami propagandájára vonatkozó javaslatát helyeseljük. Hogy azonban *Sárköz* népművészetünk utolsó szigete, ebben a gróf úrral nem értünk egyet. Nem is sziget, mert már ott sincs semmi *eleven* művészet (csak régen csinált) s nem is utolsó, mert annyi és olyan, amennyi és a milyen Sárközben van, még sok helyen található országszerte.

V. K.

ANZEIGER

XVIII. JAHRG. DER ETHNOGRAPHISCHEN ABTEILUNG DES UNGAR. NATIONAL-MUSEUMS 1928. III-IV. HEFT

Seite 97—105. BÁTKY, ZS.: *Hirten-Schöpfskellen im Ethnogr. Museum.* (93 Abb.) In Ungarns Berg- und Hügelgegenden sind diese, aus Holz geschnitzten Schöpfskellen bei den Hirten, Jägern und Waldhütern allgemein verbreitet. Die Sammlung des Museums besteht aus rund 250 Stücken, aus ungarischen, deutschen, slovakischen, rusniakischen, walachischen, kroatischen und serbischen Gegenden. In der Tiefebene fehlen sie, hier werden sie durch verbrauchte Trinkglocken aus Eisenblech und Rindhornbecher ersetzt.

Von den ungarischen Benennungen verdient der „*csanak*" besondere Beachtung, welche kumanisch-türkischen Ursprunges ist. Ob dieser Name auch ursprünglich für dieses Gefäss gebraucht wurde, wissen wir nicht. Ihr walachischer Name ist „*kepcsel*", die kroatisch-serbische Benennung „*kepcsija*". Die beiden Worte sind dasselbe und gehen auf das osmanische Wort „*kepcse*" = Schöpflöffel zurück, was darauf weist, dass dieser, oder ein ähnlich gearteter Gegenstand durch die Vermittlung des Osmanentums zu ihnen gelangte.

Diese Gefässe weisen eine grosse Mannigfaltigkeit in ihrer Form auf und können im Allgemeinen in den becher- oder schalenförmigen und in den löffelförmigen Typus eingeteilt werden. Zwischen beiden bestehen zahllose Übergangsformen. Es ist schwer, einzelne Formen mit gewissen Regionen oder Volksstämmen in Verbindung zu bringen, denn dieselben Formen kommen auch in voneinander weit entfernten Gegenden vor. Ein Grund hiefür ist wohl auch, dass die Erzeuger selbst sich in andere Landesteile verdingen, die traditionellen Formen mit sich führend.

Geographisch sind die Becher 1—7 am leichtesten zu umgrenzen. Diese sind nur in Kroatien, sowie in dem benachbarten ungarischen Gebiet, weiter bei den Walachen, die den südlichen Teil Siebenbürgens bewohnen, vorzufinden. Da sie auch in Dalmatien, Bosnien und Serbien heimisch sind, ist anzunehmen, dass sie von dort stammen. Da solche schnabelartig und geschweift mündende Schalen und Löffel in Russland, besonders bei den Volksstämmen türkischer Abstammung, weiterhin auch im Kaukasus häufig vorkommen, ist es nicht unmöglich, dass diese Formen oder ihre Merkmale orientalischer Abstammung sind. Im Gegensatz zu *Haberlandt*, der behauptet, dass diese Becher an jene aus Leder hergestellten Gefässformen erinnern, welche wohl von asiatischen Reitervölkern nach Pannonien eingeführt worden wären, glaubt Verfasser, worauf auch *Spiesz* hinweist, dass dieselben stilisirte Vogelformen darstellen.

Die zweite Gruppe der Becherformen bilden die Halbkugelformen, Eierformen, usw. (Beispiel Tafel I. u. II.) Diese kommen am häufigsten in der Karpathenzone bei Slovaken (Deutschen), und Ungarn vor, aber sie tauchen auch bei den Rusniaken und Walachen auf. Die flachen und hohen Schalenformen (Beispiel 65 u. 71) scheinen für walachische Gegenden charakteristisch zu sein. Die erstgenannten kommen auch bei den Rusniaken und in der Draugegend vor. Am meissten verbreitet und zwar in verschiedensten Abarten sind die löffelförmigen Schöpfer, denn mit der Ausnahme des Serben- und Kroatentums sind die bei jedem Volksstamm vorzufinden. Mit Hilfe genauer, katasterartiger Erhebungen würde es vielleicht gelingen, die einzelnen Formen strenger zu lokalisieren.

Das Ziel der Publikation ist, vergleichenden Untersuchungen Material zu liefern. Die neben die Zahlen geschriebenen Namen bedeuten die einzelnen Komitate, die in Klammern befindlichen Buchstaben zeigen den betreffenden Volksstamm an. Die Grosse der Abbildungen ist ca. der $^1/_5$ Teil der Originale.

Seite 105—113. TÚRI MÉSZÁROS: *Beiträge zur Wirtschaft der Tiefebene.* Grösstenteils ergänzende Daten zum Artikel auf S. 1—46. des *Értesítő* (s. *Anzeiger* S. 55—56). Erklärung der Abbildungen: 1. Schleppvorrichtung. 2. Das Schleppen. 3. Dasselbe. Der Schober ist mit einer Kette umwunden. 4. Stapeln. 5. Weizenschober. 6. Aufschichtung des Heues.

Seite 113—118. TAGÁN, G.: *Die gegorenen Getränke der Baschkiren.* Die Baschkiren erzeugen dreierlei gegorene Getränke, u. zw. 1. aus Pferdemilch den „*Kumisz*", 2. aus Weizen den „*Bo·a*" un den „*Bal*", welcher aus Honig hergestellt wird Die Herstellungsweise derselben wird vom Verfasser auf Grund eigener Erfahrungen beschrieben. Erklärung der Abbildungen: 1 a: Melkgeschirr aus Leder. b: Hölzerner Kumiszbehälter. 2: Kumisz-Rührfass. 3 a: Holzschüssel. b: Seiher. 4 a b: Trinkschale. c d: Schöpfschale. e f: Milchbehälter. 5 a b: Lederne Kumiszbehälter. 6 a b: Kirgisische Kumiszbehälter aus Leder.

Seite 118—120. *Aus alten Aufzeichnungen.*

Seite 120—126. *Literarische Rundschau.*

Seite 127. *Museálnachrichten.*

A kiadásért felelős: Dr. BÁTKY ZSIGMOND.

Kir. Magyar Egyetemi Nyomda. 1929. Budapest VIII, Múzeum-körút 6. — (Dr. Czakó Elemér.)

NÉPRAJZI MÚZEUM KÖNYVTÁRA